

barbaros quales priore libro describit sanctus Præsul, secum adduxisse usquam leguntur; quomodo idem Ambrosius aut mentionem tam recentis doloris prætermisisset, aut tam fidenter in domum suam, quidquid timebatur omnibus, fraterna morte conversum esse atque expiatum pronuntiasset? Accedit quod cum Satyri navigationem Ambrosiani pontificatus initio susceptam esse illud suadeat, quod in occasionem non solvendi debiti eandem Ambrosii dignitatem trahebat Prosper, cumque Satyrum in ipso ætatis flore Ambrosius sublatum narret (*Lib. 1, n. 31*); ex his clarum fit bellicos illos motus ac Barbarorum minas cum exito Valentis imperatoris anno 378, iv kal. Sept. in tugurio combusti, magis quadrare; hæc enim tempestate ingens a Barbaris metus Italiam ac vicinas provincias invasit. Quapropter utrumque hunc librum anno insequenti, hoc est, 379 scriptum esse nulli dubitamus; idque sub ætatis initium contigisse argumento est, quod Ambrosius fratrem et per hiberna frigora navigasse, et paucis a reditu mensibus exspirasse testatum facit.

Antiqui moris fuit apud Athenienses, ut qui pro patria fortiter dimicando occubuissent, publica laudatione honorarentur, quemadmodum Plato auctor est in *Menæxeno*: Romani vero illustres viros atque feminas eodem honore prosequerentur, quam consuetudinem a P. Val. Publicola consule, qui Junium collegam publice laudavit, exortam esse observant historici. Sed antiquiora adhuc ejusdem ritus vestigia exstant in libris sacris. Nam vel Davidis planctus super Saule ac Jonatha, qui libro II Regum capite I describitur: vel Jeremiæ lamenta super Josia rege, de quibus libro II Paralipomenon, quid aliud sunt, nisi funebres laudationes? Non igitur mirum videri debet, si tot orationes in laudem eorum, sive qui pro Christi fide ac nomine sanguinem profudissent, sive qui virtutum singularium splendore christianum nomen illustravissent, habitæ reperiantur apud Patres Ecclesiæ Græcæ ac Latinæ; sed illud forte videbitur insolentius, quod fratris laudes frater ipse celebrare aggressus fuerit. Verum clarissima exempla habet Ambrosius, quibus se defendat. Namque ut omitamus illud profanis usu venisse, ut magni viri mortuorum sibi arctissimo conjunctionis nexu copulatorum encomiastas se præbuerint, quod factum legitur a Julio Cæsare, qui Juliam amitam et Corneliam uxorem laudavit e more pro rostris, ut ait Suetonius in ejus Vita; unus Gregorius Nazianzenus, cujus orationes in patris, fratris ac sororis funeribus dictæ supersunt, Ambrosio sufficere posset ad patrocinium: postea vero et Gregorium et Ambrosium Bernardus in laudando Girardo fratre imitatus est.

Admonebimus, antequam de tabula manus tollatur, Dungalum a librariis quibusdam, qui ob nonnullam argumenti affinitatem librum de Paradiso his duobus libris una descripserunt, deceptum, eundem librum tamquam tertium de Morte Satyri allegavisse, in quo ipsum graviter allucinasse nemo non videat. Quod autem ad epitaphium ab eo memoratum, hæc ejus verba sunt Ambrosio nostro (*Loc. sup. cit.*) non plane indigna:

Uranio Satyro supremum frater honorem  
 a Martyris ad lævam detulit Ambrosius.  
 Hæc meriti merces, ut sacri sanguinis humor  
 Finitimas penetrans alluat exuvias.

a Sancti Victoris videlicet.

# SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

## DE EXCESSU FRATRIS SUI SATYRI

LIBRI DUO<sup>a</sup>.

LIBER PRIMUS.

1113<sup>a</sup>. Deduximus, fratres dilectissimi, hostiam meam, hostiam incontaminatam, hostiam Deo pla-

centem, <sup>b</sup> domnum et fratrem meum Satyrum. Memineram esse mortalem, nec sefellit opinio,

<sup>a</sup> Scripti anno 379.

<sup>b</sup> Omnes edit. ac mss. nonnulli, *dominum et fratrem*; alii mss. plures et potiores, *domnum et fratrem*. Observat autem Menardus noster in cap. 70 Regulæ S. Bened. vocem *Dominum* regiam et imperatoriam

esse, nec ea salutari voluisse Augustum Cæsarem: postea autem a scriptoribus, ut humiliori vocabulo uterentur, ex τὸν *dominus* factam esse vocem *domnus* per syncopen. Quod ubi exemplis e Sev. Sulpitio, et aliunde petitis probavit, addit apud Græcos

sed superabundavit gratia. Itaque nihil habeo quod querar, et habeo in quo Deo gratias agam; quia semper optavi, ut si quæ perturbationes vel Ecclesiam vel me manerent, in me potius ac meam deciderent domum. Deo igitur gratias, quia in hoc omnium metu, cum omnia motibus sint suspecta Barbaricis, communem maerorem privato dolore transegi, et in me conversum est <sup>b</sup> quidquid timebam omnibus. Atque utinam hic consummatum sit, ut dolor meus publici doloris redemptio sit!

2. Nihil quidem habui, fratres charissimi, in rebus humanis tanto fratre pretiosius, nihil amabilius, nihil charius; sed præstant privatis publica. Ipsius quoque sententiam si quis sciscitaretur, <sup>c</sup> mallet occidi pro aliis, quam sibi vivere; propterea enim pro omnibus secundum carnem Christus est mortuus, ut nos non solis nobis vivere disceremus (1<sup>a</sup> Cor. v, 15).

3. Accedit illud quod ingratus divinitati esse non possum: lætandum est enim magis quod talem fratrem habuerim, quam dolendum quod fratrem amisserim; illud enim munus, hoc debitum est. Itaque <sup>d</sup> perfunctus sum, quamdiu licuit, **1114** commissio mihi fenore: qui deposuit pignus, recepit. Nihil interest utrum abjures depositum, an dolens restitutum. In utroque fidei ambiguum, <sup>e</sup> vitæ periculum est. An si pecuniam neges, culpa est: si hostiam neges, <sup>f</sup> pietas est? cum pecuniæ fenerator illud possit, naturæ auctor, et necessitudinis creditor fraudari non queat. Itaque quanto uberior fenoris summa, tanto gravior sortis usura.

4. Unde ingrati de <sup>g</sup> fratre esse non possumus; quia quod naturæ communis fuit, reddidit: quod gratiæ singularis est, meruit. Quis enim communem conditionem recuset? Quis doleat sibi proprium pignus ereptum, cum ad solatium nostri <sup>h</sup> Fratris sum unicum pro nobis Pater tradiderit ad mortem (Rom. viii, 32)? Quis exceptum se putet esse debere a conditione moriendi, qui non sit exceptus a conditione nascendi? Magnum pietatis mysterium, ut mors corporis nec in Christo esset ereptus; <sup>i</sup> **1115** naturæ Dominus, carnis tamen quam susceperat, legem non recusaret. Et nihil necesse est mori, nisi necesse non fuit. <sup>j</sup> **1116** *Ant qui de servo dicit: Si cum volo sic manere, donec venio, quid ad te (Joan. xxi,*

idem contigisse in dictione *κρίπος* ex qua *κῆπος* facta est a recentioribus. Vide Hephien in eandem *Regul.*, Cangium in Glossar., etc.

<sup>a</sup> Codex Vallis., *Sed ubi abundavit peccatum, superabundavit, etc.*

<sup>b</sup> Ita mss. non pauci, a quibus non dissidet Rom. edit. nisi quod habet, *omnibus timebam*; cæteri autem mss. ac vet. edit., *quidquid timebam omnes*.

<sup>c</sup> Mss. aliquot *mellioris notæ, mallet (quidam, malis) occidere*.

<sup>d</sup> Non pauci mss., *perfructus sum*; reliqui et omnes edit., *perfructus sum*. At infra ubi mss. prope ad unum, et vet. edit., *commisio mihi fenore*, reposuit edit. Rom., *consecro, etc.*

<sup>e</sup> Nannius variis significationibus quibus *vita* modo pro munus, modo pro victu, modo pro vivendi spatio, modo pro moribus usurpatur, in medium al-

**A 22**)? Non potuit ipse sic manere, si vellet? Sed perpetuitate vitæ hujus sibi pretium, mihi sacrificium perdidisset. Quod igitur majus est solatium nostri, quam quod secundum carnem et Christus mortuus est? Aut cur ego vehementius fleam fratrem, cum sciam illam mori non potuisse pietatem?

**1115** 5. Cur solus præ cæteris fleam, quem fletis omnes? Privatum dolorem communi dolore digessi, præsertim cum meæ lacrymæ nihil prosint, vestræ autem lacrymæ fidem astruant, consolationem afferant. Fletis divites, et flendo probatis nihil opulari repositas divitias ad salutem; cum pecuniæ pretio mors differri non queat, et pari usu divitem, inopemque dies supremus eripiat. Fletis senes, quod in hoc liberorum <sup>1</sup> sortem pavetis; et ideo quia vitam corporis producere non potestis, insititiae liberos non ad usum corporis, sed ad virtutis officium. Fletis et juvenes, quod naturæ finis non sit maturitas senectutis. Fleverunt et pauperes, et quod multo est pretiosius, multoque uberius, lacrymis suis ejus delicta laverunt. Hæc sunt lacrymæ redemptrices, hæc gemitus qui dolorem mortis abscondunt, iste dolor qui, perpetuæ ubertate fertilitatis, veteris <sup>2</sup> sensum doloris obducit. Itaque licet privatum funus, fletus tamen est publicus; et ideo non potest fletus esse futuranus, qui universorum est affectibus consecratus.

6. Nam quid te, mi frater amantissime, fleam, qui mihi sic ereptus es, ut esses omnium? Non enim perdidistam tui, sed commutavi: ante corpore inseparabilis, nunc individuis affectu; manes enim <sup>3</sup> **1116** *meum, ac sempiternum* manebis. Et quidem cum viveres nobiscum, nunquam te patria eripuit mihi, nec ipse mihi unquam patriam prætulisti: et nunc alteram præstitisti: cæpi enim jam hic non esse peregrinus, ubi melior meo portio est. Nunquam enim <sup>4</sup> **1117** *me fui, sed in altero nostri pars major amborum: uterque autem eramus in Christo, in quo et summa universalitatis, et portio singularum est.* Hic mihi tamulus genitili solo gratior, in quo non naturæ, sed gratiæ meæ fletus est; in isto enim corpore, quod nunc exanimium jacet, præstantior vitæ meæ functio; quia in hoc quod quod gero corpore, uberior tui portio.

7. Atque utinam ut memoriæ, ut gratiæ; ita etiam

latis, hoc ultimo sensu eam vocem hic ab Ambrosio positam dicit. Nihilominus, licet hoc non omnino a nobis respuatur, simplicius tamen pro salute æternæque vita sumi putamus.

<sup>f</sup> Ita cuncti mss. tribus exceptis, ubi legitur, *impietas est*; pro quo posuerunt omnes edit., *impietas non est*.

<sup>g</sup> Omnes edit. cum paucis mss., *de fratris morte*; cæteri majori numero, et meliori sensu, *de fratre*.

<sup>h</sup> Mss. aliquot, *dicit: Sic cum volo manere*.

<sup>i</sup> Non pauci mss., *liberam sortem*. Non male, cum ea sors vere sit libera, quæ pro libito quocumque sive senes sive juvenes carpit. Potuit tamen error esse scriptorum, a quibus *liberam* pro *liberam* extractum sit.

<sup>j</sup> Quidam mss., *consecro dolorem obducas*.

vitæ tuæ hoc quidquid est, <sup>a</sup> quod spiramus, spirare A possemus, dimidiumque meorum decideret temporum, quod ad tuorum proficeret usum! Par enim erat, ut quibus indivisum semper fuit patrimonium facultatum, <sup>b</sup> non esset vitæ tempus divisum: vel certe qui indistincta semper habuimus vivendi consortia, non haberemus <sup>c</sup> distincta moriendi.

8. Nunc vero, frater, quo progrediar, quoque converter? Hos bovem requirit, seque non totum putat, et frequent! mugitu pium testatur amorem, si forte defecerit cum quo ducere collo aratra consuevit: et ego te, frater, non requiram? Aut possum umquam oblivisci tui, cum quo vitæ hujus semper aratra sustinui? Labore inferior, sed amore conjunctior: non tam mea virtute habilis, quam tua patientia tolerabilis, **1116** qui pio semper sollicitus affectu latus B meum tuo latere solebas: charitate, ut frater: cura, ut pater; sollicitudine, ut senior: reverentia, ut junior. Ita in unius necessitudinis gradu complurium mihi necessitudinum officia impendebas; ut in te non unum, sed plures amissos requiram, in quo uno ignorata adulatio, expressa est pietas. Neque enim habebas quod simulatione adderes, qui totum pietate comprehenderes, ut nec incrementa receptoris, nec vicem expectaris.

9. Sed quo immemor officii, memor gratiæ, immo dico dolore progredior? Revocat Apostolus, et tamquam frenos mœrori inducit, dicens sicut nuper audistis: *Nolumus vos ignorare, fratres, de dormientibus; ut non tristes sitis, sicut et ceteri qui spem non habent* (1 Thess. iv, 12). Date veniam, fratres charissimi. Neque enim omnes possumus dicere: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* (1 Cor. ix, 16); sed ad imitandum si auctorem queritis, habetis quem possitis imitari. Non omnes ad docendum idonei, utinam omnes ad discendum habiles!

10. At non gravem lacrymis contraximus culpam: non omnis infidelitatis aut infirmitatis est fletus. Alius est naturæ dolor, alia est tristitia diffidentia: et plurimum refert desiderare, quod habueris; et lugere, quod amiseris. Non solus dolor lacrymas habet, habet et lætitia lacrymas suas, et pietas fletum excitat, et oratio stratum rigat, et <sup>d</sup> præcatio, juxta Propheticum dictum (Psal. vi, 7), lectulum levat. *Fecerunt et fletum magnum sui cum patriarchæ sepellirentur.* Lacrymæ ergo, pietatis indices, non illi-

ces sunt doloris. Lacrymavi ergo, fateor, etiam ego, sed lacrymavit et Dominus. Ille alienum, ego fratrem (Joan. xi, 35): ille in uno lacrymavit omnes, ego in omnibus lacrymabo te, frater.

11. Ille nostro, non suo lacrymavit affectu; neque enim divinitas lacrymas habet: <sup>e</sup> sed lacrymavit eo, quo tristis fuit (Math. xxvi, 38): lacrymavit eo, quo crucifixus est, quo mortuus, quo sepultus est: lacrymavit in eo, de quo hodie nobis insinuavit propheta, dicens: *Mater Sion dicet: Homo, et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus* (Psal. lxxxvi, 5). Eo lacrymavit, quo matrem Sion dixit, genitus in Judæa, susceptus ex Virgine. Matrem autem secundum divinitatem habere non potuit, quia auctor est matris. Ille factus est non divina generatione, sed humana; quia homo factus est, <sup>f</sup> Deus natus est.

12. Sic et alibi habes: *Puer natus est nobis, Filius datus est nobis* (Esaï. ix, 6). In puero enim nomen ætatis, in Filio plenitudo divinitatis est. Factus ex matre, natus ex Patre; idem tamen et natus est et datus: non diversum, sed unum putat. Unus enim Dei Filius, et natus ex Patre, et ortus ex Virgine, distanti ordine, <sup>g</sup> sed in unum concurrante nomine, sicut et præsens lectio docet, quia *et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam* **1117** *Altissimus* (Psal. lxxxvi, 5), homo utique corpore, altissimus potestate. Et si Deus et homo diversitate naturæ; idem tamen non alter in utroque. Aliud ergo speciale naturæ suæ, aliud commune nobiseum: sed in utroque unus, et utroque perfectus.

13. Non igitur mirandum est, quia et Dominum cum et Christum fecit Deus. Fecit ergo Jesum, eum utique qui ex corpore nomen accepit; fecit eum de quo etiam patriarcha scribit David: *Mater Sion dicet: Homo, et homo <sup>h</sup> factus est in ea.* Homo autem factus dissimilis utique est non divinitate, sed corpore: nec discretus a Patre, sed exceptus in univere: manens in consortio potestatis, segregatus in mysterio passionis.

14. Plura loci hujus <sup>i</sup> tractatus exposcit, quibus possimus ostendere auctoritatem Patris, proprietatem Filii, Trinitatis totius unitatem: <sup>j</sup> sed consolandi hodie, non tractandi partes recepit; quamquam abducere a mœrore animum intentione tractandi consolationis sit usus. <sup>k</sup> Sed temperandus mihi ma-

tus et datus, iidem habent, et factus et datus.

<sup>g</sup> Plerique mss., sed in uno concurrunt nomine. Et infra pro in utroque perfectus, iidem exhibent, utrinque perfectus.

<sup>h</sup> Mss. aliquot, factus est in ea. Dissimilis utique, etc.

<sup>i</sup> Tractatus quandoque idem est ac simplex expositio: hic vero idem sonat, ac disceptatio seu polemica disputatio. Nec absurdum videri debet quod hinc loco controversiam fidei perstringere neutiquam alienum putavit Ambrosius. Hoc namque attribendum est Ariariorum improbitati, qui cum adhuc frequentes essent Mediolani, crebrè catholicos versutis verbis exagitant.

<sup>j</sup> Nonnulli mss., sed consulendi hodie, etc.

<sup>k</sup> Pauci mss., sed imperandus est mihi mœrore.

<sup>a</sup> Mss. nonnulli, quod speramus (quidam, spe paramus) sperare possumus.

<sup>b</sup> Nonnulli mss., non esset vita et tempus dirisum.

<sup>c</sup> Codex Turon., Distincta moriendi contubernia.

<sup>d</sup> Rom. edit., et lacrymas, juxta propheticum, etc.

<sup>e</sup> Ita mss. plures, ac probatores, a quibus vet. edit. non recedunt, nisi quod pro lacrymavit, oblique præferunt lacrymalus est: nonnulli autem mss. et Rom. edit., sed lacrymavit in eo, qui tristis fuit: lacrymavit in eo, qui crucifixus est, qui mortuus est, qui sepultus est..... In eo lacrymavit, quod matrem Sion dixit.

<sup>f</sup> Codex Remig. et Beniga., Deus homo natus est: melius alii, et edit., Deus natus; hic enim temporali generationi æterna opponitur. Infra etiam pro, et na-

gis mœror, quàm alienandus affectus; ut mulceantur magis desideria, quam sopiantur. Non libet enim abire a fratre longius, et occupatione subduci; cum velint comitandi ejus gratia hic sermo susceptus sit, ut diutius sensu prosequar proficiscentem: et quem oculis teneo, mente complectar. In illo enim totam oculorum aciem figere libet, cum illo totis animorum officiis immorari, illum toto blanditiarum ambire obsequio; dum stupet animus, nec amissum credo, quem adhuc cerno præsentem: nec mortuum puto, cujus adhuc officia non requiro, quibus ego vitæ meæ usum et spirandi omne munus addixeram.

15. Quid enim referam tantæ gratiæ, tanto labori? Ego te, frater, hæredem feceram, tu me hæredem reliquisti: ego te superstitem optabam, tu me superstitem dimisisti. Ego pro muneribus tuis, ut compensarem beneficia, vota referebam: nunc et vota perdidisti, sed tamen tua beneficia non amisisti. Quid agam, mei successor hæredis? quid agam, meæ vitæ superstes? quid agam, exsors hujus, quod capio luminis? quas grates, quæ munera referam tibi? Nihil a me præter lacrymas habes. Aut fortasse securus meriti tui, quas solas superstites habeo lacrymas, non requiris. Nam etiam cum adhuc viveres, flere prohibebas: mœroremque magis nostrum, quam tuam mortem tibi esse testaberis dolori. Prohibent ulterius prodire lacrymæ, **1118** fletusque revocant. Prohibet etiam tui gratia; ne dum nostra deflemus, de tuis meritis desperare videamur.

16. At certe nobis <sup>a</sup> tu etiam mœroris istius minus acerbitatem: non habeo quod timeam, qui timebam tibi; non habeo quod mihi jam mundus eripiat. Etsi sancta supersit soror, integritate venerabilis, æqualis moribus, non impar officiis; tibi tamen ambo plus timebamus, in te vitæ hujus jucunditatem repositam putabamus. Propter te vivere delectabat, propter te mori non pigebat; te enim ambo superstitem precabamur, tibi nos supervivere non juvabat. Quando <sup>b</sup> non cohorrui animus, cum metus hujusmodi titillaret? Quomodo consternata mens erat ægritudinis tuæ nuntio!

17. Væ miseræ opinioni! Putabamus redditum,

<sup>a</sup> Ita mss. prope ad unum: edit. vero, ut nobis etiam mœroris istius minus. Rom., *minuisti*.

<sup>b</sup> Mss. haud pauci, non coartavit animus; alii aliquot, non corrui animus; elegantius cæteri ac edit. ut in textu.

<sup>c</sup> Quam antiquus ac frequens in ecclesia votorum usus existat, et quam efficax tam depellendis periculis, quam beneficiis a Deo impetrandis sanctorum patrocinium, locupletissimus testis est Ambrosius. Confer cum hoc loco alium quam simillimum in Exhort. Virgin. cap. 3, num. 15. Quibus addesis etiam quæ de invocatione eorundem sanctorum lib. de Viduis cap. 9, traduntur a beato Doctore.

<sup>d</sup> Nonnulli mss., *commeatum impetrare vivendi*. Minus commode.

<sup>e</sup> Vet. edit. ac plures mss., *status meos inspirasse*; melius Rom. edit. cum aliis mss., *status in os inspirasse*. In hunc porro locum observat Nannius Ambrosium hic decertare cum Virgillii luctu, et in prosa ipsa superare carminis gratiam. Quod autem addit eundem sanctum non secutum hic esse errores

A quem videmus dilatum; <sup>e</sup> tuis enim votis apud sanctum martyrem Laurentium impetratum esse nunc cognoscimus commeatum. Atque utinam non solum commeatum, sed etiam prolixum vitæ tempus rogasses! Potuisti annos plurimos impetrare vivendi, qui potuisti commeatum <sup>d</sup> impetrare veniendi. Et quidem tibi, omnipotens æterne Deus, gratias ago, quod vel hæc nobis suprema solatia non negasti, quod amantissimi fratris ex Siculis Africanisve regionibus exoptatum nobis reditum contulisti; ita enim mature, postquam venit, ereptus est; quasi propter hoc solum videretur esse dilatus, ut ad fratres rediret.

18. Habeo plane pignus meum, quod nulla mihi peregrinatio jam possit avellere: habeo quas complectar, reliquias: habeo tumulum, quem corpore tegam; habeo sepulcrum, super quod jaceam; et commendabiliorum Deo futurum esse me credam, quod supra sancti corporis ossa requiescam. Utinam sic potuissem adversus mortem quoque tuam meum corpus objicere! Si gladiis petitus esses, me pro te potius suffigendum dedissem: si exeuntem potuissem revocare animam, meam potius obtulissem.

19. Nihil mihi profuit ultimos hausisse anhelitus, <sup>\*</sup> nihil status in os inspirasse morienti; putabam enim quod aut tuam mortem ipse susceperem, aut meam vitam in te ipse transfunderem. O infelicia illa, sed tamen dulcia suprema osculorum pignora! O amplexus miseri, inter quos exanimus corpus obrigit, halitus supremus evanuit! Stringebam quidem brachia, sed jam perdidisti! Stringebam, quem tenebam; et extremum spiritum <sup>f</sup> ore relegebam, ut consortium mortis **1119** haurirem. Sed nescio quomodo vitalis ille mihi halitus factus est, et majorem gratiam <sup>g</sup> in ipsa morte redolebat. Atque utinam si tuam requivi meo spiritu vitam producere, vel ultimi anhelitus tui vigor transfundi potuisset in meam mentem, et illam tui animi puritatem atque innocentiam nos ter spirasset affectus! Hanc mihi hæreditatem, frater charissime, reliquisses, quæ non lacrymabili dolore <sup>h</sup> percuteret affectum, sed memorabili gratia commendaret hæredem.

D gentilium, qui ex Pythagorica metempsychosi morientis animam exceptabant hianti ore, quasi ejus spiritu posthac victuri: nihil sane verius illa Nannii opinione, cum alias causas Ambrosius confestim subdat. Virgilliana vero carmina quæ ille refert, sequentia sunt e lib. iv Æneid.:

.....Et extremus si quis super halitus errat,  
Ore legam.

Subjungit et alios Statii versus e lib. II Sylvar., sed eandem sententiam plane efferentes. Si quis autem alios veterum ritus circa morientes avet cognoscere, adeat Jos. Laurentii Polymathiam lib. III, synopsi 9, sicut et auctores ab eodem illic citatos.

<sup>f</sup> Mss. aliquot, *ore religabam*; cæteri atque edit., *ore relegebam*, Rom. ex Virg. supra citato, *legebam*. Infra vero ubi omnes edit. ac pauci mss., *morte redolebat*; reliqui mss. magno numero præferunt, *morte redolebam*.

<sup>g</sup> Mss. non pauci, in ipsa morte redolebam.

<sup>h</sup> Nonnulli mss., *percuteret aspectum*. Haud male sensu.

20. Quid igitur nunc agam, cum omnes vitæ istius A  
suavitates, cuncta solatia, cuncta denique orna-  
menta amiserim? Tu enim mihi unus eras domi so-  
latio, foris decori: tu, inquam, in consiliis arbiter,  
curæ particeps, deprecator sollicitudinis, depulsor  
mœroris: tu meorum assertor actuum, cogitatio-  
numque defensor: tu postremo unus, in quo do-  
mestica sollicitudo resideret, publica cura requiesce-  
ret. Testor sanctam animam tuam, me in <sup>a</sup> fabricis  
Ecclesiæ id sæpe veritum esse, ne displicerem tibi.  
Denique ubi rediisti, objurgasti moram: ita domi  
forisque eruditior quidam et arbiter sacerdotis, ut  
domestica cogitare non sineres, publica curare cense-  
res. At non verear, ne videar arroganter dicere; hæc  
enim laudis tuæ portio est, quia sine offensione  
ulla et gubernasti fratris domum, et commendasti B  
sacerdotium.

21. Sentio equidem quod repetendis officiis tuis,  
recensendisque virtutibus, afficiatur animus: sed  
tamen in ipsa mei affectione requiesco, atque hæc  
mihi recordationes etsi dolorem renovant, tamen  
afferunt voluptatem. An ego possum aut non cogi-  
tare de te, aut umquam sine lacrymis cogitare? Et  
potero umquam aut tanti non meminisse fratris,  
aut sine lacrymabili quadam meminisse gratia? Quid  
enim mihi umquam jucundum, quod non esset ex  
te profectum? Quid, inquam, mihi sine te, aut tibi  
umquam sine me voluptati fuit? Quis non usus no-  
bis, et prope visus ipse, somnusque communis?  
Quæ discreta umquam voluntas? Quod non com-  
mune vestigium? <sup>b</sup> fere ut cum gradum tollerem, vel C  
tu meum, vel ego tuum corpus videremur attollere.

22. Quod si quando sine altero prodeundum fuit,  
intectum latus putares, <sup>c</sup> affectum vultum cernereres,  
mœstum animum judicares: non assueta gratia, non  
vigor solitus prænitebat: suspecta omnibus solitudo  
metum alicujus ægritudinis afferebat. Ita novum vi-  
debatur omnibus nos dividi! Ego certe fraternæ  
<sup>d</sup> impatiens et non oblitus absentia, quasi præsentem  
reflexa sæpius cervice quærebam, et coram alloqui  
atque aspicere videbar mihi: sed tamquam suspensio  
collo jugum, ubi speratis excideram, **1120** tra-  
here me putabam, difficilis progredi, verecundus  
videri, et redire properans, quod sine te procedere  
non liberet.

<sup>a</sup> Omnes edit., in publicis ecclesiæ; Paris. quæ-  
dam, Ecclesiis: optime vero mss. prope ad unum,  
in fabricis Ecclesiæ. Infra etiam pro, Ut vereor quod  
erat in omnibus edit. ac mss. quibusdam, alii mss.  
frequentissimi legunt, ut non verear. Quod autem  
præmittitur de fabricis basilicæ, quam Vir sanctus  
Mediolani construxit, et eandem esse ad epistolam  
22 annotavimus, cujus ab eo ibidem fit mentio. Ejus  
etiam meminit Gregorius Turonensis lib. 1 de Gloria  
Martyr. cap. 47, sicut et Ughellus Tomo IV Ital.  
sacræ, pag. 34. Neque officit, quod hac in Oratione  
Ambrosius testatur curam rerum temporalium a fra-  
tre Satyro susceptam esse; quidquid enim ad Eccle-  
siæ decus pertinet, ab episcopali officio non esse  
alienum ipsemet profitetur lib. II Officior. cap. 21.

<sup>b</sup> Non pauci mss., Vere, ut cum gradum, etc.

23. At vero ubi ambobus prodeundum fuit, non  
plura in itinere vestigia, quam verba; nec incessus,  
quam sermo crebrior: nec ambulandi cura, sed  
colloquendi gratia; uterque enim nostrum ex alte-  
rius ore pendeat. Non intento aspectu legere iter,  
sed mutuo <sup>e</sup> sollicitos experiri sermones, haurire  
oculorum gratiam, spirare fraternæ imaginis volup-  
tates. Quam virtutes tuas tacitus mecum ipse mira-  
bar! quam plaudebam mihi, quod tali me Dominus  
fratre donaverat, tam pudico, tam <sup>f</sup> efficaci, tam  
innocenti, tam simplici; ut cum tuam innocentiam  
cogitarem, efficaciam desperarem: cum efficaciam  
cernerem, innocentiam non putarem! Sed utrum-  
que mira quadam virtute jungebas.

24. Denique ea quæ ambo nequiveramus conclu-  
dere, solus implesti. Plaudebat sibi, ut audio, Pro-  
sper, quod sacerdotii mei occasione redditurum se,  
quæ abstulerat, non putabat: sed vehementiorem  
tuam unius efficaciam expertus est, quam duorum.  
Itaque solvit omnia, nec moderationi ingratus tuæ,  
nec illudens pudori: sed et modestiæ gratus, nec  
insolens efficaciæ. Sed cui, frater, illa quæstisti?  
Nos enim idem volebamus laborum tuorum esse præ-  
mium, quod documentum erat. Peregisti omnia, et  
ubi perfunctus omnibus revertisti, tu solus nobis,  
qui omnibus es præferendus, eriperis; quasi ideo  
mortem distuleris, ut consummares pietatis offi-  
cium, palmam efficaciæ reportares.

25. Quam nec ipsi nos, frater charissime, sæculi  
hujus delectabant honores, quod nos a nobis invi-  
cem dividebant! Quos ideo adepti sumus, non quia  
fuit <sup>g</sup> eorum expetenda perceptio, sed ne vilis dissi-  
mulatio videretur. Aut fortasse ideo sunt tributi, ut  
quia immaturo tui obitu nostræ futurus eras volupta-  
tis occasus, sine nobis jam vivere disceremus.

26. Et quidem præ sagæ mentis agnosco formidi-  
nem, dum repeto sæpe, quæ scripserim. Revocabam  
te, frater, ne ipse Africam peteres, ac potius ali-  
quem destinares. Timebam te committere viæ, flu-  
ctibus credere, et solito metus major incesse-  
ret animum: sed et peregrinationem explicuisti, et rem  
ordinasti, et veteri <sup>h</sup> et sentinosa, ut audio, navigio  
iterum te fluctibus credidisti. Namque cum celeri-  
tatem aucuparis, cautelam prætermisisti, avidus  
nostræ gratiæ, dissimulans periculi tui.

<sup>e</sup> Codex Tur. solus, affectum multatum. Sequenti  
autem versu multi cod. simul, non ad sanctam gra-  
tiam vigor solitus pœnitebat: melius tamen alii, ac  
omnes edit. ut in textu.

<sup>d</sup> Mss. aliquot omittunt, fraternæ oblitus absentia.  
Non pravo sensu.

<sup>e</sup> Non pauci mss., solitos excipere sermones.

<sup>f</sup> Ideo efficaces, id est, ad agendum acres atque  
habiles, innocentibus ac simplicibus hic opponun-  
tur, quia cum illis plus insit sanguinis et calor, faci-  
lius affectibus cupiditatis aut odii abripiuntur, quam  
alii.

<sup>g</sup> Mss. aliquot, eorum expectanda perceptio. Et  
infra partim, maturo tui obitu, partim maturiori  
obitu: alii vero, et edit. ut in textu.

<sup>h</sup> Sentinosa, id est, in cujus sentinam aqua multa  
per fatiscentes rimas influebat.

27. O fallax lætitia! o incerta humanarum rerum A curricula! Ex Africa redditum, ex mari restitutum, ex naufragio servatum, putabamus jam nobis non posse eripi: sed graviora naufragia 1121 in terris positi sustinemus; nam quem non potuerunt naufragia maris ad mortem deducere, strenuis natalibus evitata, ejus mors cœpit nobis esse naufragio. Quid enim superest suavitatis, quibus tam prædulcè decus, tam clarum in his mundi tenebris lumen extinctum est: in quo non nostræ solum familiæ, sed totius patriæ decus occidit?

28. Habeo sane vobis, fratres dilectissimi, plebs sancta, maximam gratiam, quod non alium dolorem meum, quam vestrum putatis; quod vobis accidisse hanc nostri a creditis solitudinem, quod fletum totius civitatis, ætatem omnium, ordinum omnium B vota, nova quadam pietate deseritis. Non enim misericordiæ privatæ dolor, sed quoddam publicæ officium et mœnus est gratiæ: aut si qua vos mei tangit misericordia, quod talem fratrem amissem, habeo fructum uborem, habeo vestri pignus affectus. Mallem fratrem viventem; sed tamen publicum officium in secundis rebus jucundius est, in adversis gratius.

29. Neque vero mihi mediocre meritum tanti videtur officii. Neque enim otiose vel in Actibus apostolorum (Act. ix, 39), Thabita mortua, fletus viduæ describuntur, vel in Evangelio (Luc. vii, 42) mota lacrymis viduæ prosequens turba funus adolescentis inducitur, cui resurrectio debebatur; illam tamen Thabitam viduæ, hunc tota civitas flevit. Non ergo dubium est b vestris lacrymis apostolorum patrociniū comparari: non, inquam, dubium est Christum misericordiā motum, cum vos fletus videret. Etsi hunc non tetigit luctum, c suscepit tamen commendatum spiritum: et si non appellavit corporis voce defunctum; divinæ tamen potestatis auctoritate a cruciatibus mortis, et a nequitia spiritualis incursionibus ejus animam liberavit: et si non resedit in loculo, qui erat mortuus; tamen requievit in Christo: et si non locutus est nobis; tamen ea quæ supra nos sunt, cernit: et quæ potiora sunt nobis, jam se videre lætatur. Per ea enim quæ in

Evangelio legimus, quæ futura sunt intelligimus: et præsentium species indicium est futurorum.

30. Non opus fuit ei d resurrectio temporalis, cui æterna debetur. Quid enim in hanc miseram et ærumnosissimam recideret labem, atque in hanc flebilem vitam rediret, quem raptum magis 1122 esse ex tam imminentibus malis urgentibusque periculis gaudere debemus? Nam si pacato sæculo, bellisque cessantibus, raptum Enoch (Gen. v, 24) nemo delevit, sed magis propheta laudavit, sicut de illo Scriptura dixit: *Raptus est, ne malitia e mutaret cor ejus* (Sap. iv, 11); quanto magis nunc jure dicendum est, cum ad sæculi lubricum, vitæ accedat ambiguum! Raptus est, ne in manus incideret Barbarorum: raptus est, ne totius orbis exidia, mundi finem, propinquorum funera, civium mores, ne postremo sanctarum virginum atque viduarum, quod omni morte acerbius est, colluvionem videret.

31. Ego vero te, frater, cum vitæ tuæ flore, lum mortis commoditate beatum arbitror. Non enim nobis ereptus es, sed periculis: non vitam amisisti, sed Ingruentium acerbis formidine caruisti. f Nam qua eras sanctæ mentis misericordia in tuos, si nunc urgeri Italiam tam propinquo hoste cognosceres, quantum ingemisceres, quam doleres in Alplum vallo summam nostræ salutis consistere, e lignorumque concædibus construi murum pudoris! Qua afflictione mœreres tam tenui discrimine tuos ab hoste distineri, ab hoste impuro atque crudeli, qui nec pudicitia parceret, nec saluti!

32. Quonam, inquam, hæc modo ferres, quæ nos b perpeti, et fortasse (quod gravus est) spectare cogemur, rapi virgines, et avulsos a complexu parentum parvulos liberos supra tela jactari, incestari sacra Deo corpora, et sentiem viduæ majoris uterum in usus desuetos onerum redire, non pignorum? Quonam, inquam, modo ista tolerares, qui etiam ultimo spiritu tui jam fortassis oblitus, et adhuc nostri non immemor, de cavenda incursione Barbarorum nos sæpius admonebas, commemorans non frustra te dixisse fugiendum. Fortasse ideo quod nos destitui tua morte cernebas: quod non infirmitate animi, sed pietate faciebas; et si

<sup>a</sup> Edit. quædam Paris., *creditis sollicitudinem*; D reliquæ ac mss. melius, *creditis solitudinem*; solitudo enim et orbitas de morte dicuntur proximorum. Tertio autem versu deest in mss. pluribus *vox vota*, qua quidem exēpta, sensus adhuc integer constat, sed tamen aliquid admittitur concinnitati.

<sup>b</sup> Eodem sensu fletus pauperum supra vocabat *lacrymas redemptrices*. Sed et passim in hac Oratione quam efficaciam vivorum pro defunctis suffragia, nec non sanctorum pro utrisque subsidia jam a primis Ecclesiæ sæculis crederentur, manifestum sit.

<sup>c</sup> Nonnulli mss., *suscipit tamen datum: et si non appellavit... non resedit in lectulo*.

<sup>d</sup> Mss. aliquot, *resurrectio corporalis*.

<sup>e</sup> Mss. nonnulli, *mutaret intellectum ejus, aut fictio deciperet animam ejus*.

<sup>f</sup> Plures mss. et Amërb., *Nam qui eras... misericordia in tuos; quidam meliuscule, pronus in tuos: elegantius tamen alii, atque edit. ut in contextu*.

<sup>g</sup> Nannius ubi annotavit in aliis cod. pro *concedi-*

*bus haberi congeribus* (in quibusdam scribitur *congeriebus*), in aliis vero *aggeribus*, id est, stragibus dejectarum arborum, ut itinera hostibus intercluderentur: subjungit, quid sit melius, aliis divinandum se relinquere; cum voce *concedibus* intelligi possint multa ligna quasi communi cæde ac simul strata. Et certe non aberravit a scopo hæc conjectura; eadem enim voce hæc ipso sensu Tacitum lib. i usum reperias. Consequenter autem, ubi nos cum Gill., Rom. edit. ac mss. aliquot, *tam tenui discrimine*, etc., edit. Amërb. et Eras. cum mss. nonnullis præferunt, *in tanto teneri discrimine tuos ab hoste impuro: alii vero mss. non parvo numero, tam tenui ab hoste discrimine tuos esse, ab hoste impuro*, etc. Minime male.

<sup>h</sup> Cod. Remig. et Benign., *perpeti: atque [quod gravius est] ferre cogemur*. Minus commode. Adverte autem hic perpeti idem sonare ac non impedire, quod sane levius est quam si spectare turpitudinem quis cogereur.

infirmus pro nobis, tamen firmus tibi. Qui cum a viro nobili revocareris a Symmacho tuo parente, quod ardere bello Italia diceretur, quod in periculum tenderes, quod in hostem incurreres; respondisti hanc ipsam tibi causam esse veniendi, ne nostro deesses periculo, ut consortem te fraterni discriminis exhiberes.

33. <sup>b</sup> Felix igitur tam opportuno obitu, quia non est in hunc servatus dolorem. Certe felicior **1123** quam sancta soror, quæ tuo solatio destituta, de suo pudore sollicita, duobus nuper beata germanis, nunc ex duobus fratribus ærumnosa, neque alterum sequi potest, neque alterum derelinquere: cui tumulus hospitium tuus, et corporis tui sepulcrum est domus. Atque utinam vel hoc tutum diversorium! Cibum in fletibus, potus in lacrymis; cibum etenim dedisti nobis panem lacrymarum, et potam dedisti nobis in lacrymis in mensura, aut fortasse ultra mensuram (*Psal. lxxix, 6*).

34. Nam quid de me loquar, cui neque mori licet, ne sororem relinquam: æque vivere libet, ne a te avellar? Quid enim mihi sine te potest esse jucundum, in quo omnis semper fuit nostra jucunditas? aut quid diutius in hac vita degere juvat, atque in terris morari, in quibus tamdiu jucunde viximus, quamdiu simul viximus! Etsi esset quod hic delectare nos posset, sine te delectare non posset: et si quando voluissemus impense vitam producere, jam tamen sine te esse nollemus.

35. Hæc intolerabilia. Quid enim tolerabile sine te tanto vitæ comite, tanto laborum meorum officiorumque consorte? Cujus ego casum quo esset tolerabilior, nec præmeditari potui; ita pavebat animus de illo tale aliquid cogitare! non quo conditionem ignorarem, sed quidam votorum usus sensum communis fragilitatis obduxerat; ut de illo nisi secunda omnia cogitare nescirem.

36. Denique proxime cum gravi (quodam atque utinam supremo!) urgerer occasu; hoc solum dolebam, quod non ipse assideres lectulo, ac votivum mihi cum sancta sorore partitus officium, e morientis oculos digitis tuis clauderes. Quid optaveram! Quid re-

<sup>a</sup> Ambrosius eodem modo Symmachum Satyri parentem hoc loco vocat, quo ab eodem epist. 47 num. 42, epist. 52 num. 47, et epist. 63 num. 5, Theodosius Valent. minoris et Gratiani parens dicitur, et quo etiam in bene multis Codicibus Theod. legibus superiores imperatores licet sanguine prorsus alieni eodem titulo a successoribus ornantur suis, nimirum honoris ac venerationis gratia, et forte hic etiam animi acceptorum beneficiorum non immemoris testimonio. Hinc autem conficimus Satyrum in reditu ex Africa Roma transiisse.

<sup>b</sup> Hic aperta, ut advertit Nannius, imitatio est hujusce loci Virgiliani:

.....Tuque, o sanctissima conjux,  
Felix morte tua, nec in hunc servata dolorem.

<sup>c</sup> Ab antiquis petita fuit ea consuetudo, qua morientium oculi conjunctissimorum manibus claudbantur. Ejus meminit ac rationem reddit Plinius lib. xi, cap. 37, et alii multi mentionem faciunt.

<sup>d</sup> Hoc etiam in usu positum apud Romanos, ut cadavera parentum a filiis, cognatorum a consanguini-

A pendo! Quæ vota deficiunt! Quæ ministeria succedunt! Aliud præparabam, aliud exhibere compellor; non jam ipse ministerium funeris, sed minister. O dara oculorum lumina, quæ potuistis fratrem videre morientem! O immites et asperæ manus, quæ clausistis oculos, in quibus plus videbam! <sup>d</sup> O durior cervix, quæ tam lugubre onus, consolabili licet obsequio, gestare potuisti!

37. Hæc tu, frater, mihi justius exhiberes. Hæc ego a te exspectabam, hæc ego officia desiderabam. Nunc vero ipsæ meæ vitæ superstes, quod sine te solatium capiam, qui solus moerentem solari solebas, excitare lætitiâ, mœstitudinem propulsare? Qualem te nunc ego, frater, aspicio, jam nulla mihi verba referentem, **1124** jam nulla offerentem oscula!

B Quamquam ita mutui semper utrique nostrum inderit amor, ut interiore potius foveretur affectu, quam forensi blanditiâ divulgaretur; neque enim aliorum quærebamus testimonium, qui tantam nostri gratiam tenebamus. Ita virilis se utrique nostrum germanitatis succus infuderat, ut non blanditiis probare amorem, sed conscia mente pietatis interno amore contenti, sicut blanditiarum non requirere videremur, quos et ipsa in amorem mutuum imago formaret; nescio <sup>e</sup> enim qua expressione mentis, qua corporis similitudine alter in altero videbamur.

38. Quis te aspexit, qui non me visum putaret? Quoties aliquos salutavi, qui quoniam te prius consalutaverant, se a me jam dicerent salutatos! Quanti tibi dixerunt aliquid, qui se mihi dixisse memorarent! Quæ mihi hinc gaudia, quanta frequenter oborta lætitiâ, quod eos errare in nobis cernerem! <sup>f</sup> Quam gratus error, quam jucunda prolapsio, quam religiosâ fallacia, quam suavis calumniâ! Neque enim de tuis erat aliquid aut factis aut sermonibus, quod timerem, qui mihi tua lætabar ascribi.

39. Tamen si vehementius contenderent, quod se mihi aliquid intimasse memorarent, respondebam ridens et gaudens: Videte ne fratri dixeritis. Nam cum omnia nobis essent nostra communia, individuus spiritus, individuus affectus; solum tamen commune non erat secretum amicorum: non quo-

neis, imperatorum a principibus senatus efferrentur ad rogum vel ad tumulum. Sic posterioribus quoque saculis divum Ludovicum Philippi filii ac successoris cervide portatum ad majorum sepulchra cognoscimus. Sed hæc obvia.

<sup>e</sup> Mss. aliquot, *expressiore mentis quam corporis similitudine*. Non satis recte. Ex hoc autem loco intelligamus licet episcoporum vestes ab aliorum cultu potius simplicitate ac modestia, quam forma vel colore fuisse diversas. Hoc pulchre confirmatur epistola Cælestini I ad episcopos Viennensis provincie ita scribentis: *Discernendi a plebe vel cæteris sumus doctrina, non veste; conversatione, non habitu; mentis puritate, non cultu*, etc. Vide similiter quæ de vestimentis, quibus Augustinus indui solebat; tradit Possidius. Nonnulli mss., *nescio quam expressiore mentis quam corporis similitudinem habere videbamur*.

<sup>f</sup> Et hoc quoque, inquit Nannius, aliqua ex parte a Virgilio mutuo sumptum est:

Daucia, Laride, Tymberque, similima proles,  
Indiscreta suis, gratuque parentibus error.

et accepit desideratam, et servavit acceptam. Nihil igitur ea prudentia sapientius, quæ divina et humana secernit.

49. Nam quid spectatam in stipendiis forensibus ejus facundiam loquar? Quam incredibili admiratione in auditorio a prefecturæ sublimis emicuit! Sed malo illa laudare, quæ perceptis mysteriis Dei duxit humanis esse potiora.

50. Fortitudinem quoque ejus si quis plenius spectare volet, consideret quoties post naufragium invicto quodam contemptu vitæ hujus, maria transfretaverit: diffusasque regiones obeundo peragravit: postremo quod hoc ipso tempore periculum non refugerit, sed ad periculum venerit, patiens injuriæ, negligens frigoris, atque utinam sollicitus cautionis! Sed hoc ipso beatus, quod dum licuit vigore uti corporis, inoffenso ad exsequenda quæ vellet, functus **1128** juventutis officio, vitam vixit, debilitatem ignoravit.

51. Qua vero prosecutione simplicitatem ejus edisseram? Ea est enim quædam morum temperantia, mentisque sobrietas. Date, quæso, veniam, et permitte dolori meo; ut de eo mihi paulo uberius liceat loqui, cum quo jam non conceditur colloqui. Certe et vobis proficit, ut advertatis b non fragilitate quædam vos hoc officium, sed judicio detulisse: nec misericordia mortis impulsus, sed virtutum honorificentia provocatos; anima enim benedicta omnis simplex (*Prov.*, xi). Tanta autem simplicitas erat, ut conversus in puerum, simplicitate illius ætatis innoxia, perfectæ virtutis effugie, c et quodam innocentium morum speculo eluceret. Intravit igitur in regnum cælorum, quoniam credidit Dei verbo; quoniam sicut puer artem repulit adulandi, injuriæ dolorem clementer absorbuit, quam inclementius vindicavit: querelæ quam dolo promptior, satisfactioni facilis, difficilis ambitioni, sanctus pudori; ut frequenter in eo superfluum magis verecundiam prædicares, d quam necessariam quæreret.

52. Sed nunquam superflua fundamenta virtutis; pudor enim non revocat, sed commendat officium. Itaque velut quædam virginali verecundia suffusus ora, cum vultu affectum proderet, si forte aliquam subito veniens e offendisset parentem, velut depres-

immaturiori adhuc ætate accessisset. Admonitus porro naufragii discrimine, quod evaserat, ad baptismum ea, quam vidimus, cautione properavit. Neque vero ad solitos catechumenorum gradus observandos adactus fuit; nam quoties urgeret periculum, illos omitti consuevisse intelligimus ex eorum baptismo, qui sontico morbo exagitati eodem sacramento initiabantur. Quod ad locum ubi tinctus fuit Satyrus noster, cum Ambrosius silentio eum præterierit, confidentiam justo majorem præferunt *Decreti* correctores, quippe qui ab Ambrosio narrari scribant Satyrum, cum in Sardiniam appulisset, ad se episcopum Sardum advocasse, etc. Veruntamen etsi Rufinus dum lib. 1. cap. 30. scribit de Luciferiano schismate, quod licet per paucos adhuc voluitur, quodammodo videatur illis favere; nihil tamen vetat, quin minus illud non tantum usque in Siciliam, sed etiam usque ad viciniores Africæ oras serpere poterit.

▲ sus et quasi demersus in terram, licet in ipso æquæquam dissimilis cœtu virorum, rarus attollere se, elevare oculos, referre sermonem: quod pudico quædam mentis pudore faciebat, cum quo castimonia quoque corporis congruebat. Etenim intemerata sacri baptismatis dona servavit, mundus corpore, purior corde: non minus adulterini sermonis opprobrium, quam corporis perhorrescens: non minorem talis pudicitie reverentiam deferendam integritate verborum, quam corporis castitate.

53. Denique in tantum castimoniam dilexit, ut **1129** nec uxorem expeteret; licet in eo non solum castitatis appetentia fuerit, sed etiam pietatis gratia. Miro autem modo et conjugium dissimulabat, et jactantiam declinabat: tantaque erat dissimulatio, ut nobis quoque urgentibus, differre magis consortium, quam refugere videretur. Hoc unum itaque fuit, quod nec fratribus crederet: non aliqua contentationis hæsitantia, sed virtutis verecundia.

54. Quis igitur non miretur virum inter fratres duos alterum virginem, alterum sacerdotem, atque medium, magnanimitate non impare, ita inter duo maxima munera præstitisse; ut alterius muneris castitatem, alterius sanctitatem referret, non professionis vinculo, sed virtutis officio? Ergo si libido atque iracundia reliquorum vitiorum educatrices sunt, jure castitatem atque clementiam dixerim quasdam virtutum parentes; quamquam pietas quoque ut omnium principatus honorum, ita etiam seminarium virtutum est cæterarum.

C 55. Nam de parcimonia quid loquar, et quædam habendi castitate? Is enim non querit aliena, quæ sua servat: nec inflatur immodico, qui contentus est proprio. Nihil ergo aliud nisi proprium recuperare voluit; magis ne fraudaretur, quam ut ditaretur. Nam eos qui aliena quærerent, recte accipitres pecuniæ nominabat. Quod si radix malorum omnium avortita est; utique vitia exiit, qui pecuniam non requirit (*1 Tim.* vi, 10).

56. Non unquam accuratioribus epulis aut congestis ferculis delectatus est, nisi cum amicos rogaret: quantum naturæ satis esset, non quantum voluptati superesset, requirens. Et certe erat non pauper opibus, sed tamen f pauper spiritu. De istius be-

a Sublimis idcirco prefectura dicitur, quia tribunal erat præfecti prætorio, cujus dignitas aliarum omnium apex habebatur. Ad hunc provocatio erat a præsidibus provinciarum: et in ejus foro advocati centum, saltem in Oriente, causas agebant, qui clarissimi et spectabiles dicti, varia donabantur immunitate, ut docet Jul. Cæsar Buleng. lib. iii de Imperio Rom. cap. 4.

b Quidam mss., non fragilitate quædam nos, etc.

c Nonnulli mss., et quædam innocentium morum specula.

d Pauci mss., quam necessarium crederes.

e Ideo parentis, id est, matris familias, non autem virginis occursum memoratur, quod his raro ex ædibus parentum in publicum prodire, nec unquam nisi velata facie, concederetur. Quanto minus sermones in compitis necere cum adolescentibus!

f Pauper spiritu; his verbis additur in ant. edit. ac mss. non paucis, quoniam isororum est regnum cæ-



titudine (*Math. v, 3*) nequaquam utique dubitare debemus, qui neque ut opulens, exultavit in divitiis: neque ut pauper, exiguum quod habuit, iudicavit.

57. Superest ut ad conclusionem cardinalium virtutum, etiam iustitiæ partes in eo debeamus advertere. Nam etsi cognatæ sint inter se, concretæque virtutes; tamen singularum quædam <sup>a</sup> forma expressior desideratur, maximeque iustitiæ. Ea enim sibi parior foris tota est, et quidquid habet quadam inclementia sui, dum rapitur amore communi, transfundit in proximos.

58. Sed hujus multiplex est species. Alia erga propinquos, alia erga universos, alia erga Dei cultum, vel adjumentum inopum. Itaque qualis in universos fuerit, provincialium, quibus præfuit, <sup>b</sup> studia docant: qui parentem magis fuisse proprium, quam iudicem loquebantur: gratum piæ necessitudinis arbitrum, constantem æqui juris disceptatorem.

59. Inter fratres autem qualis fuerit, licet **1130** omnè hominum genus benevolentia complecteretur, indivisum patrimonium docet: <sup>c</sup> nec distributa aut delibata, sed reservata hæreditas. Etenim pietatem sibi causam esse negavit testandi. Nam hoc quoque ultimo sermone signavit, cum ques dilexerat, commendaret; sibi nec uxoris arbitrium fuisse ducendæ, ne a fratribus divelleretur: nec testamenti faciendi voluntatem, ne nostrum in aliquo arbitrium læderetur. Denique et oratus et obsecratus a nobis, nihil tamen condendum putavit: non oblitus tamen pauperum, sed tantum obsecrans esse tribuendum, <sup>c</sup> quantum nobis iustum videretur.

60. Quo uno satis et divini timoris expressit indicium, et humanæ edidit religionis exemplum. Nam quod pauperibus contulit, Deo detulit; quoniam *largitur pauperi, Deo fenerat* (*Prov. xix, 17*): et postulando quod iustum est, non exiguum, sed totum reliquit, illæ enim est summa iustitiæ, vendere quæ habeas, et conferre pauperibus. Qui enim *dispersit, dedit pauperibus, iustitia ejus manet in æternum* (*Psal. cxi, 9*). Ergo dispensatores nos, non hæredes reliquit; nam hæreditas successori quæritur, dispensatio pauperibus obligatur.

61. Unde non immerito quantus fuerit, hodie quoque per vocem <sup>d</sup> lectoris parvuli, Spiritus sanctus expressit: *Innocens manibus, et mundo corde, qui non accepit in vanum animam suam, nec fecit proximo*

*torum; sed illa in Rom. edit. reserata sunt, et in multis etiam mss. desiderantur. Et sane assumentum scriptoris cujusdam nobis videtur, quod non apte cum antecedentibus et consequentibus cohereret.*

<sup>a</sup> Ita vet. edit. ac plures mss.; Rom. autem edit. cum mss. nonnullis, *forma et expressio desideratur.*

<sup>b</sup> *Studia*, id est, favor ac benevolentia. Nam alioqui satis usitatum erat, ut defunctis provinciæ administratione præfectis detraherent provinciales; imò æpe etiam eos accusarent repetundarum.

<sup>c</sup> Mss. non pauci, *nec distributa aut delibata: regendum forte... aut delibata, hoc est, imminuta et recorticata.*

<sup>d</sup> Veteris ejus consuetudinis, qua pueri ad offi-

*suo dolum: hæc est generatio requirentiam Deum* (*Psal. xxiii, 4, 6*). Illic ergo et in montem Domini ascendet, et in tabernaculo habitabit Dei; quia *ingressus sine macula, operatus est justitiam, locus est veritatem, non decepit proximum* (*Psal. xiv, 2, 3*); nec pecuniam feneratus est suam, qui semper voluit recuperare hæreditariam. Agnosco oraculum; quod enim <sup>e</sup> nulla ordinavit dispositio, Spiritus revelavit.

62. Quid vero illud recenseam, quod supra ipsam iustitiam pietate progressus; cum quædam <sup>f</sup> incubatori communium fructuum mei contemplatione muneris putasset esse tribuenda, largitatis me jactabat auctorem, portionis suæ lucrum ad commune consortium conferebat.

63. Ilæc et alia, quæ mihi tunc <sup>g</sup> erant voluptati, maxime nunc recordationem doloris exasperant. Manent tamen, eruntque semper, nec umquam velut umbra prætereunt, neque enim virtutis gratia cum corpore occidit, nec idem naturæ meritorumque finis; licet ipsius naturæ usus non in æternum occidat, sed temporali quadam vacatione requiescat.

64. Talibus igitur perfunctum virtutibus, ereptum periculis desiderio magis quam amissione flebo. Suadet enim ipsa opportunitas mortis, ut prosequendum magis gratia, quam dolendum **1131** putemus; scriptum est enim in communi dolore proprium vacare debere (*IV Esdr. x, 11 et seq.*). Neque enim prophetico sermone uni illi mulieri, quæ figuratur, sed singulis dicitur, cum Ecclesiæ dictum videatur.

65. Dicitur ergo et ad me, et dicit Scriptura cælestis: *Hocine doces, sic instituis Dei plebem? An nescis quid exemplum tuum periculum cæterorum est? Nisi forte exaudium non esse te quereris. Primum istud arrogantis est impudentiæ, mereri solum velle, quod multis etiam sanctis negatum noveris; cum scias, quia non est personarum acceptor Deus* (*Act. x, 34*). Nam etsi misericors Deus, tamen si semper exaudiret omnes, non jam ex voluntate libera, sed ex quadam velut necessitate facere videretur. Deinde cum omnes rogent, si exaudiret omnes, nemo moreretur. Pro quantis ergo quotidie rogas! Numquid constitutio Dei contemplatione solvenda est tui? Cur ergo non impetratum aliquando doles, quod non semper impetrabile esse cognoscis?

etiam lectoris assumebantur, jam admonuimus non uno loco.

<sup>e</sup> Mss. aliquot, *nulla ordinavit dispensatio.*

<sup>f</sup> Incubatorem hic enim dici, qui præsidia Satyri atque Ambrosii occupabat, observat Namius; add. ns insuper Dionysium Siculiæ incubatorem aulæ a Macrobio vocitatum.

<sup>g</sup> Omnes edit., *erant voluptati maximæ, cum recordatione doloris exasperavi*; Gill., *exasperavi*; Rom., *exasperant*; mss. vero ut nos in textu, nisi quod *pro exasperant*; non pauci legunt, *afferunt*; et nonnulli etiam, *recordatione dolore exasperant*.

<sup>h</sup> Mss. duo, *sic et instruis Dei plebem*: alii totidem, *siccine Dei Ecclesiam instituis?*

F 66. <sup>a</sup> Stulte, inquit, super omnes mulieres, nonne A vides luctum nostrum, et quæ nobis contigerunt, quoniam Sion mater nostra omnium tristitia contristatur, et humilitate humiliata est. Lugete validissime et nunc, quoniam omnes lugemus; et tristes sitis, quoniam omnes contristati sumus: tu enim contristaris in fratre. Interroga terram et dicet tibi, quoniam hæc est quæ debeat lugere, tantorum superstes germinum: et ex ipsa, inquit, ab initio omnes nati, et alii venient, et ecce pene omnes in perditionem ambulat, et in exterminium fit multitudo eorum. Et quis ergo debet lugere magis, nisi quæ tam magnam multitudinem perdidit, quam tu qui pro uno doles (IV Reg. x, 6 et seq.)?

67. Absorbeat igitur nostrum dolorem communis dolor, et acerbitem proprii mœroris excludat. Non enim dolere debemus eos, quos cernimus B liberatos; neque enim otiose tam sanctas hoc tempore animas corporeis vinculis reminiscimur absolutas. Namque velut divino iudicio tam <sup>b</sup> graves viduas, ita uno tempore defunctas videmus, ut profectionis quidam videatur excessus, non mortis occasus; ne veterana emeritis stipendiis pudicitia in dubium diu servati pudoris incideret. Quos gemitus mihi, quos dolores tam acerba excitat recordatio! Et si mœroribus non vacabam; tamen in ipso dolore privato, in ipso tantorum amisso flore meritorum, communis quædam naturæ me conditio solabatur: defixusque in uno dolor acerbitem publici funeris, domesticæ specie pietatis obduxerat.

68. Repeto ergo, sacra Scriptura, solatia tua; juvat enim tuis præceptis, tuis sententiis immorari. C Quam facilius est cælum et terram præterire, quam de Lege unum apicem cadere (Luc. xvi, 17)! Sed jam audiamus quæ scripta sunt: Nunc, inquit, retine apud te met ipsam dolorem tuum, et **1132** fortiter fer, qui tibi contigerunt, casus. Si enim justificaveris terminum Dei, et filium tuum recipies in tempore, et in mulieribus collaudaberis (IV Esdr. x, 15, 16). Si hoc ad mulierem, quanto magis ad sacerdotem? Si de filio, non utique absurdum etiam de fratrum amissione talia posse memorari; quanquam si mihi fuisset filius, numquam eum amplius dilexissem. Nam sicut in obitu liberorum effusi labores, suscepti frustra dolores mœrorem videntur augere; ita etiam in fratribus consuetudinis usus atque collegii acerbitem doloris accendunt.

69. Sed ecce dicentem Scripturam audio: Noli facere hunc sermonem, sed consenti persuaderi. Qui enim casus Sion? Consolare propter dolorem Hierusalem. Vides enim quia sancta nostra contaminata sunt, <sup>d</sup> et

<sup>a</sup> Rom. edit., Stulta, inquit . . . omni tristitia contristatur . . . et luget validissime. Et nunc quoniam omnes lugemus: et tristes sumus, quoniam omnes contristati sumus: tu vero contristaris in filio. Interroga terram . . . lugere tantorum casum super eam germinantium: Vet. autem edit. ac mss. ut in textu, nisi quod Eras. et Gill. legunt etiam stulta; sed potius esse ut retineamus vocem stulte, ex eo quod habetur infra, contristaris in fratre, intelligimus.

<sup>b</sup> Ambrosius viduarum vitæ ac morum gravitate

nomen quod nominatum est super nos, pene profanatum est, et illi nostri contumeliam passi sunt, et sacerdotes nostri succensunt, et levitæ nostri in captivitate fuerunt, et mulieres nostræ contaminatæ sunt, et virgines nostræ vim passæ, et iusti nostri rapti, et parvuli nostri perditii sunt, et juvenes nostri servierunt, et fortes nostri in illi facti sunt. Et quod omnium majus, signaculum Sion quoniam resignata est de gloria sua, nunc et tradita est in manibus eorum, qui nos oderunt. Tu ergo excaletam multam tristitiam, et depone abs te multitudinem dolorum; quæ tibi repropitiatur fortis, et requiem faciat tibi Altissimi requietione dolorum (Ibid., 20 et seq.).

70. Cessabunt igitur lacrymæ, parendum est enim remediis salutaribus, quia debet aliquid inter bonos et perfidos interesse. Fleant ergo qui spem resurrectionis habere non possunt, quam non sententia Dei eripit, sed fidei inclementia. Intersit inter Christi servulos, idolorumque cultores; ut illi fleant sicut quos in perpetuum existimant interiisse: illi nullis habeant lacrymarum ferias, nullam tristitiæ requiem consequantur, qui nullam putant requiem mortuorum. Nobis vero quibus mors non naturæ, sed vitæ istius finis est; quoniam in melius ipsa natura reparatur, fletus omnes casus mortis abstergat.

71. Certe si illi sibi aliqua solatia repererunt, quæ finem sensus, defectumque naturæ mortem arbitrii sunt; quanto magis nos, quibus meliora post mortem præmia honorum factorum conscientia pollicetur? Habent gentiles solatia sua, quia requiem malorum omnium mortem existimant: et ut vitæ fructu carerent, ita etiam caruisse se putant omni sensu et dolore penarum, quas in hac vita graves et assidue sustinemus. Nos vero ut erectiores præmio, ita etiam patientiores solatio esse debemus; non enim amittimus sed præmitti videntur, quos non assumptura mors, sed æternitas receptura est.

72. Cessabunt ergo lacrymæ: aut si cessare non poterunt, in communibus lamentis flebo te, frater, et sub dolore publico domesticos gemitus **1133** legas. Nam cessare qui poterunt, cum ad omnem sonum nominis tui lacrymæ subrepant, vel cum usibus ipse recordationem excitat, vel cum affectus imaginem repræsentat, vel cum recordatio dolorem renovat. Quando enim dees, qui tantis officiis repræsentaris? <sup>e</sup> Ades, inquam, et semper offunderis, et toto te amice D ac mente complector, aspicio, alloquor, osculor, comprehendo vel in ipsa quiete nocturna, vel in luce clara; cum revisere et consolari dignaris mœrorem. Denique ipsæ jam noctes, quæ quasi molestiores, vivente te, videbantur; quod mutui conspectus

præcellentium mortem sibi dolorem singularem offerre consuevisse non uno loco testificatur.

<sup>e</sup> Mss. non pauci, Quia facilius est . . . ratio apud temetipsum.

<sup>d</sup> Ita mss. et edit. nisi quod Rom. edit. sola profert, et nomen quod invocatum est: sequenti autem versu eadem edit. cum vet. edit. ac mss. nonnullis et juvenes nostri, ubi mss. longe plurimi habent, et illi nostri, forte legendum, et filii nostri.

<sup>e</sup> Quidam mss., Ades enim, et semper offeris.

copiam denegarent: ipse jam somnus colloquiorum nostrorum dudum interruptor inamabilis, dulcis esse jam cœpit; quia te mihi reddidit. Non igitur miseri, sed beati; quorum nec præsentiâ deficit, nec cura minuitur, et augetur gratia. Etenim <sup>a</sup> somni similis imago mortis.

73. Quod si in quiete nocturna vinculis adhuc corporeis inhærentes, et quasi inter carceraria religatæ claustra membrorum; possunt tamen animæ altiora et discreta perspicere: quanto magis spectant hæc, cum jam puro æthereoque sensu nulla corporeæ labis impedimenta patiuntur! Meritoque mihi conquerenti, <sup>b</sup> vergente quodam jam in occasum die, quod non reverseres quiescentem, totus omni tempore individuus adfuisti; ita ut illo perfusus sopore membrorum, cum ego vigilarem tibi, tu viveres mihi, dicerem: Quid est mors, frater? Nam certe nullis a me separabare momentis; ita enim ubique præsto eras, ut quam in istius vitæ usu habere nostri copiam nequibamus, nunc nobis semper et ubique præsto sit. Nam tunc utique omnia præsto esse non poterant; nec enim complexionibus nostræ, conspectusque et osculorum corporalium suavitates locis omnibus et omnibus temporibus suppetebant. Animorum imagines semper nobiscum erant, etiam quando non eramus una: quæ ne nunc quidem occiderunt, assiduoque advolant, quo majore desiderio, eo majore copia.

74. Teneo igitur te, frater, nec mihi te aut mors aut tempus avellet. Ipsæ dulces lacrymæ sunt, ipsi fletus jucundi, quibus restinguitur ardor animi, et quasi relaxatus evaporat affectus. Neque enim sine te esse possum, aut tui non meminisse unquam, aut meminisse sine lacrymis. O amari dies, qui interruptam copulam prodidisti! O flebiles noctes, quæ tam bonum consortem quietis, et individuum mihi comitem perdidisti! Quas ederetis cruces, nisi se offunderet imago præsentis, nisi visiones animi repræsentarent, quem species corporis denegaret!

75. Jam jam, frater animo meo charissime, quamquam tu immaturo decesseris obitu; beatus tamen, qui ista non sustines, nec amissum fratrem mœrere compelleris, quem absentem diu ferre non poteras, sed recursu celeri revisebas. **1134** Quod si tunc solitudinis meæ tædia repellere, mœstitiam fraternæ mentis ablevare pererahas; quanto nunc crebrius afflictum animum debes revisere, et ex te conceptum, per te lenire mœrorem!

76. At mihi tamen dat aliquas officii usus inducias, et obsequii sacerdotalis intentio abducit animum: sanctæ vero sorori quid fiet, quæ licet divino

<sup>a</sup> Videtur Ambrosius respicere ad Platonis locum in Apologia Socratis non longe a fine, ubi mortem lucrum esse disputans eam placidissimo somno assimilat. Hinc eandem comparisonem verisimile est cum alios mutatos esse, tum Ciceronem lib. de Senectute, sicut et prima Quæst. Tuscul.

<sup>b</sup> Ita cuncti mss. ac vet. edit. nisi quod pro *vergente*, in quibusdam mss. legitur, *urgente*; at Rom. edit. proprio Marte sic immutavit, *urgente jam in diem quodam noctis occasu*; sed audacior est ea correctio, quam ut a nobis admitti queat.

metu pietatem temperet; rursus tamen ipsum pietatis dolorem studio religionis accendit, strata humi et totum gremio sui complexa tumulum, laborioso fessa incessu, tristis affectu, dies noctesque mœrorem integrat? Nam licet fletum plerumque sermone suspendat, <sup>c</sup> in oratione renovat: et quamvis Scripturarum memoria consolationes serentibus præcurrat; fletu tamen desiderium precandi assiduitate compensat, lacrymarum ubertatem tunc præcipue, quando nemo interrompere possit, instaurans. Ita quod miserearis; habes: quod reprehendas, non habes; flere enim in oratione virtutis est. Et quamquam istud familiare virginibus, quibus mollior sexus, tenerior affectus, contuitu communis fragilitatis in lacrymas etiam sine domestici sensu doloris exuberat; tamen cum major causa mœrendi est, finis mœroribus excluditur.

77. Deest igitur consolandi via, quia suppetit excusandi gratia. Neque enim possis prohibere, quod doceas; præsertim cum religionis astruat lacrymas, non doloris; et communis seriem deplorationis metu pudoris obtexat. Consolare ergo qui potes adire animum, penetrare mentem. Cernat te esse præsentem, sentiat non esse defunctum; ut cujus secunda de merito, ejus functa solatio, discat pro eo non graviter dolere, <sup>d</sup> qui se admonuerit non esse dolendum.

78. Sed quid ego te morer, frater? quid expectem, ut nostra tecum commoriatur, et quasi consepiatur oratio? Licet <sup>e</sup> ipsa species et exanimis corporis forma soletur, oculosque manens gratia et permanens figura demulceat; nihil, inquam, moror, procedamus ad tumulum. Sed prius ultimum coram populo <sup>f</sup> vale dico, pacem prædico, osculum solvo. Præcede ad illam communem omnibus et debitam, sed jam mihi præ cæteris <sup>g</sup> desiderabilem domum. Para hospiti consortium; et quemadmodum hic omnia nobis fuere communia, ita illic quoque jus divinum nesciamus.

79. Ne, quæso, cupientem tui diu differas, prope rantem expecta, festinantem adjuva, et si diutius morari tibi videbor, accersere. Neque enim unquam prolixius abfuimus a nobis, tu tamen solebas revisere. Nunc quoniam tu redire jam non potes, nos ad te ibimus: æquum est ut officium rependamus, subeamus vicem. Numquam nobis fuit vitæ conditio discretior: semper aut sanitas aut ægritudo communis; ut cum alter ægresceret, alter in morbum incurreret: **1135** et cum alter revaleretur, uterque consurgeret. Quomodo jus nostrum amisimus? Et nunc consortium ægritudinis fuit, quomodo mortis consortium non fuit?

<sup>c</sup> Mss. aliquot, *in oratione revocat . . . precandi assiduitatem lacrymarum ubertate*.

<sup>d</sup> Nonnulli mss., *qui se admonuerit non dolenti*.

<sup>e</sup> Hinc intelligas apertam fuisse Satyri cadaveris faciem.

<sup>f</sup> Cognati demortuo ter *vale* ideo conclamabant, ut non modo testarentur affectum suum, sed præterea ut si forte spiritus, qui putabatur exclusus, adhuc in eo delitesceret, istis vocibus excitaretur.

<sup>g</sup> Idem mss., *desiderabilem domum, hospitii consortium . . . cupientem deeras*.

80. Tibi nunc, omnipotens Deus, innoxiam <sup>a</sup> com-  
mendo animam, tibi hostiam meam offero : cape  
propitius ac serenus fraternum munus, **1136** sa-  
crificium sacerdotis. Hæc mei jam libamina præ-  
mitto, in hoc ad te pignore venio, non pecuniæ, sed

<sup>a</sup> Et hic quoque testimonium redditur catholicorum  
ferri solitis.

A vitæ pignore; ne me diutius residere facias tanti  
noris debitorem. Non mediocri est fraterni amoris  
usura, nec vilis naturæ sors, quam cumulant incre-  
menta virtutis. Possum ferre, si cito cogar exol-  
vere.

precibus pro mortuorum subsidio et liberatione ef-  
ferri solitis.

## LIBER SECUNDUS. DE FIDE RESURRECTIONIS.

**1135** 1. Superiore libro aliquid indulimus de-  
siderio, ne tamquam ferventi plagæ austeriora adhi-  
bita medicamenta exasperarent magis, quam lenirent  
dolorem : simul quia fratrem sæpius allocuti sumus,  
et oculis tenebamus, absurdum non fuit relaxare  
paulisper affectum naturæ, qui lacrymis magis pascit-  
ur, fletibus delinitur, stupore desigitur. Mollis enim  
et tenera species est forma pietatis, nihil insolens  
amat, nihil inmitte, nihil durum : ferendo autem  
magis probatur patientia, quam resistendo.

2. Ergo quia dudum dies mortis inter lacryma-  
biles aspectus debuit <sup>a</sup> animum declinare fraternum, quia  
totum tenebat; nunc quoniam <sup>b</sup> die septimo ad se-  
pulcrum redimus, qui dies symbolum futuræ quietis  
est, a fratre paululum ad communem humani gene-  
ris cohortationem juvat derivare mentem, intentionem-  
que transfundere; ita ut neque toti sensibus de-  
ligamur in fratre, ne obrepat affectus : neque tantæ  
exules pietatis et gratiæ eum, quem diligimus, de-  
seramus; et vere ipsi nobis tanti doloris augeamus  
injuriam, si hodie nobis et <sup>c</sup> in sermone mori-  
ariatur.

3. Uade, proposuimus, fratres charissimi, solari  
nos communi usu, nec durum putare, quidquid uni-  
versos maneret; et ideo mortem non esse lugendam :  
primum, quia communis sit, et eunctis debita : dein-  
de, quia nos sæculi hujus absolvat ærumnis : pos-  
tremo, quia somni specie ubi <sup>d</sup> ab istius invidi labore  
requietum sit, vigor nobis vivacior refundatur. Quem  
dolorem non soletur resurrectionis gratia? quem non  
excludat mœrorem, si credas nihil perire morte;  
immo ipsius mortis celeritate fieri, ut plus perire

B non possit? Erit ergo, fratres charissimi, ut in al-  
hortatione communi, etiam fratri nostrum pendamus  
affectum : nec ab eo longius deviasse videamur, si  
per resurrectionis spem, et futuræ **1136** gloriæ  
suavitatem, etiam in sermone nobis hodie retine-  
cat.

4. Ordiamur igitur ab eo, ut lugendum nobis  
trorum obitum non esse doceamus. Quid enim absur-  
dus, quam ut id quod scias omnibus esse præscrip-  
tum, quasi speciale deploras? Hoc est animum super-  
conditionem extollere, legem non recipere commu-  
nem, naturæ <sup>e</sup> consortium recusare, mortem carnis  
inflari, et carnis ipsius nescire mensuram. Quid ab-  
surdus, quam nescire qui ais, affectare quod non  
sis? Aut quid imprudentius, quam quod futurum  
scias, id cum acciderit, ferre non posse? Natura ipsa  
nos revocat, et ab hujusmodi mœroribus quædam  
sui consolatione subducit. Quis est enim tam gravis  
luctus, aut tam acerbus dolor, in quo non interdum  
relaxetur animus? Habet hoc natura, ut quantis  
hominibus in tristibus rebus sint; tamen si modo  
hominibus sunt, a mœrore in eundem paulisper abde-  
cant.

5. Fuisse etiam quidam feruntur populi, <sup>f</sup> qui  
tus hominum lugerent, obitusque celebrarent. Nec  
imprudenter; eos enim qui <sup>g</sup> in hæc vitæ salutem  
nissent, mœrendos putabant : eos vero qui ex istius  
mundi procellis et fluctibus emersissent, non hujus  
gaudio prosequendos arbitrabantur. Nos quoque ipsi  
h natales dies defunctorum obliviscimur, et cum quo  
D obierunt diem, cælesti solemnitate renovamus.

6. Non est ergo gravis subeundus mœror secundum  
vitæ cursum; alii nonnulli, in hoc vitam salutem. Sed  
rectius alii, et omnes edit, in hoc vitam salutem, id est  
in hoc mare; salutem enim dicitur vel a salutem, vel  
saltem, quod est aqua dulcedinis : vel salutem; quo et  
mare et jactatio significatur.

<sup>h</sup> Natales dies defunctorum, intellige non tantum  
martyrum, de quibus Cyprianus epist. paræti. et alii  
plurimi meminerunt; sed etiam aliorum christiano-  
rum, quorum obitus quotannis precibus atque sacri-  
ficiis celebrari consueverat, ut discere est ex Tertul-  
liano lib. de Monog. cap. 10. Denique natales dies  
ac natalitia præterquam quod martyribus accommo-  
dabantur, quo sensu in Paulini carminibus de sancto  
Felice non semel posita sunt, aptabantur etiam aliis  
rebus. Sic Ambrosius lib. viii in Luc., num. 75, et  
epist. iv, ad Felicem Com., num. 2, sacerdotii sui  
natalium dicit : quo ultimo loco etiam de natali a  
bis observatum est.

<sup>a</sup> Mss. aliquot, animum inclinare fraternum.

<sup>b</sup> His verbis non solum indicatur hæc orationem  
habitam esse die septimo a sepultura ejusdem Satyri,  
verum etiam eundem diem in funebribus peculiariter  
quædam ratione coli solitum. Quod etiam tam  
circa illum, quam circa tertium, nonnulla de trigesimo  
aliquatenus retinetur. Sed de hoc in Orat. de  
Obit. Theod.

<sup>c</sup> Plerique mss., et in sermone moriamur.

<sup>d</sup> Non pauci mss., ab istiusmodi labore.

<sup>e</sup> Quidam mss., consortium relutare.

<sup>f</sup> Herodotus, quem Cicero in Consolatione de filie  
obitu laudat, populos apud quos obtinebat ea con-  
suetudo, memorat lib. v, cui licet adicias Val. Maxi-  
mum lib. ii, cap. 6, Solinum, Pomp. Melam, et alios.  
Vide similiter Tullium sub suam primæ Tusæ Quest.  
ubi eandem illius remissionem, que ab Ambrosio hic  
subjicitur, ex Euripidis versibus promit.

<sup>g</sup> Mss. aliquot, in hoc vitam cursum; unus, in hunc

dum naturam; ne aut excellentiorem aliquam naturam A exceptionem nobis arrogare videamur, aut communem recusare. Etenim mors æqualis est omnibus, indiscretâ præperitis. Incepta divitiibus. Et ideo licet per unius peccatum, in omnes tamen pertransi- vit (Rom. v, 18); ut quem generis non refugimus auctorem, non refugimus et mortis: et sit nobis sicut per unum mors, ita per unum etiam resurrectio; nec recusemus ærumnam, ut perveniamus ad gratiam: Venit enim, **1137** ut legimus, *Christus sal- vum facere, quod perierat* (Luc. xix, 10): et *ut non solum vicorum, sed etiam mortuorum dominetur* (Rom. xiv, 9). Lapsus sum in Adam, de paradiso eiectus in Adam, mortuus in Adam; quomodo revocet, nisi me in Adam invenerit, et in illo culpæ obnoxium, morti debitum, ita in Christo justificatum (S. Aug. de Pecc. B orig., cap. 41)? Si ergo debitum est mortis, solutum debet esse tolerabilis. Sed hic locus posterioribus partibus reservandus.

7. Nunc propositum est asserere mortem graviorem non debere esse meritori, quod eum natura ipsa respuat. Denique a Lyciorum feruntur esse præcepta, quæ viros jubeant mulierum vestem induere; si mar- rorū indulgeant; eo quod mollem et effeminatum judicaverint in viro luctum. Deforme est enim eos qui pro fide, pro religione, pro patria, pro æquitate judicii, atque intentione virtutis obvium morti debent pectus offerre, morere in alio gravius, quod in se, si causa exegerit, sit expetendum. Nam quemadmodum potes in te non refugere, quod impatientius alii doleas accidisse? Depone mœrorem, si potes: inclu- C de, si non potes.

8. Aut absorbendus omnibus, aut premedus est dolor. Cur enim b mœstitiam tuam non ratio potius, quam dies leniat? Non quod obliteratura est tem- poris series, melius prudentia nistigabit. Quin etiam hoc ipsum irreligiosum puto erga ipsorum memo- riam, quos dolemus amissos; ut oblivisci eorum ma- limus, quam consolatione mulceri: aut cum horrore reminisci, quam meminisse cum gratia: recordatio- nem timere, quorum imago debeat esse voluptati: dissidere potius quam sperare de meritis defunctorum: et pœnæ addictos, quam immortalitati debitos, quos dilexeris, æstimare.

9. Sed dicis: Quos diligebamus, amissimus. Nonne hæc nobis cum ipso mundo elementisque communia D

a *Hujusmodi legis, quæ in Lycia minoris Asiae provin- cia circa Iugendi modum observabatur, mentio reperitur apud Val. Maximum lib. II, cap. 6, atque Plutarchum lib. de Consolat. ad Apollon.*

b *Hanc sententiam Nannius ætenuat deformatam esse ex illis Terentianis in Heauton. : Aut ego pro- pecto ingenio egregie ad miseriam natus sum; aut illud alsium est, quod vulgo audio dici, diem adimere agri- culturn hominibus. Item ex istis Ciceronianis lib. XII, ad Atticum epist. 5: Consolationum autem multa via, ed illa recobissima: impiret ratio, quod dies impetra- ura est.*

c *Non inepte eum hoc loco concinit, quod Martia- nis voluntariam Fanni mortem vituperans, epigram- nati hunc finem ponit.*

Hic, rogo, non furor est, ne mori, mori?

sunt; quia ad tempus credita in perpetuum tenere non possumus? Gemit terra sub aratris, imbribus cæditur, tempestate concutitur, stringitur frigore, sole torretur: ut fructus annuos feta parturiat: et cum se vario flore vestierit, proprio exiit et spoliatur ornatu. Quantos hæc raptores habet? Nec fructum suum queritur amissum, quem ideo generavit, ut amitteret: nec imposterum negat, quem sibi meminit auferendum.

10. Cælum ipsum non semper stellarum micantium globis fulget, quibus quasi quibusdam insignitur coronis. Non semper ortu lucis albescit, radiis solis ir- rutilat: sed assiduus vicibus ille quidam mundi vultus gratissimus, humenti noctium caligat horrore. Quid gratius luce? quid sole jucundius? quæ quotidie occi- dunt; **1138** decessisse tamen hæc nobis non moles- te ferimus, quia eum redire præsumimus. Doce- ris in his quam in tuis debas exhibere patientiam. Si superiora tibi occidunt, nec dolori sunt; cur si occiderint humana, dolentur?

11. Sit tamen patiens dolor, sit in tristibus modus, qui exigitur in secundis. An si immoderate gaudere non convenit, lugere convenit? Non enim medioere malum est immoderatio doloris, aut metus mortis. Quantos ad laqueum impulit, armavit ad gladium; ut in eo ipso amentiam suam proderent, c mortem non ferentes, et mortem appetentes: et quod pro malo fugerent, pro remedio adsciscerent? Qui quoniam consentaneum naturæ suæ ferre ac perpeti nequiverunt, contrarium voto incidunt; ut ab his in perpetuum separantur, quos sequi desideraverint. Sed hæc rara: quoniam natura ipsa revocat, etsi præcipitet amentia.

12. Illud vero frequens in mulieribus, d ut clamores publicos serant, quasi metuant ne earum ignoretur ærumna: ut illuviem vestis affectent, quasi in ea sit sensus dolendi: ut impexum sordibus imadident caput: ut postremo, quod plerisque in focis vulgo fieri solet, discisso amictu, diloricata veste, secreti pudoris nuda prostittuant, quasi ipsum ferocientur pudorem, quia pudoris sui præmia perdiderunt. Sic procaces oculi provocantur, ut concupiscant, ut amare incipiant membra nudata: quæ si non aspicerent, non amarent. Atque utinam sordidata illa tegumenta corporis non speciem, sed mentem obnu- berent! Latet plerumque sub tristi amictu mentis

d *Cicero lib. III Tuscul. Quæst. illam mulierum in- luctibus intemperantiæ vocat varia et detestabiliu genera lugendi, pædores, muliebres lacerationes, genuorum, pectoris, feminum, capitis percussiones, et his similiter describens et condemnans. At vix quisquam in turpitudinem illam gravius aut vehementius invecus est, quam Chrysanostomus Rom. 64 in cap. XI Joannis, Rom. 4 in cap. II ad Hebræos, et Rom. 3 in cap. I ad Philippenses. Atqui nihilidam tibi viderant aut audierant, quale in regionem hanc pri- dem detectarum Relationibus memoratur, ubi in barbaras Narsingani regni feminas cum mariti cada- vere turmatim aut vivas humari, aut cremati pro dignitate conjugis.*

lascivia : et deformis horror vestis obtexitur ; ut secreta petulantium tegantur animorum.

13. Satis pie virum luget, quæ servat pudorem, non deserit fidem. Hæc bene defunctis officia impenduntur, ut vivant in mentibus, in affectibus perseverent. Non amisit virum, quæ exhibet castitatem : non est viduata conjugio, quæ non mutavit nomen mariti. Nec tu perdidisti hæredem, quæ adjuvas cohæredem : sed pro successore corruptibilium, <sup>a</sup> mutasti consortem immortalium. Habes qui tibi repræsentet hæredem : solve pauperi, quod debetur hæredi ; ut non solum maternæ aut paternæ senectutis, sed etiam vitæ propriæ sit superstes. Plus successoris tuo relinquis, si portio ejus non ad luxum præsentium proficiat, sed ad pretium futurorum.

14. Sed desideramus amissos. Duo sunt enim quæ maxime angunt, aut desiderium eorum, quos amiserimus, sicut meo exemplo melior : <sup>b</sup> aut quod eos vitæ suavitate privatos, ereptos laboris sui fructibus arbitremur. Tenera enim **1139** amoris est titillatio, quæ improvisum affectum excitat, ut sedandi magis, quam excludendi doloris facultas relinquatur : simul quia pium videtur desiderare quod amiseris, et specie virtutis adolescit infirmitas.

15. Sed cur tu putes patientiorem illam esse debere, quæ dilectum ad peregrina dimiserit, et militiæ gratia, vel susceptæ administrationis officio, vel negotiandi usu transfretasse compererit ; quam te qui non fortuito arbitrio derelinqueris, aut studio pecuniæ, sed lege naturæ ? At recuperandi tibi interclusa spes : quasi cuiquam certa sit redeundi. Et plerumque dubia plus fatigant, ubi periculi metus integer, graviusque est timere, ne acciderit, <sup>c</sup> quam tolerare quod jam noveris accidisse. Aliud enim summam formidinis coacervat, aliud finem expectat doloris.

16. An dominis jus est, <sup>d</sup> quo decreverint, transferre mancipia, Deo non est ? Sed non suppetit expectare remeantem ; suppetit tamen præcedentem sequi. Et certe brevis vitæ usus nec illi multum videtur eripuisse, qui ante præcessit : nec te differre diutius, qui remanseris.

17. Quod si desiderium tuum mitigare non possis ; nonne tamen videtur indignum pro desiderio tui studio rerum ordinem velle converti ? Amantium ardentior utique desideria sunt, et tamen necessitatis contuitu temperantur : <sup>e</sup> et si dolent deseri, lugere tamen non solent : destituti amare impatientius erubescunt. Ita patientia desiderii plus probatur.

18. Quid autem de his loquar, qui defunctos putant vitæ suavitate privari ? Nulla potest esse jucunditas inter has vitæ nostræ amaritudines aut do-

<sup>a</sup> Plerique mss., *mutasti consortium immortalium.*

<sup>b</sup> Tullius lib. 1 Tusc. Quæst. : *Quis est, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitæ commodis arbitretur ? Tolle hanc opinionem, luctum sustuleris, etc.*

<sup>c</sup> Mss. prope ad unum, *quam dolere quod jam, etc.*

<sup>d</sup> Ita omnes edit.; mss. autem magno numero, *que non creaverint.*

lores, quæ vel ex corporis ipsius infirmitate, vel extrinsecus accidentium incommoditate generantur. Anxii enim semper, et ad ipsa lætiorum vota suspensi, quodam fluctuamus incerto, sperantes dubia pro certis, incommoda pro secundis, caduca pro solidis : nihil habentes potestatis in arbitrio, nihil firmitatis in voto. At si aliquid contra voluntatem acciderit, perditos nos putamus ; plusque adversorum dolore frangimur, quam secundorum fructu potimur. Quibus igitur carent bonis, qui magis eripiuntur incommodis ?

19. Valetudo, credo, bona plus adjuvat, quam affligit mala : aut opulentia plus delectat, quam ætatis afficit : aut filiorum magis amabilis gratia, quam lugubris amissio : aut adolescentia jucundior, quam senectus tristior. Quam plerumque suorum tædet rectorum et optati pœnitet ; ut doleat impetratum, quod non impetrare metuebat. Exsilia vero, et cæterarum pœnarum acerbitates, quæ potest compensare patria ? quæ voluptates ? Quæ etiam cum adsunt, debilitantur tamen, aut non utendi affectu, aut amittendi metu.

20. Esto tamen : maneat inoffensus, immunis a doloribus, perpes in voluptatibus vitæ cursus **1140** humanæ ; quid tamen commoli consequi possit anima in istiusmodi corporis inclusa compagibus, et quibusdam membrorum angustiis coarctata ? Si car nostra carcerem fugit, si detestatur omne quidquid evagandi facultatem negat ; quæ utique parvis ultra se audiendi videndique excurrere videtur sensibus : quanto magis anima nostra corporeum istud evadere gestit <sup>f</sup> ergastulum, quæ motu aereo libera, nescius quo vadat, aut unde veniat (*Joan. III, 8*) !

21. Scimus tamen quod corpori supervivat, et ea jam depositis proprii sensus repagulis expedita, libero cernat obtutu, quæ ante sita in corpore non videbat. <sup>g</sup> Quod exemplo dormientium possumus æstimare (quorum animi velut sepulto quieti corpore, ad altiora se subrigunt, et renuntiant corpori) rerum absentium, vel etiam celestium visiones. Ergo si mortis carnis ex sæculi nos absolvit ærumnis, utique malum non est, quæ libertatem restituit, excludit dolorem.

22. Hinc igitur nobis adoriendus disputandi locus mortem malum non esse ; quia ærumnarum omnium malorumque perfugium est, et fida statio securitatis, ac portus quietis. Nam quid in hac vita non experimur adversi ? Quas non procellas, tempestatesque perpetimur ? quibus non exagitamur incommodis : cujus parcitur meritis ?

23. Sanctus patriarcha Israel profugus patria, tre, parentibus, domum mutavit exsilio (*Gen. XXVII.*

<sup>e</sup> Complures mss., *etsi dolent discedere.*

<sup>f</sup> Ergastulum est, inquit Nannius, ubi servi vitæ tenentur *πρός τὰ ἔργα*, id est, ad opera faciendâ.

<sup>g</sup> Rom. edit. sola, *Quod exemplum.* Infra vero ab eadem edit. cum vet. ac mss. aliquot, *velut sepulto quiete corpore* ; Amerb. et mss., *quieti corpore* ; in major numero mss. tantum exhibet, *velut sepulto et altiora.*

5), stuprum filiae (Gen. xxxiv, 2), generi necem flevit (Gen. xlix, 5), famem pertulit, sepulturam defunctus amisit; transferri enim ossa sua, ne vel mortuus requiesceret, obsecravit.

24. Sanctus Joseph odia fratrum, insidias invidorum, servulorum obsequia, mercatorum imperia (Genes. xxxvii, 4 et seq.),<sup>a</sup> dominæ petulantiam, mariti inscitiam, carceris quoque est expertus ærumnam (Gen. xxxix, 12 et seq.).

25. Sanctus David filios amisit duos: unum incestum (II Reg. xiii, 29), alterum parricidam (II Reg. xviii, 14). Illos habuisse pudoris est, doloris est perdidisse. Amisit et tertium, quem amabat, parvulum. Hunc viventem adhuc flevit, mortuum non desideravit. Sic enim legimus (II Reg. xii, 18) quod, ægro-tante puero, deprecabatur David Dominum pro eo, et jejunavit, et in cilicio jacuit, et astantibus majoribus natu, ut excitarent eum de terra, nec surgendum sibi, nec cœnandum putavit. Ubi vero defunctum puerum comperit surrexit de terra, lavit illico, unctus est, vestimenta mutavit, adoravit Dominum, cibum sumpsit (Ibid., 20). Cum hæc miranda pueris suis viderentur, respondit eis recte se, infante vivente, jejunasse et plorasse; quia jure arbitrabatur Dominum posse misereri, nec dubitandum quod vitam posset servare viventis, qui posset vivificare defunctos: jam vero, obita morte, quid jejunaret, qui jam non posset reducere mortuum exanimemque revocare: *Ego, inquit, ibo ad eum: ipse autem non revertetur ad me (Ib. 23).*

**1141** 26. O maximum solatium desiderantis! O verum<sup>b</sup> sapientis iudicium! O miram sapientiam servientis! ut nemo sibi adversi aliquid accidisse indigne ferat, et contra meritum suum se queratur afflictum. Quis enim tu es, qui de tuo merito ante pronunties? Cur prævenire desideras cognitorem? Cur eripis sententiam iudicaturus? Nec sanctis istud permissum est, nec a sanctis impune unquam est usurpatum. David se propterea flagellatum suo carmine confitetur: *Ecce ipsi peccatores et abundantes in sæculo, obtinuerunt divitias. Ergo sine causa justificavi cor meum, et lavi inter innocentes manus meas: et fui flagellatus tota die, c et index meus in matutinum (Ps. lxxii, 12 et seq.).*

27. Petrus quoque quamvis plenus fide devotionis; tamen quia nondum conscius nostræ infirmitatis præsumptive dixerat Domino: *Animam meam pro te po-*

*nam (Joan. xiii, 37);* tentationem præsumptionis antequam tertio gallus cantaret incurrit (Joan. xviii, 27). Licet illa tentatio documentum fuerit ad salutem; ut discamus non contemnere carnis infirmitatem, ne contemnendo tentemur. Si Petrus tentatus est, quis præsumat, quis astruat se non posse tentari? Atque haud dubie pro nobis tentatus est Petrus, ut in fortiore non esset tentamenti periculum: sed in illo disceremus quemadmodum in persecutionibus resistentes, etsi vitæ studio tentaremur; tentationis tamen aculeum patientiæ lacrymis vinceremus.

28. Idem tamen David, ne quem fortassis Scripturarum tenacem moveat factorum diversitas: idem, inquam, David parricidam mortuum flevit, qui non flevit innocentem. Denique cum ploraret et lugeret, dixit: *Filius meus Absalon, filius meus Absalon; quis dabit mihi mortem pro te (II Reg. xviii, 33)?* Non solus ergo fletur Absalon, fletur parricida, fletur Ammon (II Reg. xiii, 36). Non solum fletur incestus, sed etiam vindicatur: alter contemptu regni, alter fratris exsilio. Fletur sceleratus, non fletur dilectus. Quæ causa? quæ ratio? Non mediocris igitur in prudentibus deliberatio, sapientibus confirmatio; magna enim prudentiæ in tanta factorum diversitate constantia, una fides. Et illos mortuos flevit, et flendum infantem mortuum non putavit; illos enim sibi periisse credebatur, hunc resurrecturum sperabat.

29. Sed de resurrectione posterius, nunc ad proposita revertamur. Præmisimus enim etiam sanctos viros gravia in hoc mundo et multa perpressos sine suffragatione meritorum, cum ærumna laborum. Unde regressus ad se David, in posterioribus dicit: *Memento, Domine, quia pulvis sumus, homo tamquam fœnum, dies ejus (Ps. cii, 15);* et alibi: *Homo vanitati similis factus est, dies ejus sicut umbra prætereunt (Ps. cxxiii, 4).* Quid enim nobis **1142** miserius, <sup>d</sup> qui tamquam spoliati et nudi projicimur in hanc vitam, corpore fragili, corde lubrico, imbecillo animo, anxii ad sollicitudines, desidiosii ad labores, proni ad voluptates?

30. Non nasci igitur longe optimum, secundum sancti Salomonis sententiam. Ipsum enim etiam illi qui sibi visi sunt in philosophia excellere secuti sunt. Nam ipse illis anterior, <sup>e</sup> nostris posterior, ita in Ecclesiaste locutus est: *Et laudavi ego omnes de-*

<sup>a</sup> Mss. non pauci, *reginæ petulantiam, regis inscitiam.*

<sup>b</sup> Pauci mss., *sapientis iudicium.*

<sup>c</sup> Omnes edit. ac mss. nonnulli, *et vindex meus; alii mss. aliquot, quibus accedit Psalt. Rom. Quinc., et iudex meus; Renvig. cum Vulg., et castigatio mea, in quo non discrepat ab Hebr. ubi legitur, et increpatio mea; cæteri denique mss. cum Rom. psalt. comm., et index meus, xai ó δειγός μου. Quod autem Rom. edit. cum paucis mss. pro in matutinum, posuit in matutinis, illic a mss. longe pluribus, ab ant. edit. nec non etiam ab Aug. lectione aberravit.*

<sup>d</sup> Augustinus lib. iv, contra Jul., cap. 12, eadem propemodum citat e lib. iii, Ciceronis de Republ.: unde Ambrosius etiam hunc locum videtur imitatus.

<sup>e</sup> Ita edit. ac mss. exceptis quibusdam Paris. edit. in quibus, *nobis posterior;* et mss. nonnullis, qui legunt, *nostris posterior;* Remig., *non posterior fuit.* Haud incommode potest nihilominus communis lectionis hic sensus esse, ut Salomon qui dicitur profanis sapientibus antiquior, idem tamen multis nostrorum posterior sit, ut puta Job, Moysæ et aliis. Quod autem ad auctorem cui ab ethnicis memorata sententia tribuitur, Aristoteles Plutarcho teste, eam, in Eudemo sive lib. de Anima, Sileno adjudicat. Idem quoque tradit Cicero lib. i Tuscul. Quest. et in lib. de Consolatione. Vide quoque Theognidis in hanc rem epigramma, Sophoclem in Ædip. Colon. Lactantium lib. iii, cap. 18, et Ausonium Ecloga de Vita humana.

*functos qui jam mortui sunt, magis quam viventes, quicumque vivunt neque adhuc. Et optimus super hos duos, qui nondum natus est, et qui non vidit hoc opus malum, quod factum est sub sole. Et vidi ego universum laborem, et omnem virtutem operis hujus; quia æmulatione vivo ab altero ejus. Et quidem hoc vanitas, et præsumptio spiritus (Eccles. iv, 2 et seq.).*

31. Et quis hoc dixit, nisi ille qui sapientiam poposcit et impetravit (Sap. vii, 7); ut sciret compositionem orbis terrarum, et virtutem elementorum, anni cursus, et stellarum dispositiones, non ignoraret naturas animalium, et iras colligeret bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum deprehenderet? Quem igitur non latuerunt cœlestia, quemadmodum laterent mortalia? Qui cogitationem mulieris investigavit sibi infantem vindicantis alienum (III Reg. iii, 27), qui naturas animalium, quas non acceperat, divina tamen gratia aspirante cognovit (Sap. vii, 20): hic de suæ conditione naturæ, quam in se expertus est, errare aut mentiri potuit?

32. Sed non solus hoc sensit, etsi solus expressit. Legerat sanctum dixisse Job: *Pereat dies ille, in quo natus sum (Job. iii, 3)*; et cognoverat nasci malorum omnium esse principium: et ideo diem quo natus est, perire optavit; ut tolleretur origo incommodorum: et optavit perire diem generationis suæ; ut diem resurrectionis acciperet. Audierat etiam Salomon dixisse patrem suum: *Notum fac mihi, Domine, finem meum, et numerum dierum meorum; ut sciam quid desit mihi (Ps. xxxviii, 5)*. Noverat enim David non posse id quod perfectum est, hic comprehendere, et ideo ad ea quæ sunt futura, properabat. Nunc enim ex parte scimus, et ex parte cognoscimus: tunc autem id quod perfectum est, poterit comprehendere; cum revelata facie nobis speculanda: majestatis æternitatisque divinæ cœperit relucere non umbra, sed veritas (I Cor. xiii, 12).

33. Nemo tamen festinaret ad finem, nisi vitæ istius fugeret incommoditatem. Et ideo etiam David quare ad finem festinet, exposuit dicens: *Ecce veteres posuisti dies meos, et habitudo mea tanquam nihil ante te: verum tamen universa vanitas, omnis homo vivens (Ps. xxxviii, 6)*. Quid igitur moramur **1143** fugere vanitatem? aut quid nos delectat in hoc sæculo vane conturbari, thesaurum pecuniarum con-

<sup>a</sup> Rom. edit. cum paucis mss., *et substantia mea*; vet. edit. ac mss. multo plures, *et habitudo mea*. Græco, καὶ ὑποστασις μου, id est, natura, constitutio, etc.

<sup>b</sup> Nonnulli mss., *remigandum*; melius alii, atque edit., *remigrandum*.

<sup>c</sup> Mss. complures, *neque profuit mihi quidquam*; alii, et omnes edit. propius ad prophetæ verba, ... *mihi quicquam*. Totum vero locum non nihil diverse citat Philo Judæus lib. de Confus. Ling. in hunc modum: Ὁ μαθηρ, ἤλικον με ἕτακας ἀνθρώπου μάχης, καὶ ἀνθρώπων ἀφείας πάσης τῆς γῆς οὐκ ἀπέλησα, οὐδὲ ἀπέλησάν με.

<sup>d</sup> Cicero Tusc. Quæst. sententiam hanc Platoni acceptam refert, et revera in hujus Phædone illa reperias, quæ in Tusculana citantur ab Oratore.

A dere, et ignorare cui congregamus hæredi? Petamus amoveri a nobis plagas, eripi nos ex insipienti sæculo, carere peregrinatione diuturna, ad illam redire patriam et naturalem domum. In hac enim terra ævenæ sumus atque peregrini (Ephes. ii, 19): <sup>b</sup> remigrandum eo, unde descendimus: ambiendum et obsecrandum non perfunctorie, sed obnixè; ut a dolis et ab iniquitate loquacium liberemur. Et ille qui remedium noverat, profongatum tamen suum ingemit incolatum, et cum peccatoribus et iniquis se habitare deplorat (Ps. cxix, 5). Quid ego faciam, qui et peccatum habeo, et ignoro remedium?

34. Hieremias quoque quod generatus sit, et ipse deplorat his verbis, dicens: *Hæu me, mater! ut quid me peperisti virum causam dicentem iudicii in omni terra? Non profuit, c neque profuit mihi quisquam: virtus mea defecit (Jerem. xv, 10)*. Si igitur sancti viri vitam fugiunt, quorum vita etsi nobis utilis, sibi tamen inutilis æstimatur; quid nos facere oportet, qui nec aliis prodesse possumus, et nobis vitam hanc quasi fenebrem pecuniam usurario quodam cumulo gravescentem onerari in dies peccatorum ære sentimus?

35. *Quotidiè morior*, Apostolus dicit (I Cor. xv, 31). Melius utique, quam illi, <sup>d</sup> qui meditationem mortis philosophiam esse dixerunt: illi enim studium prædicarunt, hic usum ipsum mortis exercuit. Et illi quidem propter se: Paulus autem ipse perfectus moriebatur non propter suam, sed propter nostram infirmitatem. Quid autem est mortis meditatio, nisi **C** quædam corporis et animæ segregatio; quia mors ipsa non aliud quam <sup>e</sup> corporis atque animæ secessio definitur? Sed hoc secundum communem opinionem.

36. Secundum Scripturas autem <sup>f</sup> triplicem esse mortem accipimus. Una est cum morimur peccato, Deo vivimus (Rom. vi, 10). Beata igitur mors, quæ culpæ refuga, Domino dedita, a mortali nos separat, immortalis nos consecrat. Alia mors est vitæ hujus excessus, qua mortuus est patriarcha Abraham, patriarcha David, et sepulti sunt cum patribus suis: cum anima nexu corporis liberatur. Tertia mors est, de qua dictum est: *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos (Matth. viii, 22)*. Ea morte non solum caro, sed etiam anima moritur: *Anima enim quæ **D** peccaverit, ipsa morietur (Ezech. xviii, 4)*. Moritur

Attamen non primum auctorem istius effati Platonem esse, sed Pythagoram discimus ex Hieronymi Apologia adv. Rufin. lib. iii.

<sup>e</sup> Mss. aliquot, *corporis atque animæ secessio*, quidam *secessio*, meliuscule: at aliorum, et omnium edit. vera lectio est, quam retinemus. Mortis autem definitio, quam indicat sanctus Aristoteles, in proponitur in Platonis Gorgia: Ὁ θάνατος ἐν γένεσιν ὄν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, οὐδὲν ἄλλο ἢ θυσίαν πραγμάτων ἐκείνης, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Cui definitioni hæc absimiles in Phædone pluribus locis inveniuntur.

<sup>f</sup> Triplex mortis esse genus definierat Ambrosius noster lib. de Bono Mortis cap. 9, nec non in Luc. lib. vii, num. 35, quibus cum locis et hæc componere lectoni non erit injucundum.



enim Domino, non naturæ infirmitate, sed culpæ. A Sed hæc mors non a perfunctio hujus est vitæ, sed lapsus erroris.

37. Una ergo est mors spiritalis, alia naturalis, tertia pœnalis. Sed non quæ naturalis, eadem pœnalis; non enim pro pœna Dominus, sed pro remedio dedit mortem. Denique Adæ peccanti præscriptum est aliud pro pœna, aliud **1144** pro remedio; pro pœna, cum dicitur: *Quoniam audisti vocem uxoris tuæ, et manducasti de ligno, de quo præceperam tibi ab eo solo ne manducares, maledicta terra in operibus tuis: in tristitia manducabis fructum ejus omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas et tribulos germinabit tibi, et edes pabulum agri. Cum sudore vultus tui manducabis panem tuum, donec revertaris in terram, de qua assumptus es (Gen. iii, 17 et seq.).*

38. Habes pœnarum ferias, quia adversus spinas sæculi hujus et sollicitudines mundi, voluptatesque divitiarum, quæ Verbum excludunt, pœnam includunt (*Luc. viii, 12*); mors pro remedio data est, quasi finis malorum. Non enim dixit: Quoniam audisti vocem mulieris, revertaris in terram; hæc enim esset pœnalis sententia, quemadmodum est illa: *Maledicta terra spinas et tribulos germinabit tibi*; sed dixit: *Manducabis panem tuum in sudore, donec revertaris in terram*. Vides mortem magis metam esse nostrarum pœnarum, qua cursus hujus vitæ inciditur?

39. Ergo mors non solum malum non est, sed etiam bonum est. Denique pro bono quæritur, sicut scriptum est: *Quærent homines mortem et non invenient eam (Apoc. ix, 6)*. Quærent enim illi qui dicituri sunt montibus: *Cadite super nos, et collibus: Operite nos (Luc. xxiii, 30)*. Quæret etiam anima illa, quæ peccat. Quærit dives ille positus in inferno, qui vult digito Lazari refrigerari linguam suam (*Luc. xvi, 24*).

40. Videmus itaque quod et mors hæc lucrum est, et vita pœna est. Unde et Paulus ait: *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum (Phil. i, 21)*. Quid est Christus, nisi mors corporis, spiritus vitæ? Et ideo commemoramur cum eo, ut vivamus cum eo. Sit quidam quotidianus usus in nobis, affectusque moriendi; ut per illam, quam diximus, segregationem a corporeis cupiditatibus anima nostra se discat extrahere, et tamquam in sublimi locata, quo terrenæ adsuscipiat mortis imaginem, ne pœnam mortis incurrat. Repugnat enim lex carnis b legi mentis, et

a Nonnulli mss., non perfunctoria hujus est vitæ.

b Nonnulli mss., legi Dei.

c Mss. aliquot, non desideremus jura naturæ.

d Vet. edit. non plures mss., sicut semen justorum: rectius tamen edit. Rom. et alii mss. ut in contextu. Etenim ubi Hebr. et Vulg., et sicut novissima mea eorum similia; LXX, interpret. effecerunt, καὶ γίνωσκω τὸ σπέρμα μου ὡς σπέρμα τούτων.

e Mss. aliquot, neque peccati in se recipiat iniquitatem.

f Omnes edit. ac mss. non pauci, nec gratiosa divitiibus, quod quidem licet per se verum sit, ab hoc

eam legi erroris addicit, sicut Apostolus revelavit, dicens: *Video enim legem carnis meæ repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati (Rom. vii, 23)*. Omnes impugnamur, omnes sentimus: sed non omnes liberamur. Et ideo infelix ego homo, nisi remedium quæram.

41. Sed quod remedium? *Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum (Ibid., 24, 25)*. Habemus medicum, sequamur remedium. Remedium nostrum Christi gratia est, et corpus mortis corpus est nostrum. Ergo peregrinemur a corpore, ne peregrinemur a Christo: etsi in corpore sumus, tamen quæ sunt corporis non sequamur, c nec **1145** deseramus jura naturæ, sed dona gratiæ præoptemus: *Dissolvi enim, et cum Christo esse multo melius: permanere autem in carne magis necessarium propter vos (Phil. i, 23, 24)*.

42. Sed non omnibus necessarium, Domine Jesu: non mihi, qui nulli utilis sum; nam mihi lucrum est mori, ne plura peccem. Lucrum mihi est mori, qui ipso libro quo affos consolor, quasi vehementiore monitore ad desiderium amissi fratris impellor; quoniam me ejus non sinit oblivisci. Nunc magis amo, et vehementius desidero. Desidero cum loquor, desidero cum relego; et ideo hoc potius scribendum arbitror, ne quando ab ejus recordatione divellar. Quod non contra Scripturas facio, sed cum Scripturis sentio; ut patientius dolcam, impatientius desiderem.

C 43. Præstitisti mihi, frater, ne mortem timerem, atque utinam moriatur anima mea in anima tua; hoc enim sibi Balaam pro maximo bono optat, donatus Spiritu prophetandi: *Moriatur, inquit, anima mea in animis justorum, et fiat semen meum d sicut semen istorum (Num. xxiii, 10)*. Et verè hoc secundum prophetiam optat; qui enim viderat ortum Christi, vidit ejus triumphale, vidit mortem, vidit in eo perennem hominum resurrectionem; et ideo mori non timet resurrecturus. Non moriatur ergo anima mea in peccato, e neque peccatum in se recipiat: sed moriatur in anima justis: ut ejus recipiat æquitatem. Denique qui moritur in Christo, sit ejus gratiæ particeps in lavacro.

44. Non ergo formidabilis mors, nec amara egentibus, f nec gravior divitibus, nec injusta senioribus, nec ignava fortibus, nec perpétua fidelibus, nec improvisa sapientibus. g Quam multi enim vitam solo mortis titulo consecrarunt, quantos vi-

tamen loco prorsus alienum. Optime igitur Benig., Remig. et alii codices quamquam non multi, nec gravior divitibus.

g Nannius in eorum numerum, qui vitæ suæ turpitudinem honesta morte velaverunt, Catonis filium et Othonem imperatorem refert: de quorum etiam posteriore Ausonii versus, ac Suetonii testimonium promit. Sed alios addere potuisset haud paucos, qui sibi, ut Ambrosius indicat, famam facili sanguine redemerunt, quosque passim in litterarum monumentis offendas. Quod autem subjicitur de populis unius morte liberatis, adire sicut, f. xposit. in

vere pudit, mori profuit? Morte unius plerumque accepimus maximos populos liberatos: morte imperatoris fugatos exercitus hostium, quos vivus vincere nequivisset.

45. Morte martyrum religio defensa, cumulata fides, Ecclesia roborata est: vicerunt mortui, victi persecutores sunt. Itaque quorum vitam nescimus, horum mortem celebramus. Unde et David propheticè gloriatus in suæ mentis excessu: *Pretiosa*, inquit, *in conspectu Domini mors sanctorum ejus* (*Psal. cxv, 15*). Mortem maluit præferre, quam vitam. Ipsa mors martyrum præmium vitæ est. Morte etiam inimicorum odia solvuntur.

46. Quid plura? Unius morte mundus redemptus est. Potuit enim Christus non mori, si voluisset: sed neque refugiendam mortem quasi ignavam putavit, neque melius nos quam **1146** moriendo servasset. Itaque mors ejus vita est omnium. <sup>a</sup> Morte ejus signamur, mortem ejus orantes annuntiamus, mortem ejus offerentes prædicamus: mors ejus victoria est, mors ejus sacramentum est, mors ejus annua solemnitas mundi est. Quid præterea de ejus morte dicamus, cum divino probemus exemplo, quia immortalitatem mors sola quæsit, atque ipsa se mors redemit? Non igitur mœrenda mors, quæ causa salutis est publicæ: non fugienda mors, quam Dei Filius non dedignatus est, non relugit. Non solvendus ordo naturæ; quod enim commune est omnibus, exceptum in singulis esse non potest.

47. Et mors quidem in natura non fuit, sed conversa est in naturam; non enim a principio Deus mortem instituit, sed pro remedio dedit. Et consideremus ne videatur esse contrarium. Nam si bonum est mors, cur scriptum est, quia *Deus mortem non fecit: sed malitia hominum mors introivit in orbem terrarum* (*Sap. i, 13; ii, 24*). Revera enim mors divino operi necessaria non fuit, cum in paradiso positus bonorum omnium jugis successus afflueret; sed prævaricatione damnata in labore diuturno, gemituque intolerando vita hominum cœpit esse miserabilis: debuitque dari finis malorum, ut mors restitueret, quod vita amiserat. <sup>b</sup> Immortalitas enim oneri potius quam usui est, nisi aspiret gratia.

48. Et si bene discutias, non naturæ mors ista est, sed malitiæ; manet enim natura, malitia moritur. Resurgit quod fuit: atque utinam ut jam peccandi liberum, ita vacuum culpæ prioris! Sed hoc ipsum indicio est mortem non esse naturæ, quia iidem erimus, qui fuimus. Itaque aut peccatorum

A nostrorum supplicia pendemus, aut bene gestorum gratiam consequemur. Resurget enim natura eadem, jam stipendiis mortis honoratior. Denique *mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde et nos qui vivimus*, inquit, *simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera; et ita semper cum Domino erimus* (*I Thess. iv, 15, 16*). Illi primi, viventes autem secundi. Illi cum Jesu, viventes per Jesum. Illis dulcior vita post requiem: viventibus etsi grata compendia, tamen ignota remedia.

49. Nihil est igitur quod in morte timeamus, nihil quod debeamus dolere; si aut naturæ repenti vita, quæ accepta est, rependatur: aut penenti impendatur officio, in quo religionis cultus, aut virtutis usus est. Neque enim quisquam sibi, ut sic mæneret, optavit. <sup>c</sup> Joanni promissum æstimatum est, sed non est creditum. Verba tenemus, sententiam derivamus. Ipse in libro negat sibi, quod non moretur, esse promissum; ne quem vana spes exemplo incesset. **1147** Quod si id velle spes insolens; quanto insolentius, quod non præter modum acciderit, ultra modum dolere?

50. Gentiles plerumque se consolantur viri, <sup>d</sup> vel de communitate ærumnæ, vel de jure naturæ, vel de immortalitate animæ. Quibus utinam sermo constaret, ac non miseram animam in varia portentorum ludibria formasque transfunderent! Quid igitur nos facere oportet, quorum stipendium resurrectio est? cujus gratiam quoniam negare plerique non possunt, fidem abnuant. Et ideo eam non uno argumentum aliquo, sed pluribus modis, ut possumus, astruamus.

51. Et quidem omnia aut usu, aut ratione, aut exemplo, aut eo quia decorum sit ea esse, ideo esse creduntur; et ad fidem singula suffragantur. Usus, quia movemur: ratio, quia quod movet, virtutis alterius convenit æstimari: exemplum, quia generavit ager fruges, et ideo generaturum esse præsumimus: decorum, quia et ubi fructum non putamus, decere tamen credimus, ut virtutis opera minime deseramus.

52. Singula igitur singulis astruuntur. Tribus tamen evidentius colligitur resurrectionis fides, quibus omnia comprehenduntur: ratione, universitatis exemplo, testimonio rei gestæ; quia plurimi surrexerunt. Ratio evidens est; quia cum omnis vitæ nostræ usus in corporis animæque consortio sit, resurrectio autem aut boni actus præmium habeat, aut pœnam improbi; necesse sit corpus resurgere, cujus actus expenditur. Quomodo enim in iudicium

Luc. lib. vi, num. 108, et nostram ad eum locum notationem.

<sup>a</sup> Hoc loco et usum frontis ac pectoris cruce consignandorum indicatum voluit, et a precibus sacrificium non ambigue distinxit. Sed utrumque frequens esse apud Ambrosium sæpius ante observavimus.

<sup>b</sup> Alludere videtur ad fabulam Tithoni, quem cum ei Teiynos beneficio concessum esset immortalitatis donum, vitæ tantum fastidium cepit, ut mallet

in vile animalculum transformari, quam diutius humanis molestiis, atque ærumnis esse obnoxium.

<sup>c</sup> In psal. cviii serm. 20, num. 12, quosdam de Joannis morte dubitasse ita memorat, ut se de illa certum fuisse liquido prodant.

<sup>d</sup> Hic paucis contrahitur, quidquid prophani auctores de mortis æquanimitè ferendæ causis tradidere. Qua de re consuli possunt Cicero lib. i Tusc. Quæst. et in Consolatione super obitu filii, Plutarchus de Consolat. ad Apoll., aliique.

vocabitur anima sine corpore, cum de suo et A corporis contubernio ratio præstanda sit?

53. Resurrectio omnibus attributa est: sed ideo difficile creditur, <sup>a</sup> quia non nostrum meritum, sed Dei munus est. Prima igitur resurrectionis fides usus est mundi, rerumque status omnium, generationum series, successionum vices, obitus ortusque signorum, diei et noctis occasus, eorumque quotidie tamquam rediviva successio. Temperamenti quoque genitalis hujus terræ aliter ratio subesse non posset, nisi humoris ipsius quo omnia terrena generantur, quantum diurni solis æstus excoqueret, tantum rore nocturno dispositio divina repararet. Nam quid de fructibus loquar? Nonne tibi videntur occidere, cum decidunt: resurgere, cum revirescunt? Quod satum est, resurgit: quod mortuum est, resurgit; et in eadem genera, in easdem species reformatur. Hos terra primum reddidit fructus, in his primum natura nostra speciem resurrectionis imitata est.

54. Quid dubitas de corpore corpus resurgere? Granum seritur, granum resurgit: pomum decedit, pomum resurgit; sed flore granum induitur, folliculoque vestitur: *Et hoc mortale 1148 oportet induere immortalitatem, et hoc corruptibile induere incorruptionem* (I Cor. xv, 53). Flos resurrectionis immortalitas est, flos resurrectionis incorruptio est. Quid enim uberius quiete perpetua? quid locupletius securitate diuturna? Hic est multiplex fructus, cujus proventu pullulat fecundior hominum natura post mortem.

55. Sed miraris quemadmodum putrefacta solidentur, dispersa coeant, absumpta reparentur, non miraris quemadmodum semina vapore et compressu terræ soluta viridescant. Nam utique etiam ipsa terreno coalitu putrefacta solvuntur, et cum <sup>b</sup> occæcata et mortua soli genitalis succus animaverit, quodam calore vitali spiritum quemdam herbæ viridantis exhalant. Deinde paulatim teneram spicæ adolescentis ætatem culmo erigit, et vaginis quibusdam natura tamquam sedula mater includit; ne pubescentem glacies adurat aspera, atque a nimio solis defendat ardore: frugem quoque ipsam adhuc quasi primis erumpentem cunabulis, mox adultam ne pluvia decutiat, ne aura dispergat, ne avium minorum morsus interimat, vallo aristarum sepire J) consuevit.

<sup>a</sup> Mss. aliquot, *quia supra nostrum meritum Dei munus est.*

<sup>b</sup> Vet. edit. *occata soli*; Rom., *occata et mortua soli*; omnes mss. e contrario, *occæcata*, etc. Minime male: sit enim frumenti occatione, ut ipsum quasi tenebris occæcatum atque oppressum, sub gleba moriatur. Infra vero pro *herbæ viridantis*, quod est in cunctis edit. ac mss. quibusdam, alii mss. multo plures efferunt, *herbæ viridantes*, quidam, *virides*. Cæterum hujus loci cum iis, quæ lib. III Hexæm. cap. 8, num. 34, traduntur de germinatione herbarum, studiosis non erit ingrata comparatio.

<sup>c</sup> Allusio fit ad Virgilii versum e lib. II Georg.:

Pars autem posito surgunt de semine; etc.

56. Quid igitur miraris si homines, quos acceperit, terra restituat; cum seminum corpora quæcumque susceperit, vivificet, erigat, vestiat, muniat, atque defendat? Desine ergo dubitare quod depositum generis humani terræ fides reddat, quæ commendata sibi semina usurario quodam fenore multiplicata restituat. Nam quid de generibus arborum loquar, <sup>c</sup> quæ posito surgunt de semine, fructusque resolutos rediviva fecunditate resuscitant, et formæ veteri atque imagini suæ reddunt, multasque ætates quædam arborum corpora reparata transmittunt; ut ipsa durando vincant sæcula? Putrescere videmus acinum, vitem resurgere: surculus inseritur, arbor renascitur. An de reparandis arboribus divina est providentia, de hominibus nulla cura? Et qui ea quæ ad usus hominum dedit, perire non passus est; hominem perire patietur, quem ad imaginem sui fecit?

57. Sed incredibile tibi videtur, ut mortui reviviscant: *Insipiens tu ipse quod seminas, nonne prius moritur, ut vivificetur* (*Ibid.*, 36)? Sere quemlibet fructum arenam, resuscitatur. Sed habet succum. Et nostrum corpus habet sanguinem suum, habet humorem suum. Hic nostri succus est corporis. Unde illud quoque <sup>d</sup> explosum arbitror, quod arenam surculum quidam reviviscere negant, idque ad præjudicium carnis derivare nituntur. Non enim caro arida, cum caro omnis e limo sit, limus in humore, humor e terris. Denique multa gignentia quamvis jugi serenitate <sup>e</sup> humo arida arenosaque nascuntur; quoniam ipsa sibi terra humorem sufficit. **1149** <sup>f</sup> Num igitur in hominibus terra degenerat, quæ omnia regenerare consuevit? Unde claret non esse dubitandum quod secundum naturam magis, quam contra naturam est; ex natura enim est resurgere nascentia omnia, contra naturam est interire.

58. Sequitur illud quod gentiles plerumque perturbat, quomodo fieri possit ut quos mare absorberit, <sup>g</sup> feræ dilaceraverint, bestię devoraverint, terra restituat. Quo ita demum veniatur necesse est, ut non de fide resurrectionis, sed de parte dubitetur. Esto enim ut laceratorum corpora <sup>h</sup> non resurgant, resurgunt cæteri: nec resurrectio destruitur, si conditio excipitur. Miror tamen cur vel de his dubitandum putent, quasi non omnia quæ ex terris sunt, in terram redeant, et in terram resolvantur (*Eccles.* III, 20). Mare quoque ipsum quæcumque

<sup>d</sup> Mss. aliquot, *exemplo sumendum arbitror.*

<sup>e</sup> Ita vet. edit. ac plures mss., Rom. autem edit. ac mss. nonnulli, *humo arido, arenosaque*, quomodo etiam legendum contendit. Nannius, adducta Prisciani auctoritate. At contra Latinius reponendum censebat, *humis arido arenosaque*, cui lectioni mss. nullus suffragatur, licet habeatur in quibusdam, *humis arida, arenosaque*.

<sup>f</sup> Mss. non pauci, *Non igitur id hominibus terra denegat*; quidam, *denegaret*.

<sup>g</sup> Codex Remig., *aves dilaceraverint*. Et non multo post idem mss. cum aliis aliquot, *quod ita demum inveniantur*.

<sup>h</sup> Haud pauci mss., *non resurgant*; cæterum nec resurrectio destruitur, commodo sensu.

corpora humana demorserit, vicinīs exspuit uada plerumque littoribus. Quod ni ita esset, <sup>a</sup> difficile credo, Deo foret dispersa connectere, dissipata sociare; qui mundus obtemperat, muta obsequuntur elementa, servit natura: quasi non majoris miraculi sit limum animare quam jungere?

59. Avis in regione Arabiæ, cui nomen est phœnix, redivo suæ carnis humore reparabilis, cum mortua fuerit, reviviscit; solos non credimus homines resuscitari? Atqui hoc relatione crebra, <sup>b</sup> et scripturarum auctoritate cognovimus memoratam avem quingentorum annorum spatia vitalis usus habere præscripta; eamque cum sibi finem vitæ adesse præsaga quadam naturæ suæ æstimatione cognoverit, thecam sibi de thure et myrrha, et cæteris odoribus adornare, completoque opere pariter ac tempore, intrare illo, atque emori: ex cujus humore oriri vermem, paulatimque eum in avis ejusdem figuram con crescere, usumque formari, subnixam quoque necigio pennarum, renovatæ vitæ officia munere pietatis ordiri. Nam thecam illam, vel tumulum corporis, vel incunabulum resurgentis, in qua deficiens occidit, et occidens resurgit, ex Æthiopia in Lycaoniam vehit: atque ita resurrectione avis hujus, locorum incolæ completum quingentorum annorum tempus intelligunt. Ergo isti avi quingentesimus resurrectionis annus est, <sup>c</sup> nobis millesimus: illi in hoc sæculo, nobis in consummatione mundi. Plerique etiam opinantur quod avis hæc regum sibi ipsa succedat, et rursus **1150** de favillis suis et cineribus reviviscat.

60. Sed fortasse natura discretior, fidei quoque discretionem videatur afferre: in originem principumque hominis procreandi mens nostra redeat. Viri estis, femineæ cæcis quæ humana sunt, non ignoratis: et si qui ignoratis, ex nihilo putatis esse, quod nascimur. <sup>d</sup> Quam ex parvo quanti exurgimus! Et si non exprimimus, intelligitis tamen quid

<sup>a</sup> Quidam mss., *difficile Deo non foret.*

<sup>b</sup> Rom. edit., *et scriptorum auctoritate*; cæteræ, ac mss. omnes, *et scripturarum auctoritate*. Non tamen existimandum est Ambrosium quæ apud auctores vel ethnicos vel certe ecclesiasticos de phœnice legerat, ea Scripturis sacris imputare, quemadmodum cavillatur Dallæus lib. II de Usu Patrum cap. 3. Nam cum lib. V Hexæm. cap. 23, num. 79, phœnicem declarans figuram esse resurrectionis, de Scriptura nihil plane dicat; quod tamen apud christianos, quibus scribebat, maximum habuisset momentum: hic ubi agit adversus ethnicos, cur scripturæ divinæ mentionem faceret apud eos nullam auctoritatem habituræ? *Scripturarum* igitur vocem adhibet, ut auctorum sive profanorum, sive ecclesiasticorum designet scripta, eaque cum relatione crebra, id est, vocali sermocinatione componat. Neque vero mirum videri debet, si phœnicis exemplo ad probandam corporum resurrectionem usi fuerint veteres Patres, Tertullianus lib. de Resurr. cap. 13, Cyrillus Hier. Catech. 18, Clemens Rom. Epist. I ad Corinth., Basilius hom. 8 in Hexæm., Epiphanius in Ancorat. num. 85 et in Physiolog. cap. 11, pluresque alii; nam cum de eadem ave, ut poetas omittamus, historici cæteratim scripserint, ut puta Herodotus in Euterpe, Corn. Tacitus Annal. lib. VI, Plinius

velimus, vel potius quid nolimus dicere. Unde hoc caput, et vultus iste mirabilis, cujus artificem non videmus, opus videmus, in varia officia unoquo formatur? Unde forma erectior, status excelsior, faciendi vis, sentiendi vivacitas, gradiendi facultas? Ignota certe nobis sunt naturæ organa, <sup>e</sup> sed nota ministeria. Et tu semen fuisti, et tum corpus semen est resurrecturi. Audi Paulum, et discite quia semen est: *Seminatur in corruptione, surgit in incorruptione: seminatur in ignobilitate, surgit in gloria: seminatur in infirmitate, surgit in virtute, seminatur corpus animale, surgit corpus spiritale* (I Cor. XV, 42 et seq.). Et tu ergo seminaris ut cætera. quid miraris si resurges ut cætera? Sed illa credis, quia vides: ista non credis, quia non vides: *Bene qui non viderunt, et crediderunt* (Joan. XX, 29).

61. Tamen antequam tempus veniat, nec illa creduntur; non enim omne tempus accommodum ad resuscitanda semina. Alio triticum seminatur, alio nascitur: alio vitis inseritur, alio gemmantia samenta pubescunt, luxuriat pampinus, uva formatur: alio plantatur olea, alio velut alvo gravis et onusta prole baccarum, fructus sui <sup>f</sup> ubertate curvescit. Ante vero quam suum cuique tempus adveniat, letura restrictior est: nec generationis ætatem habet in potestate generandi ipsa, quæ general. Nunc inarrem situ, nunc fetu nudam, <sup>g</sup> nunc virentem floribus, nunc arentem ipsam omnium cernas parentem. Quæ utique vellet omnibus se vestire temporibus, set unquam aurea segetum aut viridantia prætorum indumenta deponere: ipsa sui egens, et proventuum sarum, quæ in alios transfuderit, indotata compendit.

62. Ergo et nostram resurrectionem et si non credis fide, non credis exemplo, usu es crediturus. Et aliis quidem fructibus, ut viti, oleæ, pomisque diversis anni ætas extrema habilis maturandis: nobis quoque mundi consummatio tamquam extremus anni finis accommodam resurgendi præscripsit æ-

lib. II Nat. Hist. cap. 2, et alii, quorum nonnulli visam etiam signato tempore et loco esse testati sunt; prudenter sane pii illi viri ad explicandam asserendamque resurrectionem, rem capti in primis dilectilem, communi persuasionem uti voluerunt. Cæteram jam in fabularum numerum phœnix reponitur, ut videre est apud recentiores scriptores Ornithologie. Sed illud apud eos a debita sanctis Patribus veneratione plane alienum, quod eos qui credant phœnicem existere, contra Scripture auctoritatem sentire pronuntiant.

<sup>e</sup> Eodem sensu hic loqui videtur Ambrosius noster, quo scripsit Augustinus lib. XX de Civit. Dei cap. 7, *aut certe mille annos pro annis omnibus hujus sæculi ponit, ut perfecto numero notaretur ipsa temporis plenitudo*. Favet quidem huic expositioni, quod infra num. 63 subjicitur: *Mundi tempora annus noster est*, etc. Si quis tamen malit in opinione Chilianarum hæc dicta esse, adeat quæ nos priore tomo in Exposit. Psalm. I, num. 54, annotavimus.

<sup>d</sup> Rom. edit et mss. aliquot, *cum ex parvo tanti exurgamus*.

<sup>e</sup> Non pauci mss., *sed nota mysteria*.

<sup>f</sup> Nonnulli mss., *onustate curvescit*.

<sup>g</sup> Idem mss., *nunc informem situ, nunc secundam; nunc virentem floribus, nunc arentem*.

tem. Et bene in consummatione mundi **1151** resurrectio mortuorum est; ne post resurrectionem in hoc malum nobis esset sæculum recidendum. Ideo enim Christus est passus, ut nos ex hoc malo sæculo liberaret; ne iterum nos hujus sæculi tentamenta subruerent et obsesset renasci, si renascemur ad culpam.

63. Et rationem igitur resurrectionis, et tempus tenemus: rationem quia in omnibus sibi fetibus æque natura respondet, nec in sola hominum successione degenerat: tempus, quia omnia in anni fine generantur. Mundi tempora annus unus est. Et quid miram si annus unus est, quando dies una est? Una enim die Dominus operarios conduxit ad vineam, dicens: *Quid hic statis tota die otiosi (Matth. xx, 6)?*

64. Causæ originum semina sunt. Semen esse corpus humanum Doctor asseruit (I Cor. xv, 42). Est ergo substantia resurgendi, quando est series seminandi. Quod si substantia aut causa non esset, arduum quisquam putaret Deo unde vellet, vel quomodo vellet, homines regenerare, qui mundum ex nulla materia, nulla substantia esse jusit, et factus est? Cælum aspice, terram intære. Unde stellarum ignes? unde orbis solis et radii? unde lunæ globus? unde montium vertices, dera saxorum, nemorosa silvarum? unde vel diffusus aer, vel infusæ vel superfusæ aquæ? Sed si hæc omnia Deus fecit ex nihilo (*Ipsæ enim (Psal. cxlviii, 5) dixit et facta sunt: ipsæ mandavit, et creata sunt*), cur miremur renasci posse, quod fuerit; cum videamus natum esse, quod non fuit?

65. Illud miram, quod cum resurrectionem non credant, tamen ne genus pereat hominum, clementi quadam benignitate respiciunt; et ideo transire ac demigrare in corpora dicunt animas, ne mundus intereat. Sed quid sit difficultas, ipsi asserant, transire animas an redire: sua repetere, an nova querere.

66. Sed ini dubitent, qui non didicerunt: nos vero qui legimus Legem, prophetas, apostolos; Evangelium, dubitare fas non est. Quis enim dubitet, cum legit: *Ei in tempore illo salvabitur omnis plebs tua, quæ scripta est in libro: et multi dormientium in terræ fossis, una apertione exsurgent, hi in vitam æternam, et hi in opprobrium et in confusionem perpetuam: et intelligentes splendebunt ut splendor firmamenti, et ex justis multi sicut stellæ in sæcula (Dan. xii, 1 et seq.)?* Bene itaque dormientium dixit quie-

<sup>a</sup> Duo sunt quam diversissima immortalitatem animarum credere, et corporum resurrectionem. Primam partem multi philosophi tenuerunt, quorum omnium ducem existisse Phericidem, à quo eam sententiam Pythagoras, Plato, aliique hauerint, literis prodidere Tullius lib. i Tusc. Quæst. non longe ab initio, Lactantius lib. vii de Vita Beata num. 8. Augustinus epist. 137, ad Volus., num. 11, et multi alii. Quod autem ad secundam veritatem, cum illam ii soli haberent cognitam, qui verum Deum non ignorabant, ethnici philosophi de animæ a corporeis vinculis absolutæ statim gravissime inter se dissidebant. Celeberrima eorum fuit opinio, qui e corporibus in alia corpora demigrare animas existimabant. Hanc edoctum ab Ægyptiis Pythagoram fuisse auctor est

tem, ut intelligas mortem non esse perpetuam, quæ semni vice initur ad tempus, et ad tempus excluditur: melioremque profectum vitæ ejus ostendit, quæ futura post mortem est, quam ejus quæ ante mortem **1152** morere ac dolore transigitur. Siquidem illa stellis comparatur, hæc ærumnæ addicitur.

67. Nam quid illa contexam, quæ alio loco scripta sunt: *Suscitabis me et confitebor tibi? Quid etiam illud, quod Job sanctus vitæ istius expertus injurias, et adversa omnia patientia virtutis exsuperans, compensationem sibi malorum præsentium de resurrectione promisit dicens: *Suscitabis corpus meum hoc, quod multa mala passum est (Job. xxx, 26)?* Esaias quoque resurrectionem populis annuntians, Dominici se nuntium dixit esse responsi; sic enim habes: *Os enim Domini locutum est, et dicent die illa (Esai. xxv, 8).* Quid igitur os Domini locutum sit populos esse dicturos, in posterioribus declaratur, ubi scriptum est: *Propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus et parturivimus spiritum salutis tuæ, quem effudisti super terram. Cadent qui inhabitant terram, resurgent qui in monumentis sunt (Esai. xxvi, 18):* ros enim qui abs te, sanitas est illis, terra verò impiorum peribit. Ambula, populus meus; et intra in recessus tuos. Abcondere aliquantulum; donec transeat ira Dei.*

68. Quam bene recessus esse signavit tantis mortuorum, quibus auxilium absconditur; et in iudicium Dei, quod pro nostris sceleribus jus debite indignationis assamet, tolerabilius transire possumus! Vivit igitur qui absconditur et quiescit, quæ e medio se subtrahens et recedens; ne cum aretibus mundi hujus involvat ærumna, quibus reposiam resurrectionis esse lætitem, sanitatemque corporum solutorum divino rotæ reparabilem; cælestia oracula prophetiis verbis pollicentur. Et bene ros significatur, quo genitalia omnia terrarum semina suscitantur. Quid igitur mirum si factis cineribus corporis nostri cineres ac favillæ pinguedine cælestis roris exuberant, et accepto humore vitam in compaginem suam membrorum nostrorum habitus reformantur?

69. Docet etiam sanctus Ezechiel propheta, et plena expositione describit, quemadmodum arenæ vigor ossibus refundatur, sensus redeat, motus accedat, nervisque redeuntibus, corporis compago rigescat humani: quemadmodum Nivis arida renasit

Herodotus in Euterpe: Platonem vero eidem quoque amentia nomen dedisse Ambrosius hoc libro, et Augustinus lib. x de Civit. Dei, cap. 30, testificantur. Multi tamen nobiliorem animæ post solutionem corporis conditionem attribuerunt, quæ de re consule Ciceronem lib. de Somnio Scip. atque alibi, Plotarchum lib. v de Placitis Philosoph. cap. 7, immo Platonem ipsum in Phædone, et alibi.

<sup>b</sup> Ita Gitt. Rom. edit. et pars una mss. pars autem alia habent, in terris defossi, cujus loco Amerb. atque Eras. legunt, in terræ fossis, quod nove dictum non monuisset Nannius, si mss. consuleret non neglexisset.

<sup>c</sup> Rom. edit. sola, patientiæ virtute exsuperans.

ossa <sup>a</sup> visceribus vestiantur, venarumque hiatus, et sanguinis rivulos extentæ cutis velamen obducat. In ipsis, dum legimus, propheticis sermonibus humanorum videtur seges corporum rediviva consurgere, atque ipsa spatia diffusa camporum novis videas pululare seminibus.

70. Quod si veteres sapientes <sup>b</sup> satis hydri dentibus **1153** in regione Thebana inhorruisse armatorum segetem crediderunt: cum utique alterius naturæ semina certum sit in naturam verti alteram nequivisse, nec partum suis discordem fuisse seminibus; ut ex serpente homines nascerentur, ut caro ex dentibus gigneretur: quanto magis utique credendum est, quæcumque sunt seminata, in suam naturam resurgere, nec a satiatione sua segetes discrepare, nec duris mollia, nec mollibus dura viviscere, nec in sanguinem venena converti; sed carnem de carne, os de ossibus, sanguinem de sanguine, humorem de humore reparari. Potestis ergo, gentiles, reformationem negare naturæ, qui mutationem potestis asserere? Potestis non credere oraculis, non Evangelio, non prophetiis, qui fabulis inanibus creditis?

71. Sed jam ipsum audiamus prophetam; sic enim ait: *Et facta est super me manus Domini, et educit me in spiritu Dominus, et posuit me in medio campo, et hic erat plenus ossibus humanis: et circumduxit me per gyrum eorum, et ecce ossa multa valde in facie campi, arida nimis. Et ait ad me: Fili hominis, si vivent ossa ista? Et dixi: Domine tu scis. Et ait ad me: Prophetiza super ossa ista, et dices illis: Ossa arida hæc, audite verbum Domini. Hæc dicit Dominus ossibus istis: Ecce ego induco in vos spiritum vitæ, et dabo in vos nervos, et adducam super vos viscera, et extendam super vos cutem, et dabo Spiritum meum in vos; et vivetis, et scietis quod ego sum Dominus. Et prophetavi sicut mandavit mihi. Et factum est cum prophetarem hæc omnia, ecce factus est terræ motus magnus (Ezech. xxxvii, 1 et seq.).*

72. Vide nunc quemadmodum et auditum in ossibus, et motum prius ostendat esse, quam vitæ spiritus refundatur. Nam et supra ossa arida jubentur audire, quasi sensum habeant audiendi: et hic accessisse eorum unumquodque ad suam compaginem prophético sermone signatur; sic enim habes: *Et accedebant ossa, unumquodque ad suam compaginem. Et vidi, et ecce super illa nervi et viscera nascebantur, et ascendebat super ea cutis desuper, et spiritus in his non erat (Ibid., 7 et seq.).*

<sup>a</sup> Visceribus carnem significari alibi jam diximus, quo sensu eadem vox hic et infra semel atque iterum usurpatur.

<sup>b</sup> Non obscura allusio est ad hæc Virg. carmina ex lib. ii Georg.:

Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem  
Invertere, satis immanis dentibus hydri,  
Nec galeis, densisque virum seges horruit hastis.

Innuat porro Ambrosius ea quæ a poetis memorantur de Cadmo Thebarum conditore, de quo adisis Ovid. lib. iii Metamorph., fab. 4, et Nat. Comitem lib. viii Mythol. cap. 23, et lib. ix, cap. 14. Paria quoque de Jasone canit Ovidius lib. vii, fab. 4, et alii, a

**A** 73. Magna Domini gratia, quod futuræ resurrectionis propheta testis adhibetur, ut nos quoque eam illius oculis videremus. Neque enim omnes testes adhiberi poterant, sed in uno omnes testes sumus: quia nec in virum sanctum cadit mendacium, nec in tantum error prophetam.

74. Nec nimis verisimile debet videri, quia jubente Deo, ossa in suam compaginem reformantur; cum utique innumera habeamus exempla, quibus natura rerum cælestibus est obsecuta præceptis; ut terra pabulum gignere juberetur, et gigneret (Gen. 1, 11); ut ad virgæ tactum sitientibus populis petra vomeret aquam (Num. xx, 11), atque æstu **1154** torridis miseratione divina undarent fluentia dura saxorum (Exod. iv, 3). Virga in serpentem versa **B** quid aliud indicavit, nisi volente Deo ex insensibilibus sensibilia posse generari? An vero incredibilis putas quod ossa, cum jubentur, accedunt (Ezech. xxxvii, 7); quam quod retrorsum fluenta vertantur, maria fugiunt? Sic enim propheta testatur: *Mare vidit et fugit, Jordanis conversus est retrorsum (Psal. cxiii, 3).* Nec super hoc ambigi potest, quod duorum populorum <sup>c</sup> alterius salute, alterius obitu comprobatum est, aquarum cursus stetit frenatos eodemque aliis circumfusos, aliis ad mortem refusos, <sup>d</sup> ut alios mergerent, alios reservarent (Exod. xv, 22 et seq.). Quid in ipso Evangelio? Nonne ibi probavit Dominus, quod verbo unda mitescat (Matth. viii, 26), fugentur cæli nubila, cedant flabra ventorum, placidisque littoribus muta Deo famulentur elementa?

**C** 75. Sed persequamur cætera, ut quemadmodum spiritu vitæ animentur defuncti, surgant jacentes, sepulcra reserentur, possimus advertere. *Et ait ad me: Prophetiza, fili hominis, et dic spiritui: Hæc dicit Dominus: A quatuor ventis cæli veni, spiritus, et insuffla in mortuos istos, et vivant. Et prophetavi sicut mandavit mihi, et intravit in eos spiritus vitæ, et vixerunt, et steterunt in pedibus suis congregatio nimis multa. Et locutus est Dominus ad me, dicens: Fili hominis, ossa hæc omnis domus Israel. Ipsi enim dicunt: Arida facta sunt ossa nostra, perit spes nostra, interibimus. Propterea prophetiza et dic: Hæc dicit Dominus: Ecce ego aperio vobis monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris in terram Israel, et scietis quod ego sum Dominus, cum aperiam sepulcra vestra, et educam de sepulcris populum meum, et dabo Spiritum meum in vobis, et vivetis, et ponam vos super terram vestram, et scietis <sup>e</sup> quia ego sum Dominus: quibus actum est de Argonautis, quibus additur Nat. Comes lib. vi, cap. 8.*

<sup>c</sup> Plerique mss., alterius salus, alterius obitus comprobatur. Non bene, nisi ante duas voces pro quod legere volueris quo, ubi facilis error librorum esse potuit.

<sup>d</sup> Mss. non pauci, ut alios alliderent; nonnulli, læderent... Nonne tibi probavit, etc.

<sup>e</sup> Ita mss. longe plurimi cum LXX interpr.; alii vero cod. et cunctæ edit. cum Vulg., quod ego Dominus locutus sum, et faciam. Sequenti autem sensu pro in artus resumatur, quod exstabat in ant. edit. duo mss. legunt, commercia reparantur, cæteri, ac florent edit. ut in contextu.

locutus sum, et faciam, dicit Dominus (Ezech. xxxvii, A 9 et seq.).

76. Advertimus quemadmodum <sup>a</sup> vitalis spiritus commercia resumantur, cognovimus quemadmodum debiscentibus tumultis, mortui suscitentur. An vero mirandum est jussu Domini mortuorum sepulcra reserari, cum tota suis terminis uno tonitruo terra quatiatur, mare suis exundet sinibus, idemque suarum cursus refrenet undarum? Denique ille <sup>b</sup> qui credit quia in momento, in ictu oculi, in novissima tuba (canet enim tuba) mortui resurgent (I Cor. xv, 52); cum primis rapietur in nubibus obviam Christo in aera (I Thess. iv, 16); qui non credit, relinquetur, et perfidia sua subdet se ipse sententiae.

77. Ostendit tibi Dominus etiam in Evangelio, ut jam ad exempla veniamus, quemadmodum resurgas. Non enim unum Lazarum, sed fidem omnium suscitavit: quod tu si credas, cum legis, mens quoque tua, quae mortua fuerat, in illo Lazaro reviviscit. quid enim sibi vult quod Dominus ad monumentum accessit, magna voce clamavit: *Lazare, exi foras* (Joan. xi, 44)? nisi ut **1155** futuræ resurrectionis <sup>c</sup> specimen præstaret, exemplum ederet? Cur voce clamavit, quasi spiritu non soleat operari, quasi tacitus <sup>d</sup> non soleat imperare? Sed ut illud ostenderet, quod scriptum est: *Quoniam in momento, in ictu oculi, in novissima tuba, et mortui <sup>e</sup> resurgent incorrupti* (I Cor. xv, 52); tubarum enim crepitus vocis meliùs elatio. Et clamavit: *Lazare, exi foras*. Cur etiam nomen additur; nisi forte ne alius resuscitatus pro alio videretur, aut fortuita magis resurrectione, quam imperata?

78. Audivit ergo defunctus, et exivit foras de monumento, ligatus pedes et manus <sup>f</sup> institis, et facies ejus orario colligata erat (Joan. xi, 44). Comprehende, si potes, quemadmodum clausis oculis iter carpat, vinetis pedibus gradum dirigat, inseparabili gressu, <sup>g</sup> separabilique progressu. Manebant vincula, nec tenebant: tegebantur oculi, sed videbant. Videbat denique qui resurgebat, qui ambulabat, qui deserebat sepulcrum. Virtute enim divinæ præceptionis operante, natura suum non requirebat officium; et tamquam in excessu posita, non jam suo ordini, sed divino nutui serviebat. Rumpebantur prius mortis quam sepulturæ vincula: agebatur priusquam parabatur incessus.

<sup>a</sup> Mss. quidam, *vitalis spiritus commercia rimentur*.

<sup>b</sup> Omnes edit., *qui crediderit quia... in novissima tuba mortui resurgent, cum primis rapietur*: mss. vero nobiscum faciunt, nisi quod in quibusdam emittitur, *canet enim tuba, et habetur, mortui resurgent primi, rapiuntur*. Non satis recte. At infra ubi Rom. edit., *et perfidiae subdet*, vel. ac mss. aliquot, *et perfidiae suæ subdet*: melius reliqui mss., *et perfidiae suæ*, etc.

<sup>c</sup> Amerb. et mss. aliquot, *speciem præstaret*; Remig. et Benign. *spem præstaret*.

<sup>d</sup> Pauci mss., *non soleat imperari*.

<sup>e</sup> Mss. nonnulli, *resurgent in incorruptione; tubarum enim strepitus*.

<sup>f</sup> Institæ hoc loco fasciæ sepulcrales sunt, quæ dicuntur a Joanne *κρίβια*, aut melius *κρίβια* a nomine *κρίβ*, mors sive fatum. Ad eas a Davide allusum

79. Si miraris hæc, discite quis imperaverit, ut mirari desinas. Jesus Christus Dei virtus; <sup>h</sup> vita, lux, resurrectio mortuorum: virtus erexit jacentem, vita gressum extulit, lux fugavit tenebras, reparavit obtutum, resurrectio vivendi gratiam reformavit.

80. Fortasse moveat quod Judæi lapidem tollunt, Judæi institas solvunt; ne forte et tu sollicitus sis, quis lapidem de monumento tuo tollat (*Ibid.*, 41). Quasi vero qui spiritum refundere poterat, lapidem remove non poterat: aut vincula rumpere, qui vincium fecerat ambulare: aut deoperire faciem, qui opertis oculis lumen infuderat: aut findere petram, qui poterat reformare naturam? Sed ut vel oculis suis crederent, qui credere mente nolebant, removeant lapidem, vident cadaver, fetorem sentiunt, **B** institas rumpunt. Non possunt negare defunctum, quem aspiciunt resurgentem, vident signa mortis, et vitæ munera. Quid si dum conantur, labore ipso emendantur? quid si dum audiunt, vel auribus suis credunt? quid si dum intuentur, vel oculis suis corriguntur? quid si dum rumpunt vincula, mentes suas solvunt? quid si dum Lazarus exiit, populus liberatur? dum Lazarum abire permittunt, ipsi ad Dominum revertuntur? Denique multi qui venerant ad Mariam, videntes quæ facta sunt, crediderunt (*Ibid.*, 45).

81. Nec hoc solum exemplum edidit Dominus **1156** noster Jesus Christus; sed alios quoque resuscitavit, ut nos vel exemplis uberioribus crederemus. Resuscitavit adolescentem fletu viduæ matris **C** inflexus, quando accessit et tetigit loculum, dicens: *Adolescens, tibi dico surge: et resedit qui erat mortuus, et cepit loqui* (Luc. vii, 14). Statim ut audivit, statim resedit, statim locutus est. Alia ergo virtutis gratia, alius ordo naturæ.

82. Nam quid de archisynagogi filia loquar, in cujus obitu flebant turbar, tibicines personabant? Et enim ad fidem mortis pompa funeris exhibetur. Quam cito ad vocem Domini convertitur spiritus, redivivum corpus erigitur, cibus sumitur; ut vitæ testimonium crederetur.

83. Et quid miremur ad vocem Dei refundi animam, redire ossibus viscera; cum meminerimus prophetici tactu corporis inortuum suscitatum (IV Reg. 13, 21)? Elias oravit, et defunctum suscitavit infantem (III Reg. xvii, 22): Petrus in nomine

Nannius putat, ubi legitur: *Prævenierunt me laquei mortis: funes inferi circumdederunt me*; his enim cadavera unguentis delibuta, ne corruptione solverentur, Judæi obligabant. Attamen per institas etiam communes fasciæ intelliguntur; immo et genus quoque vestis muliebris hujusmodi fascia seu limbo prætextum, sicuti observat idem Nannius, nec non Vossius ad eandem vocem.

<sup>g</sup> Pauci mss. *separet gressum*. Verum in recepta lectione non vitii quidquam, inquit Nannius, sed obscuritas magna. Est autem sensus: Quomodo vincitis pedibus iter dirigat, cruribus inter se revinctis, tamen quasi divaricatis, alterno motu pedum incedens. Ita ille.

<sup>h</sup> Ita omnes edit. et mss. aliquot: alii vero plures, *via, lux.... via gressum extulit*.

Christi Tabitham surgere atque ambulare præcepit, et redditam sibi pauperes gratulati crediderunt pro allinentis (Act. ix, 40); et nos adhuc pro salute non credimus? Illi resurrectionem alienam suis lacrymis redemerunt, nos nostram nec Christi credimus passione? Qui cum emitteret spiritum, ut ostenderet pro nostra resurrectione se mortuum, seriem ipsam resurrectionis exercuit; simul enim ut clamans iterum voce magna emisit spiritum; et terra mota est, et petrae scissæ sunt, et monumenta aperta sunt, et multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt, et exeuntes de monumento post resurrectionem ejus venerunt in sanctam civitatem, et multis apparuerunt (Matth. xvii, 51, 52).

84. Si hæc facta sunt, cum emitteret spiritum, cur incredibilia putamus, cum redire coperit ad judicium? præsertim cum hæc resurrectio documentum illius resurrectionis, et futuræ sit veritatis exemplum: minus autem exemplum est, quam veritas. Quis igitur in Domini passione monumenta aperuit, manum resurgentibus dedit, viam qua civitatem sanctam peterent, demonstravit? si nemo fuit, fuit utique vis divina, quæ operaretur in corporibus mortuorum. Hominis tu quæris auxilium, ubi opus Dei cernis?

85. Non egent<sup>b</sup> humani divini ministeriis. Cælum Deus fieri jussit, et factum est: terram creari statuit, et creata est (Gen. 1, 6 et seq.). Quis humeris saxa convexit? quis congegit impensas? quis laboranti Deo suam operam ministravit? In momento hæc facta sunt. Vis scire quam brevit<sup>c</sup> Dixit, et facta sunt? (Psal. cxliii, 5). Si dicto elementa consurgunt, cur dicto mortui non resurgant? Qui licet mortui sint, tamen aliquando vixerunt, habuerunt spiritum sentiendi, habuerunt vires agendi; plurimumque refert capax animi non fuisse, **1157** et exanimum remansisse. Diabolus dixit: Dic lapidi huic, ut fiat panis (Luc. iv, 3). Confitetur, jubente Deo, converti posse naturam; tu non credis, jubente Deo, reformari posse naturam?

86. De solis cursu cœlique ratione philosophi disputant, et sunt qui putant his esse credendum; cum quid loquantur, ignorant. Neque enim cælum ascenderunt, axem dimensi, mundum oculis perscrutati sunt; quia nullus eorum cum Deo in principio fuit, nullus eorum de Deo dixit: Cum pararet cælum, cum ipso eram, et eram cum eo componens, ego eram cui adgaudebat (Prov. viii, 27, 30). Si ergo illis creditur, non creditur Deo, qui ait: Quemadmodum cælum novum, et terra nova, quæ ego factio manere coram me, dicit Dominus, sic stabil nomen vestrum, et semen vestrum: et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: et veniet omnis caro in conspectu meo,

<sup>a</sup> Hunc locum plerique mss. contractum efferunt in hanc formam, non credimus? Ipse etiam Dominus noster Jesus Christus seriem ipsam resurrectionis exercuit. Melius tamen alii, et cunctæ edit. ut in textu.

<sup>b</sup> Omnes edit. ac pauci mss., humanis divina mysteria; reliqui mss., humanis divina ministeriis, quod cum sequentibus aptius cohæreret manifestum est.

<sup>c</sup> Mss. complures, cui adplaudebat; nonnulli, et

ut adorent in Hierusalem, dicit Dominus Deus: et cibus, et videbunt membra hominum, qui prævaricati sunt in me. Nam vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur, et erunt in aspectum misericordie carni (Ezai. lxvi, 22 et seq.).

87. Si terra renovatur et cælum, cur debemus hominum posse renovari, propter quem terra facta et cælum est? Si prævaricator servatur ad peccatum, cur justus non perpetuatur ad gloriam? Si vermis non moritur peccatorum, quemadmodum interibit caro justorum? Hæc est enim resurrectio, sicut verbi ipsius sensus exprimit; ut quod cecidit, hæc resurgat: quod mortuum fuerit, reviviscat.

88. Et hæc est series et causa justitiæ, ut quantum corporis animique communis est actus (quæque animus cogitavit, corpus effecit) utrumque in judicium veniat, utrumque aut penæ dedatur, aut gloriæ reservetur. Nam propemodum absurdum videtur, ut cum animi legem lex carnis impugnet, et mens plerumque quod odit, hoc faciat, quando inhabitans in homine peccatum carnis operatur; nimis<sup>d</sup> subdatur injuriæ alienæ reus culpæ, cum quiete potius auctor ærumam: et solus alteratur, qui non solus erravit: aut solus gloriam referat, qui non solus<sup>e</sup> gratiæ militavit.

89. Plena, ni fallor, et justa ratio: sed ego rationem a Christo non exigo. Si ratione vincor, fidem abnuo. Credidit Abraham Deo (Gen. xv, 6), et nos credamus; ut qui sumus generis, etiam sanctissimi hæredes. Credidit et David, propter quod et locutus est (Psal. cxv, 40): et nos credamus, ut possimus loqui, scientes quoniam, qui suscitavit Dominum Jesum Christum, et nos cum Joanne suscitavit (II Cor. iv, 14). Hoc enim promissit, qui nunquam mortuus, Deus (Tit. 1, 2): hoc promissit veritas in Evangelio suo, dicens: Hæc est autem voluntas ejus qui misit me, ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo: sed resuscitem illud in notissimo die (Joan. vi, 39). Nos æstis putavit semel dixisse, sed etiam<sup>f</sup> repetita expressione signavit; sic enim sequitur: Hæc est enim **1158** voluntas Patris mei, qui misit me, ut omnis qui videt Filium, et credit in eum, habeat vitam æternam, et ego resuscitabo eum in notissimo die (Ibid., 40).

90. Quis hoc dicit? Utique is qui mortuos plurimum defunctorum corpora suscitavit. Si Deo non credimus, nec exemplo credimus? Non credimus quod promissit; quando etiam quod non promissit, effecit! Ipse autem quam causam moriendi habuisset, nisi habuisset et causam resurgendi? Etenim<sup>g</sup> quoniam Deus mori non poterat, mori non poterat sapientia: resurgere autem non poterat, quod mortuum non

edit., adgaudebat.

<sup>d</sup> Subdatur injuriæ, hoc est, penæ ac supplicii.

<sup>e</sup> Nonnulli mss., gloriæ militavit.

<sup>f</sup> Omnes edit., repetita expressione firmavit; omnes mss., signavit.

<sup>g</sup> Vel. edit. ac mss. aliquot, quoniam Dei non non poterat sapientia; Rom. edit. cum reliquis mss. ut in corpore.



erat; assumitur caro, quæ mori posset; ut dum moritur, quod solet, quod mortuum fuerat, hoc resurgeret. Neque enim poterat esse nisi per hominem resurrectio; quoniam *sicut per hominem mors, ita et per hominem resurrectio mortuorum* (1 Cor. xv, 21).

91. Ergo resurrexit homo, quoniam homo mortuus est: resuscitatus homo, sed resuscitans Deus. Tunc secundum carnem homo, nunc per omnia Deus: nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum, sed carnis gratiam tenemus; ut ipsum primitias quiescentium, ipsum primogenitum ex mortuis noverimus. Primitiæ utique ejusdem sunt generis atque naturæ, cujus et reliqui fructus<sup>a</sup> quorum pro lætiore proventus primitiva Deo munera deferuntur, sacrum munus pro omnibus, et quasi reparatæ quædam libamina naturæ. Primitiæ ergo quiescentium Christus. Sed utrum suorum quiescentium, qui quasi mortis exsortes dulci quodam sopore teneantur, an omnium mortuorum? Sed *sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur* (1 Cor. xv, 22). Itaque sicut primitiæ mortis in Adam, ita etiam primitiæ resurrectionis in Christo.

92. Omnes resurgunt, sed nemo desperet, neque justus doleat commune consortium resurgendi; cum præcipuum fructum virtutis exspectet. *Omnes quidem resurgent, sed unusquisque*, ut ait Apostolus, *in suo ordine* (Ibid., 23). Communis est divinæ fructus clementiæ, sed distinctus ordo meritorum. Dies omnibus lucet, sol omnes populos fovet, pluvia possessiones omnium uberiore imbres fecundat.

93. Omnes nascimur, omnes resurgemus: sed in utroque vel vivendi, vel reviviscendi gratia dispar, diversa conditio. *In momento enim, in ictu oculi, in novissima tuba mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur* (Ibid., 52). Quinetiam in ipsa morte<sup>b</sup> quiescunt alii, vivunt alii. Bona quies, sed vita melior. Denique Paulus ad vitam excitat quiescentem, dicens: *Surge, qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit tibi Christus* (Ephes. v, 14). Ergo hic excitatur, ut vivat, ut similis Pauli sit, ut possit dicere: *Quia nos qui vivimus, non præveniemus eos qui dormierunt* (1 Thess. iv, 14). Non enim communem hunc vivendi loquitur usum, spirandique commercium, sed meritum resurgendi. Nam cum dixisset. *Et mortui qui in 1159 Christo sunt, resurgent primi* (Ibid., 15); subjecti deinde: *Et nos qui vivimus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in æera*.

94. Utique mortuus est Paulus, et passione venerabili vitam corporis cum immortalis gloria commu-

lavi: num sefellit ergo qui se viventem scripsit in nubibus obviam Christo esse rapiendum? Hoc enim de Enoch legimus (Gen. v, 24), aut Elia (IV Reg. ii, 11); sed et tu rapieris in spiritu. Ecce currus Eliæ, ecce igues, etsi non videntur, parantur; ut justus ascendat, innocens transferatur, et tua vita mori nesciat. Denique apostoli mori nescierunt; unde et dictum est: *Amen, amen dico vobis, multi ex his stantibus non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in regno suo* (Math. xvi, 28). Vivit enim qui non habet, quod moriatur in eo, qui non habet ex Ægypto calceamentum aliquod aut vinculum: sed exiit illud priusquam corporis hujus deponat officium. Non solus itaque Enoch vivit, quia non solus est raptus: rapitur et Paulus obviam

B Christo.

95. Vivunt etiam patriarchæ; neque enim aliter Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, nisi mortui viverent, diceretur; Deus enim mortuorum non est, sed viventium (Luc. xx, 38). Vivemus et nos, si gesta moresque majorum voluerimus imitari. Miramur patriarcharum præmia, imitemur obsequia: prædicamus gratiam, sequamur obedientiam, non es-cis inducti, sæculi laqueos incidamus. Arripimus oportunitatem temporis, præscriptum Legis, clementiam vocationis, desiderium passionis. Exierunt de terra sua patriarchæ, et nos exeamus proposito de corporis potestate; nos exeamus proposito, illi exsilio: sed exsiliium non putarunt, quod devotio obiret, non necessitas imperaret. Illi terram solo mutarunt, nos terram cælo mutemus: illi habitatione, nos spiritu. Illis illuminatum stellis cælum<sup>c</sup> ostenderit sapientia, nostri cordis oculos illuminet. Sic typus veritati, et veritas concurret typo.

96. Abraham paratus excipiendis hospitibus (Gen. xviii, 2), fidelis Deo, impiger ministerio promptus officio, Trinitatem in typo vidit, hospitalitatem religione cumulavit, tres suspiciens, unum adorans; et personarum distinctione servata, unum tamen Dominum nominabat, tribus honorificentiam muneris deferens, et unam significans potestatem. Loquebatur enim in eo non doctrina, sed gratia: et melius credebatur ille, quod non didicerat, quam nos qui didicimus. Nemo enim typum falsaverat veritatis, et ideo tres videt, sed unitatem veneratur. Tres mensuras similaginis promit, unum immolat vitulum; satis credens unum esse sacrificium,<sup>d</sup> trium munus: unam hostiam, trium gratiam. Nam in quatuor regibus (Gen. xiv, 1 et seq.) quis non intelligat quod materialis elementa naturæ, præfigurata Do-

quendi formulas minore invidia traduxisset lib. 2 de Usu Patrum cap. 4.

<sup>c</sup> Nonnulli mss., *ostendit sapientia, nostri cordis oculos illuminet ejusdem sapientiæ vera cognitio.*

<sup>d</sup> Ita omnes edit. ac plures mss. alii vero exhibent, *trinum munus: unam hostiam trium gratiarum.* At post præceos versus, ubi nos cum Rom. edit. cunctisque mss., *abstemius in triumpho, unum tamen excipimus in quo, ac strenuus in triumpho; in ant. edit. habebatur, abethons in triumpho.*

<sup>a</sup> Mss. aliquot, *quorum prolixiore pro ventu.*

<sup>b</sup> *Quies et vita, poenarum immunitas et thronus in regno ubique apud Ambrosium eodem sensu intelligenda sunt, quo accipi debere in epist. 71, ad Honorant., admonuimus. Et certe frustra sanat, qui ex hujusmodi locutionibus opinionem de medio inter gloriam ac poenas statu affingunt sancto Antistiti: namque infinitis locis immortalitatem supplicii ἀμίστως opponit, ut in hac ipsa oratione num. 8 poenæ additis immortalitati debitas. Quod quidem si Joan. Dallæus attentius considerasset, eandem lo-*

minicæ passionis indicio, et omnia sibi mundana subjecerit? Fidelis in bello, abstemius in triumpho, qui donis non hominum ditescere, sed Dei mallet.

**1160** 97. Generare se posse filium senex credit, immolare posse se filium pater judicavit (*Gen. xxii, 11*): nec patrius trepidavit affectus, cum scis dexteram pietas adjuvaret; sciebat enim acceptiorem Deo filium immolatum esse, quam sanum. Ergo adducit ad sacrificium filium dilectissimum; et quem sero susceperat, cito obtulit: nec paterni nominis appellatione revocatur, cum ille patrem vocaret, hic filium. Chara quidem nominum pignora, <sup>a</sup> sed amabiliora Dei præcepta. Itaque licet compaterentur corda, vota durabant. Distrinxit super filium gladium paterna manu, <sup>b</sup> et patrio percussit affectu, ne periret pœna: trepidavit, ne ictus erraret, dextera deficeret. Sensit pietatis affectum, sed non omisit devotionis negotium: et properabat obsequium, etiam cum audiret oraculum. Unde nos quoque Deum omnibus, quos diligimus, præferamus, patri, fratribus, matri; <sup>c</sup> ut possit nobis servare dilectos, sicut in Abraham uberiores remuneratores, quam ministrum videmus.

98. Obtulit quidem filium pater, sed Deus non sanguine, sed pietate placatur. Ovem pro homine demonstravit in ligno; ut et filium patri redderet, nec periret hostia sacerdoti. Itaque nec Abraham parricidio cruentatus est, nec Deus sacrificio defraudatus. Vidit propheta, nec affectavit jactantiam, nec tenuit pertinaciam: ovem pro homine mutavit. Quo magis ostenditur, quam religiose obtulerit, quem tam libenter recepit. Et tu si Deo munus tuum offeras, non anituis. Sed avari sumus. Deus unicum Filium morti pro nobis obtulit (*Rom. viii, 32*), nos nostros negamus. Vidit hoc Abraham, et agnovit mysterium, salutem nobis in ligno futuram: nec latuit in uno eodemque sacrificio aliud esse quod videretur offerri, aliud quod posset occidi.

99. Imitemur ergo Abraham devotionem, imitemur Isaac bonitatem, imitemur castimoniam. Bonus plane et pudicus vir, devotus Deo, castus uxori: qui injuriam non reddidit, excludentibus cessit, pœnitentes eosdem recepit, nec protervus contumaciæ, nec durus gratiæ. Litium fugitans, cum recederet: facilis veniæ, cum reciperet: profusior bonitate, cum ignosceret. Petebatur societatis consortium, adjunxit convivium voluptatis.

100. Imitemur etiam in Jacob typum Christi, sit ejus in nobis aliqua similitudo factorum. Erimus consortes, si fuerimus imitatores. Matri obedivit, fratri cessit, socero servivit, mercedem de lucris, non de gregis divisione quæsit. Non avara divisio, ubi lucrativa portio. Nec illa otiosa significatio, scala

<sup>a</sup> Rom. edit., sed ampliora præcepta; reliquæ, ac mss., sed amabiliora præcepta; Benig., Dei præcepta.

<sup>b</sup> Nonnulli mss., et patrio percussus affectu, pene trepidavit, etc.

<sup>c</sup> Eadem Rom. edit., ut possit nobis servari dilectus; vet. autem, ac mss. invicem consentiant, nisi quod illæ præferunt, nos servari, ubi nos cum mss.

A de cœlo (*Gen. xxviii, 12*), quod per crucem Christi angelorum atque hominum futura consortia viderentur. Cui obstupefactum est femur (*Gen. xxxii, 29*), ut in femore suo agnosceret generationis hæredem, et obstupefactio femoris passionem prophetaret hæredis.

**1161** 101. Videmus igitur cœlum patere virtuti. nec hoc esse paucorum: *Multi enim venient ab Oriente, et ab Occidente, et Aquilone et Austro, et recumbent in regno Dei* (*Matth. viii, 11*), delectationem perpetuæ quietis sepultis animorum motibus exprimentes. Sequamur Abraham moribus, ut nos recipiat in gremium suum, et tamquam Lazarum suæ humilitatis hæredem (*Luc. xvi, 23*) propriis circumfusum virtutibus pio foveat amplexu. <sup>d</sup> Non enim nos in gremio corporali, sed in quodam honorum factorum amictu sancti patriarchæ probata Deo successio fovet. *Nolite, inquit, seduci, Deus non deridetur* (*Galat. vi, 7*).

102. Advertimus quam grave sit sacrilegium resurrectionem non credere; si enim non resurgimus, ergo Christus gratis mortuus est, ergo Christus non surrexit (*I Cor. xv, 13*). Si enim nobis non surrexit, utique non surrexit, qui sibi cur resurgeret, non habebat. Resurrexit in eo mundus, resurrexit in eo cœlum, resurrexit in eo terra; erit enim cœlum novum et terra nova (*Apoc. xxi, 1*). Sibi autem ubi erat necessaria resurrectio, quem mortis vincula non tenebant? Nam etsi secundum hominem mortuus, in ipsis tamen erat liber infernis.

C 103. Vis scire quam liber? *Factus sum sicut homo sine adjutorio, inter mortuos liber* (*Psal. lxxxvii, 5*). Et bene liber, qui se poterat suscitare, juxta quod scriptum est: *Solvite hoc templum, et in triduo resuscitabo illud* (*Joan. ii, 19*). Et bene liber, qui alies descenderat redempturus. Factus est autem sicut homo, non specie utique, sed veritate formatus; quia et homo est, et quis cognosceret eum? Etenim in similitudinem hominum factus, et specie inventus ut homo, humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem (*Phil. ii, 7, 8*); ut per illam scilicet obedientiam ejus gloriam videremus, *gloriam quasi unigeniti a Patre* <sup>e</sup> secundum Joannem sanctum (*Joan. i, 14*). Ita enim Scripturæ figura servatur, ut et unigeniti gloria, et perfecti hominis natura servetur in Christo.

D 104. Itaque adjutore non eguit: neque enim eguit, cum faceret mundum; ut egeret, cum redimeret. Non legatus, non nuntius, sed ipse Dominus salvum fecit eum: *Ipse dixit, et facta sunt* (*Psal. xxxii, 9*). Ipse Dominus salvum fecit eum: ubique ipse, quia per ipsum omnia (*Coloss. i, 17*). Quis autem adjuvaret eum, in quo creata sunt omnia, et omnia in ipso constant? Quis adjuvaret eum, qui nobis servari.

<sup>d</sup> Haud absimili modo quid per Abraham sinum intelligere nos oporteat, Exposit. in psal. xxxviii. num. 11, explicatum reperies, si locum adire non te pigeat.

<sup>e</sup> Rom. edit. reseceverat secundum Joannem sanctum, quas voces ex aliis edit. ac mss. restitimus.

omnia in momento facit, et in novissima tuba mortuos suscitatur (I Cor. xv, 52)? Non quia aut prima, aut secunda non possit, aut tertia: sed ordo servatur, non quo difficultas sero vincenda, sed legitimus <sup>a</sup> numerus explicandus sit.

105. Tempus autem, arbitror, de tubarum **1162** specie dicere, quoniam sermo propinquat ad finem; ut nostri quoque consummandi eloquii tuba sit signum. Septem tubas legimus in Apocalypsi Joannis, quas septem sumpsere angeli (Apoc. viii, 2). Ubi habes quoniam septimus angelus tuba cecinit, et facta est vox magna de cælo dicens: *Factum est regnum hujus mundi Dei nostri, et Christi ejus, et regnabit in sæcula sæculorum* (Apoc. xi, 15). Tuba quidem et pro voce accipitur, quia habes: *Quoniam ecce ostium apertum in cælo, et vox prima, quam audivi, sicut tubam loquentem mecum et dicentem: Ascende huc, et ostendam tibi quæ oportet fieri* (Apoc. iv, 1). Legimus etiam: *Canite initio mensis tuba* (Psal. lxxx, 4); sed etiam alibi: *Laudate eum in sono tubæ* (Psal. cl, 3).

108. Ergo quid sibi velit <sup>b</sup> tubarum significatio, omni virtute debemus advertere; ne quasi fabulam aniliter accipientes periclitemur, si indigna dogmate spiritali, nec convenientia Scripturarum eminentiæ sentiamus. Nam cum legerimus bellum nobis esse non adversus carnem et sanguinem, sed adversus spiritalia nequitiae, quæ sunt in cælestibus (Ephes. vi, 12); non carnalia utique arma, sed fortia Deo æstimare debemus (II Cor. x, 4). Non enim satis est tubam te videre, nec sonum ejus audire, nisi proprietatem sonitus intelligas. Etenim si incertam vocem det tuba, quomodo quis parabit se ad bellum? Unde oportet vocis tubæ nos scire virtutem, <sup>c</sup> ne videamur barbari, cum tubas hujusmodi aut audimus, aut loquimur. Et ideo cum loquimur, oremus ut eas nobis Spiritus sanctus interpretetur.

107. Requiritur igitur in Scripturis veteribus quid de tubarum genere legerimus, <sup>d</sup> consentientes eas solemnitates, quæ Judæis Lege præscriptæ sunt,

<sup>a</sup> Ita vet. edit. ac mss. prope ad unum: at Rom. edit. cum uno vel altero mss., *numerus vindicandus sit*.

<sup>b</sup> Origenes Tract. 30 in Matth. de Scripturæ tubis disserit, sed contractius; tametsi locum e Numeris ab Ambrosio infra subjectum integrum referat. Potuit ergo Doctor noster, quæ hic disputat, ex eo fonte derivata more suo amplificasse.

<sup>c</sup> Tuba Romani utebantur in militia, quemadmodum tympanis ac tibiis barbari: qua de re consule Just. Lipsium de Mil. Rom. lib. ii, dial. 10.

<sup>d</sup> Omnes edit., *scientes eas*; mss. vero alii *conscientes eas*, alii *concientes eas*, alii demum *consentientes eas*; quæ lectio videtur præferenda.

<sup>e</sup> Rom. edit., *in memoriale tubarum, vocata sancta Domino*: vet. autem edit. non discrepant a mss. ac a sacris cod. nisi quod virgulam transponunt post vocem *vocata*, sed incongrue.

<sup>f</sup> Eras. et Gill. edit., *ad liba*; Rom., *ad Austrum*. Et utrique suffragantur sacri codices, quorum alii legunt *παραβάλλουσαι λίβα*, alii *νότον*. Non dubium tamen est quin lectio Amerb. et mss. bona sit, nempe *ad Libanum*; infra enim. num. 115 eadem lectio habetur, et num. 119. Sponsus a Libano sponsam

A superiorum esse umbram celebritatum, cælestiumque festorum. Illic enim umbra, illic veritas. Per umbram ad veritatem pervenire nitamur. Cujus figura etiam alibi expressa est hoc modo; habes enim quia locutus est Dominus ad Moysen: *Loqueretur filiis Israel, dicens: Mense septimo, una mensis, erit vobis requies <sup>o</sup> in memoriale tubarum, vocata sancta erit vobis. Omne opus servile non facietis, et accendetis holocaustum Domino* (Levit. xxiii, 24). In Numeris autem: *Locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Fac tibi duas tubas ductiles, argenteas facies eas, et erunt tibi ad evocandam synagogam, et promovenda castra: et tuba canes in illis, et colligetur omnis turba ad ostium tabernaculi testimonii. Si autem in una tuba cecineris, ad te venient omnes principes et duces Israel, et tuba canetis significationem primam, et promovebunt castra, et constituentur ad Orientem. Et tuba canetis significationem secundam, et promovebunt castra, et constituentur <sup>f</sup> ad Libanum. **1163** Et tuba canetis significationem tertiam, et promovebunt castra, quæ constituentur ad Boream. Et tuba canetis significationem quartam, et promovebunt castra, quæ constituentur ad Aquilonem. Significationem <sup>v</sup> tuba canent in motu eorum. Et cum congregabitis synagogam, tuba canite, et non significationem. Et filii Aaron sacerdotes tubis canent, et erit vobis legitimum æternum in progenies vestras. Si autem exieritis in bellum in terram vestram ad adversarios, qui resistunt vobis, significabitis tubis, et reminiscemini coram Domino, et <sup>b</sup> liberationem habebitis a mortuis vestris. Et in diebus lætitiæ vestræ, et in diebus festis vestris, et in neomeniis vestris concinite tubis, et in holocaustis et sacrificiis salutaribus vestris, et erit vobis in commemoratione vestra coram Domino, ait Dominus (Num. x, 1 et seq.).*

108. Quid igitur, dies festos in potu et in epulis æstimabimus? Sed nemo nos in manducando diducet; novimus enim quia Lex spiritalis est (Rom. vii, 14): *Nemo ergo nos judicet in eccis aliquibus aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniis, aut sabbato; quæ sunt umbra <sup>i</sup> futurorum, corpus autem Christi*

invitat. Rursus vero ubi nos cum vet. edit. et cunctis mss. ad Boream; reposuerat, edit. ad mare. In hoc autem non tantum LXX ei patrocinantur, sed ipsemet Ambrosius infra num. 115, ubi tertiam tubæ significationem mari accommodat. Verum tamen ab omnibus mss. et ant. edit. piget discedere. Adverte porro nec in Hebræo, nec in ullis versionibus præter LXX haberi quidquam de tertio et quarto tubarum signo, et pro eo quod est ubique in sacris literis, *castra quæ constituta sunt*; Ambrosium legisse, *castra quæ constituentur*.

<sup>v</sup> Mss. nonnulli, *tuba canente, pro motu eorum...*, *Aaron sacerdotis tuba canent*.

<sup>b</sup> Rom. edit. sola, *et liberationem habebitis ab inimicis vestris*: quod quidem ex Scripturis putavit emendandum, sed jam sæpius observavimus exemplar, quo utebatur sanctus Doctor, ab iis quæ circumferuntur, in multis discrepasse.

<sup>i</sup> Mss. aliquot, *futurorum, corpus autem Christi requiramus*. Infra vero ubi vet. edit. ac plures mss., *factum est illi: corpus Christi*, quidam mss., *factum est. Illic, unus, illud, corpus Christi*; Rom. edit. o mss. quibusdam ita reposuit, *factum est illis, quia tonitruum factum est illis corpus Christi*.

(*Coloss. ii, 16*). Corpus itaque Christi requiramus, A 15). Ipse faciat sibi rationabiles tubas duas ductiles quod vobis quasi novissima tuba vox de cælo paterna monstravit, tunc cum dicebant Judæi, quia tonitruum factum est illi (*Joan. xii, 28*): corpus Christi quod iterum tuba nobis novissima revelabit; quoniam ipse Dominus in jussu archangeli, et in tuba Dei descendet de cælo: et mortui qui in Christo sunt, resurgent (*I Thess. iv, 15*); ubi enim corpus, illic et aquila (*Luc. xvii, 37*): ubi Christi corpus, ibi veritas.

108. Septima igitur tuba hebdomadis requiem videtur significare, quæ non solum in diebus et annis et periodis æstimatur (unde et jubilæus sacratus est numerus), sed etiam annum septuagesimum comprehendit, quando in Hierusalem regressus est populus, qui septuaginta annis in captivitate duravit. In centesimis quoque et in millesimis sacri observatio numeri minime præteritur; neque enim otiose Deus dixit: *Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal* (*III Reg. xix, 18*). Ergo umbra futuræ quietis in diebus, mensibus, annis, mundi ipsius tempore figuratur; et ideo per Moysen mandatur filiis Israel, ut septimo mense, vna mensis, singulis fiat requies in memoriale tubarum: nec servile aliquod opus, sed Deus sacrificium offeratur; eo quod in ipso fine hebdomadis, quasi mundi sabbato, spiritualia a nobis non carnalia opera flagitantur. Quod enim carnale, servile; quia animo caro servit: a liberum vero innocentia facit, culpa vernaculum.

109. Oportuit igitur per speculum et in ænigmati fieri spiritualia: *Nunc enim per speculum videmus, tunc autem facie ad faciem* (*I Cor. xiii, 12*). Nunc secundum carnem militamus, tunc spiritu videbimus divina mysteria. Et ideo veræ legis character 1164 in nostris moribus exprimitur, qui in Dei ambulamus imagine; quoniam jam legis umbra transiit: umbra Judæis b carnalibus, imago nobis, veritas resurrecturis. Tria enim hæc secundum Legem esse cognovimus, umbram, imaginem, veritatem: umbram in Lege, imaginem in Evangelio, veritatem in iudicio. Sed Christi omnia, et in Christo omnia, quem nunc secundum veritatem videre non possumus: sed videmus quasi in quadam imagine futurorum, quorum umbram in Lege perspeximus. Ergo Christus non umbra, sed imago Dei: non vacua imago, sed veritas. Et ideo per Moysen Lex; quia umbra per hominem, figura per Legem, per Jesum veritas (*Joan. i, 17*). Neque enim veritas abscondit, nisi ex veritate procederet.

110. Si quis ergo hanc imaginem Dei videre desiderat, debet diligere Deum ut diligatur a Deo: et sit jam non servus, sed amicus, qui mandata Dei fecerit; ut possit introire in quædam, ubi est Deus (*Exod. xxiv,*

a Nonnulli mss., *liberum innocentia faciat, culpa vernaculum; unum, venalem*. Est autem vernaculus servus domi natus.

b Mss. non præf. *carnalibus et imago, nobis veritas resurrecturis*: melius tamen alit, et omnes edit. ut in textu; quibus etiam verbis eandem sententiam expressam reperies Enarr. in psal. xxxviii, num. 25, et lib. i. Offic. cap. 48, num. 248.

111. Ipse faciat sibi rationabiles tubas duas ductiles argento probato (*Nam. x, 1*), hoc est, pretioso verbo compositas et ornatas; quibus non raucum increpans, terribili sonitu murmur interstrepit, sed adhibens gratiæ Deo continua jubilatione fundatur. Talium enim tubarum sonitu mortui suscitantur, non crepitu utique æris, sed verbo veritatis animati. Et fortasse duæ istæ tubæ sunt, per quas divino spiritu Paulus increpuit dicens: *Orabo spiritu, orabo a mente: psallam spiritu, psallam et mente* (*I Cor. xiii, 15*); alterum enim sine altero nequaquam videtur evocationem habere perfectam.

112. Nec tamen omnium est utraque canere tuba, nec est omnium universam colligere synagoga, sed solis sacerdotibus, et ministris Dei canentibus B ista prærogativa deservitur (*Nam. x, 2 et seq.*); a quicumque audierit, c secutus eo fuerit, ubi est Dei gloria, et ad tabernaculum testimonii præmatam intentione convenerit: et opera possit spectare divina, et legitimum illud æternumque domicilium in se posteritatis aeriem promereri. Tunc enim bella conciscitur, hostis fugatur; quando Spiritus gratia concinit, et mentis industria.

113. Sunt et illæ salutares tubæ, si corde credis, et ore confitearis: *Corde enim creditur ad justitiam ore autem confessio fit ad salutem* (*Rom. x, 10*). Hæc igitur gemina tuba ad illam sanctam terram, resurrectionis scilicet gratiam, pervenitur; et ideo semper tibi concinant, ut semper audias Dei vocem: semper te angelorum prophetarumque oracula exultent atque commoveant, d ut ad superiora festines.

115. Hanc intentionem David versabat in pectore, cum dicebat: *Quoniam transibo in locum tabernaculi admirabilis, usque ad domum Dei; in voce exultationis et confessionis, sonus epulantis* (*Psal. cxv, 5*). Non enim soli hostes horum tubarum 1165 sonus vivuntur: sed et delectationes, et dies festi, et neomeniæ sine his esse non possunt. Nemo enim potest nisi divini hauriat promissa sermonis, et resultantibus credat oraculis, exultare lætitia, dies festos aut neomenias agere, quibus se corporis gratia, et sæculari occupatione vacuatum, Christi plenius laes desideret. Sacrificia quoque ipsa Deo probata esse non possunt, nisi confessio vocis aspiret, que sacerdotali oblatione ad obsecrandam Dei gratiam populos excitare consuevit.

114. Rursumus prædicatores Domini, et haurimus cum in voce tubæ (*Psal. cx, 3*), non exigua de virtute ejus et velle sententiam, sed ea que possunt aurem mentis implere, et intus concientiam penetrare secretum; ut ea que corpori convenient, dignitati non potamus aptanda: non diviniæ magnæ

c Mss. aliquot, et *secutus eos fuerit, non sit recte*.

d Vet. edit. ac plures mss., et *ad superiora festines in locum tabernaculi admirabilis*; Gf. unde locum suppleretur, in variis lectionibus indicavit; indeque locum Rom. edit. restituit, quam restitutionem mss. nostris multi confirmant.

dinem potestatis humanis viribus metiamur; ut quæramus quomodo quis resurgat, aut quali corpore veniat, aut quemadmodum soluta coeant, lapsa reparentur; hæc enim arbitrio Dei simul ut statuerentur, implentur. Nec sensibilis tubarum expectatur auditus, sed invisibilis potentia magnificentiæ cœlestis operatur; Deo enim velle pro facto est: nec resurrectionis requirendus nisus, sed fructus nobis est expetendus. Quæ procfivius celebrabitur, si exinaniti vitiis plenitudinem spiritalis mysterii consequamur, gratiamque renovata caro sumat a spiritu, et fulgorem læcis æternæ anima mutuetur a Christo.

115. Sed non solum singulorum, verum etiam universitatis sunt ista mysteria. Adverte enim juxta typum Legis, ordinem gratiæ. Cum tuba prima cecinerit, orientales congregat, quasi præcipuos et electos: cum secunda, suppare meritis, qui secundum libanum siti, dereliquerint ludibria nationum: cum tertia, eos qui tamquam in mari exagitati istius freti mundi, sæculi hujus fluctibus vacillaverint: cum quarta, illos qui duritiam mentium nequaquam satis potuerint eloquii spiritalis mollire præcepto; et ideo secundum boream vocati sunt, boreas enim secundum Salomonem durus est ventus (*Prov. xvii, 16*).

116. Itaque licet momento resuscitentur omnes, omnes tamen meritum ordine suscitantur. Et ideo primi resurgant, qui maturo devotionis occurso, et quodam antelucano fidei exortu prodeuntes, solis æterni radios receperunt. Quod vel de patriarchis juxta veteris seriem Testamenti, vel de apostolis juxta Evangelium jure memoraverim. Secundi autem, qui ritum gentium relinquentes, ab errore sacrilego transierunt in Ecclesiæ disciplinam. Et ideo illi primi ex patribus, isti secundi ex gentibus; ab illis enim lux fidei cœpti, in istis usque ad mundi occasum suscepta duravit. Tertii suscitantur, et quarti, qui ab austro, et qui ab aquilone sunt. His quatuor terra distinguitur, his quatuor annus includitur, his quatuor mundus **1166** impletur, bis quatuor Ecclesia congregatur. Omnes enim qui sacrosanctæ Ecclesiæ copulati, divini nominis appellatione censentur, prærogativam resurrectionis et delectationis æternæ gratiam consequentur; quoniam *venient ab Oriente et Occidente, ab Aquilone et Austro, et recumbent in regno Dei* (*Luc. xiii, 29*).

117. Non enim exigua mundum suum Christus luce complectitur; quandoquidem a summo celo egressio ejus, et oscurus ejus naqua ad summum ejus: nec est qui se abscondat a calore ejus (*Psal. xviii, 7*). Omnes enim benignus illustrat, nec refutare levem,

<sup>a</sup> Ita Rom. edit. et plerique mss.; vet. autem edit. cum aliis mss., anima mereatur a Christo.

<sup>b</sup> Rom. edit. sola, secundum austrum siti. At infra eadem edit. cum vet. ac mss. aliquot, istius flatu mundi; ubi mss. plures potioresque, istius freti mundi.

<sup>c</sup> Omnes edit. ac plerique mss., Tertii suscitantur, qui ab austro: magis concinna. Remig. cod. Corb. et Benign. ut in contextu.

<sup>d</sup> Ro-m. edit., Et ideo eos in Evangelio Christus in-

sed emendare vult: nec excludere durum Ecclesia, sed mollire desiderat. <sup>a</sup> Et ideo in Canticis canticorum eos Ecclesia, in Evangelio Christus invitat dicens: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis: et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde* (*Mat. xi, 28, 29*).

118. Ecclesiæ quoque vocem invitantis agnosce; dicit enim: *Exsurge, aquilo, et veni, auster; perfla hortum meum, et defluant unguenta mea. Descendat frater meus in hortum suum, et edat fructum pomiferarum suarum* (*Cant. iv, 16; v, 1*). Sciens enim jam tunc etiam horum tibi fore opera fructuosa, Christo tuo fructum de talibus pollicebare: et quæ prima te in cubiculum dixisti Regis inductam, diligens ubera super vinum, cum diligentem amares, lactantem quæreres, pericula pro religione contemneres.

119. Deinde a Libano, sponsa, rogaris ut venias, judicio Domini adhuc tota formosa, adhuc tota irreprehensibilis. Sic enim scriptum est: *Tota es formosa, proxima mea, et reprehensio non est in te. Ades huc a Libano, sponsa, ades huc a Libano* (*Cant. iv, 7, 8*).

120. Postea ipsa jam nullos aquæ lapsus, jam nullos impetus descendentes a Libano pertimescens, aquilonem et austrum advocas, perflari cupiens hortum tuum; ut in aliis unguenta tua defluant, in aliis multiplices secunditatis tuæ fructus offeras Christo.

121. Et ideo beatus qui custodit verba prophetiæ hujus (*Apoc. xiii, 7*), quæ nobis resurrectionem evidentioribus testimoniis revelavit dicens: *Et vidi mortuos magnos et pusillos stantes ante sedem, et libros aperuerunt: et alius liber apertus est, qui est vitæ: et judicati sunt mortui descriptis in libris, secundum facta sua. Et dedit mare mortuos, qui in ipso erant: et inferi dederunt mortuos, qui penes se erant* (*Apoc. xx, 12*). Ne ergo dubites quemadmodum resurgant, quos inferi revomunt, mare reddidit.

122. Accipe etiam quando promittatur gratia futura justorum: *Et audivi, inquit, vocem magnam de throno dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum illis; et ipsi populus ejus erunt, et ipse Deus cum illis erit illorum Deus. Et delebit omnem lacrymam de oculis eorum, et mors non erit amplius, neque luctus, neque clamor, neque dolor ultra erit* (*Apoc. xxi, 3, 4*).

**1167** 123. Compara nunc, si placeat, atque contende vitam hanc cum illa vita, et elige, si potes, perpetuam corporis vitam in labore ærumnaque miserabili tantarum commutationum, volentique

vital. Et infra, vocem invitantis in Canticis canticorum agnosce. Vet. autem edit. et cuncti mss. nobiscum faciunt, nisi quod pro agnosce, in quibusdam legitur, audi.

<sup>e</sup> Mss. aliquot, et ad fructum; minus commodo.

<sup>f</sup> Plerique mss., mortui descripti in libris; alii nonnulli, ac vel. edit., mortui de scriptis in libris; græce, ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, quod elegantius edit. Rom. ex Vers. Vulg. reddidit, ex his quæ scripta erant in libris.

tædio, fastidio voluptatum. Nonne si Deus ista perpetuare velit, illa deligeres? Nam si per se ipsa vita fugienda est, ut sit molestiarum fuga, requies ærumnarum; quanto magis ea requies est expetenda, cui futura resurrectionis voluptas perpetua succedet; ubi nulla criminum series, nulla illecebra delictorum?

124. Quis in dolore tam patiens, qui non mortem oret? quis in infirmitate tam constans, ut non optet mori se potius, quam debilem vivere? quis in mœrore tam fortis, ut non desideret eo se vel moriendo defungi? Quod si ipsi nobis dum vivimus, displicemus, cum vivendo finem præstitum esse noverimus; quanto amplius vitæ nos tæderet istius, si sine fine futuros nobis labores hujus corporis cerneremus? Quis est igitur qui se velit mortis exsortem? Aut

quid gravius immortalitate miserabili? Si in hac vita, inquit, in Christo tantum sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus (I Cor. xv, 19); non quod in Christo sperare sit miserum, sed quia Christus sperantibus in se vitam alteram præparaverit. Hæc enim peccato obnoxia est, illa præmio reservata.

125. Ipsos cursus breves nostrarum ætatum quantum videmus nobis afferre fastidium? Puer adolescentiam desiderat, adolescens annos sibi majoris metitur ætatis, juvenis beneficio ævi florentis ingratus, senilem honorificentiam concupiscit. Ita omnibus ex natura venit a velle mutari; quia ejus nos quod sumus, pœnitet. Denique etiam ipsa post usum vota fastidio sunt: et quæ mereri optavimus, cum

124. Irreperat in mss. nonnullus, et inde in omnes edit. sequens lacinia: *contra sectas philosophorum, qui vel animam solam durare dicant post corporis mortem, vel μετὰ φύχωνιν credant.* Sed præterquam quod in mss. multo pluribus ac potioribus non invenitur, ipsa series orationis hoc assutamentum aperte respuit. Consequenter autem pro, *quia ejus nos quod sumus, codex Thuan. præfert, quia ejus quod scimus.* Non satis recte.

<sup>b</sup> Mss. aliquot: *Si sapientes creduntur et hi... si reliquorum judicio suscitatur; unus, suscitentur.*

<sup>c</sup> Per naturæ finem intellige compositi naturalis dissolutionem, non autem ambarum quibus constat, partium interitum; quandoquidem in eos philosophos disputat, a quibus animæ immortalitas admittebatur, hoc est, in platonicos. Sed maxime ad Ciceronem videtur respicere, qui Tusc. Quæst. 1 expolis poetarum de suppliciis inferorum commentus, mortem timendam esse nemini hoc dilemmate colligit: *Quomodo igitur, aut cur mortem malum tibi*

A tefertur! cum expetitur morientis exitus, et evitatur formido viventis.

126. Sed esto, huic vitæ resurrectio præferatur. **1168** Quid, philosophi ipsi genus post mortem aliquod repererunt, quo nos uti magis, quam resurgere delectabit? Et illi quidem qui dicunt animas immortales esse, non satis mulcere me possunt, cum pro parte me redimunt. Nam quæ potest esse gratia, ubi non totus evasi? quæ vita, si in me opes Dei occidat? quæ justitia, e si naturæ finis mors sit, erranti justove communis? quæ veritas, ut d quæ ipsa se moveat, et semper moveatur anima, immortalis esse credatur? Quod nobis in corpore communcum bestiis, ante corpus quid geratur incertum; nec ex contrariis colligatur veritas, sed destruitur.

127. An vero illorum sententia placet, qui nostras animas, ubi ex hoc corpore emigraverint, e in corpora ferarum, variorumque animantium transire commemorant? At certe hæc circeis medicamentorum illecebris composita esse ludibria poetarum ipsi philosophi disserere solent: nec tam illos qui perpassi ista simulentur, quam sensus eorum qui ista confinxerint, f velut circeo poculo ferunt in varia bestiarum monstra conversos. Quid enim tam simile prodigii, quam homines credere in habitum ferarum potuisse mutari? Quanto majoris est prodigii gubernatricem hominis animam, adversam humano generi bestiarum suscipere naturam, capacemque rationis ad irrationabile animal posse transire, quam corporis effigies esse mutatas? Vos ipsi hæc destruitis, qui docetis. Nam magicis incantatis carminibus portentosæ hujus conversionis genera tradidistis.

128. Ludunt hæc poetæ, reprehendunt philosophi: et quæ putant ficta de viventibus, hæc arbitrantur vera de mortuis. Illi autem qui ista fluxerunt, non suam probare fabulam, sed philosophorum errores irridere voluerunt: qui putant quod illa animæ quæ mihi humilique proposito iracundiam vincere, patientiam assumere, crure abstinere consererat, eadem frementi motu leonis incensa, iræ impatiens, effrena rabie, sitire sanguinem, cademque possit

D *videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet animis manentibus, aut non miseros sensu carentes?*

<sup>d</sup> Argumentum illud tamquam probandæ animarum immortalitati efficacissimum Plato vendidit in Phædone, unde hoc ipsum Cicero in vi suum lib. de Republ. translatum a se commemorat Tusc. 1. Sanctus quoque Athanasius idem illud in Orat. cost. Idola proponit atque explicat.

<sup>e</sup> Irenæus lib. II adv. Hæres. cap. 59, primum auctorem hujus erroris Platonem facit. Et quidem negari nequit hunc philosophum in Phædone, in Timæo, et lib. x de Republ. secutum esse hæc opinionem, sed ab ipso eam ortum duxisse quæ supra ad num. 55 observabamus, prorsus refellunt.

<sup>f</sup> Vet. edit., *velut Circeos populos*; melius Røn. et mss., *velut circeo poculo.* Celebris porro fabula est de Circes filia Solis beneficiis, de qua Homerus Odys. M. Ovidius lib. xiv Metamorph. fab. 1, Augustinus lib. xviii de Civit. Dei cap. 17, et alii.

expetere : et illa quæ populorum fremitus varios A  
regali quodam consilio temperabat, et rationabili  
voce mulcebat; eadem se inter devia atque deserta  
ritu luporum patitur ululare : aut quæ injusto sub  
onere gemitus, duræ aratri labores questu misera-  
bili mugiebat; eadem postea in figuram hominis  
commutata, a levi cornua quærat in fronte : vel illa  
quam præpetes prius pennæ usque ad alta cæli per  
sublime aeris alarum remigiis evehebant; eadem  
**1169** postea volatus jam non suos requirat, et  
se humani doleat corporis gravitate pigrescere.

129. Hinc fortasse et illum Icarum perdidistis,  
quod persuasionibus vestris inductus adolescens,  
prius avem se fuisse fortas-e crediderat. Hinc etiam  
senes perique decepti sunt, b ut gravi immorerentur  
dolori, cygneis male creduli fabulis, dum putant  
modulus se mulcendo flebilibus albam molli plumam  
mutare canitiem.

130. Hæc quam incredibilia! quam deformia!  
Quanto illud est convenientius, ut credas secundum  
naturam, credas secundum usum fructuum cætero-  
rum, credas secundum gestorum exempla, oracula  
prophetarum, Chris i cælesti promissum. Quid vero  
præstantius, quam ut opus Dei iudices non perire,  
et secundum imaginem et similitudinem Dei factos  
transferri non posse in effigies bestiarum; cum utique  
ad similitudinem Dei non corporis sit imago, c sed  
spiritus? Nam quemadmodum homo, cui subjecta  
sunt animantium genera cæterorum, in subjectum  
sibi animal meliore sui parte demigret? Non patitur  
hoc natura, et si pateretur natura, non pateretur C  
gratia.

131. d Sed videro quid vos de vobis, gentes, opi-  
nionis habeatis; neque enim mirum debet videri,  
quod creditis vos in bestias posse mutari, qui bestias  
adoratis. Ego tamen malim de vestro merito melius  
iudicetis; ut non inter cælus ferarum, sed inter an-  
gelorum consortia vos e credatis futuros.

132. Habet animus ex hoc jam vitæ anfractu, et

a Levi, ait Nannius, cui contrarium est asperum.  
Virg. de Præti filiabus:

Et sæpe la levi quæssisset cornua fronte.

b Omnes edit. ac mss. nonnulli, ut *gravi immo-  
rentur dolori; duo... morerentur dolore*; reliqui con-  
cinnius, ut nos in textu. Porro per cygneas fabulas  
indicat Cygni propter Phaethontis consanguinei sui  
casum dolore confecti conversionem in avem sui  
nominis, de qua vide Ovidii lib. II Metamorph., fab.  
4. non secus ac de Icaro casu lib. VIII ejusdem ope-  
ris, fab. 3.

c Ita vet. edit. ac mss. frequentissimi: at Rom.  
edit. et quidam alii mss., *sed ratio*.

d Rom. edit. et pauci mss., *Sed video*; vet. edit.  
cum mss. longe plurimis et probatissimis, *Sed vi-  
dero*.

e Vet. edit., *credatis futuros, et animos ex hoc jam  
vitæ anfractu... contendere. Et sic sanctorum sit per-  
venire*; Rom. edit. ultimam hanc partem jugulavit:

terreni corporis colluvione discedere, et ad illa con-  
cilia superna contendere, etsi sanctorum sit perve-  
nire, laudem dicere Deo (quam **1170** etharizantes  
illos (Apoc. XIV, 2) dicere prophetica lectione (Apoc.  
XV, 3, 4) comperimus: *Quia magna mirabilia opera  
tua, Domine Deus omnipotens: justæ et veræ viæ  
tuæ. f Rex gentium! Quis non timebit et magnificabit  
nomen tuum; quia solus sanctus es, quia omnes gentes  
venient et adorabunt ante te*; videre quoque tuas,  
Jesu, nuptias, in quibus de terrenis ad cælestia,  
concontinentibus omnium gaudiis sponsa deducitur; *ad  
te enim omnis caro veniet (Psal. LXIV, 3)*, jam non  
sæculo obnoxia, sed spiritui copulata: videre tha-  
lamus ornatos byssino, rosis, liliis, et coronis. g Cui-  
jus enim alterius sic ornatur nuptia? Ornantur  
B enim confessorum livore, martyrum sanguine, liliis  
virginum, coronis etiam sacerdotum?

133. Hoc sibi præ cæteris David sanctus optavit,  
ut hæc spectaret et cerneret. Denique ait: *Unam  
petivi a Domino, hanc requiram; ut inhabitem in domo  
Domini omnes dies vitæ meæ, et videam voluptatem  
Domini (Ps. XXVI, 4, 5)*.

134. Juvat hoc credere, sperare delectat: certe  
non credidisse pœna est, sperasse gratia. Quod si  
in hoc erro, quia angelis n.e post mortem sociari  
malo, quam bestiis; libenter in hoc erro, neque  
unquam hac me opinione, dum vivo, fraudari pati-  
ar.

135. Quid enim mihi superest solatii, quam quod  
me citius ad te, frater, spero venturum, nec digres-  
sionibus tui inter nos longa divortia fore; tuisque inter-  
cessionibus mihi hoc posse conferri, ut citius desi-  
derantem tui advoce. Quis enim est, qui non sibi  
debeat istud optare præ cæteris; *ut corruptibile hoc  
induat incorruptelam, et mortale hoc induat immorta-  
litate (I Cor. XV, 53)*? ut qui nunc morti corporis  
fragilitate succumbimus, h supra naturam siti, mor-  
tem jam timere nequeamus.

mss. vero nostram lectionem summo consensu sta-  
bilitunt, nisi quod legunt nonnulli, *ad superna con-  
scendere*.

f Rom. edit. ex Vulg. versione, *Rex sæculorum*;  
omnes autem mss. ac vet. edit., *Rex gentium*;  
Græce, ὁ βασιλεὺς τῶν ἀγίων, *Rex sanctorum*. Infra  
vero, ubi omnes edit. ac plures mss., *videre quo-  
que... videre thalamos*; mss. non pauci habent u.ro-  
bique. *videro*. Non satis recte; infinitiva enim illa  
pendent e superioriorat one, *Habet animus ex hoc, etc.*

g Omnes edit. ac plerique mss., *Sic enim cujus  
alterius ornatur nuptiæ confessorum livore*; Rom.  
edit., *labore*; aptius vero eod. Turon., Germ. et  
Vet. ut in contex:n. Livorem porro hic ponit Am-  
brosius pro colore violaceo, quem confessorum pro-  
prium esse ad lib. VII Exposit. in Lucam num. 128,  
admonuimus.

h Mss. non pauci, *supra naturam siti, ut mor-  
tem, etc.*